

Toelichting

op het

Program van Beginselen

van de

Staatkundig Gereformeerde Partij

The logo of the Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) is located in the bottom left corner. It features a blue horizontal bar with the letters 'SGP' in white. To the right of the letters is an orange triangle pointing to the right, which is partially overlaid by the blue bar.

Staatkundig
Gereformeerde
Partij

TOELICHTING OP HET PROGRAM VAN BEGINSELEN VAN
DE STAATKUNDIG GEREFORMEERDE PARTIJ

Toelichting

op het

Program van Beginselen

van de

Staatkundig Gereformeerde Partij

TWEEDE DRUK

**Staatkundig
Gereformeerde
Partij**

STAATKUNDIG GEREFORMEERDE PARTIJ - 's-GRAVENHAGE

Vormgeving en druk: Den Hertog B.V., Houten

1e druk 1996

2e (gewijzigde) druk 2003

© 1996 Staatkundig Gereformeerde Partij, 's-Gravenhage

ISBN 90-72164-10-5

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, digital, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoudsopgave

Ten geleide	7
Ter inleiding	9
1. Algemene beginselen	11
Artikel 1	11
Artikel 2	18
2. Overheid, mens en maatschappij	21
Artikel 3	21
Artikel 4	24
Artikel 5	29
Artikel 6	32
Artikel 7	37
3. Overheid en bestuursvorm	41
Artikel 8	41
Artikel 9	45
Artikel 10	48
4. Overheid, rechtspraak en openbare orde	54
Artikel 11	54
Artikel 12	56
Artikel 13	58
5. Binnenlands bestuur	61
Artikel 14	61
Artikel 15	67
Artikel 16	70
6. Onderwijs	73
Artikel 17	73
7. Wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling	78
Artikel 18	78
8. Welzijn, recreatie en cultuur	82
Artikel 19	82
Artikel 20	84
9. Gezondheidszorg en milieu	88
Artikel 21	88
Artikel 22	92

10. Bestaan en economische bedrijvigheid	96
Artikel 23	96
Artikel 24	100
Artikel 25	103
11. Sociale zorg	106
Artikel 26	106
12. Financiën	111
Artikel 27	111
Artikel 28	113
13. Buitenlandse zaken	115
Artikel 29	115
Artikel 29a	119
Artikel 29b	122
Artikel 30	123
14. Defensie	128
Artikel 31	128
15. Ontwikkelingssamenwerking.	134
Artikel 32	134
Literatuuropgave per hoofdstuk	139

Ten geleide

Het is mij een genoegen en een voorrecht deze toelichting op ons Program van beginselen bij u te mogen inleiden.

Een twaalfstal deskundigen uit ons midden hebben zich onder leiding van onze oud-voorzitter, ds D. Slagboom, uitvoerig en langdurig bezighouden met deze toelichting.

Wij willen hen hartelijk dank zeggen voor het vele werk dat zij daaraan hebben mogen besteden. Moge onze partij nog tot in lengte van jaren de vruchten plukken van hun grondige bezinning en arbeid.

Want deze toelichting is echt geen overbodige luxe. Wij hebben er een dringende behoefte aan om principieel en actueel ons te bezinnen op de eis van Gods Woord in deze tijd en in onze situatie en omstandigheden. Vanuit het onveranderlijk Woord van God dienen wij een antwoord te hebben op de veranderende tijdsomstandigheden.

Daarbij moet het ons duidelijk zijn dat wij teruggeworpen worden op de laatste barricaden. Dat wij leven temidden van een volk, dat aan de kennis van God en Zijn Woord grotendeels ontzonken is. Ja, onze beginselen zullen steeds meer als een dwaasheid en antiquiteit bestempeld worden. En de onverdraagzaamheid ertegen zal naar te vrezen is, alleen maar toenemen. Reden te meer om ons te wapenen met de geestelijke wapenrusting. Om in tere afhankelijkheid van de Heere een antwoord te zoeken vanuit Zijn Woord op de vragen, verleidingen en uitdagingen van de tijd waarin wij leven.

Eén troost. De HEERE regeert. Hij verandert niet. Zijn Woord verandert niet. Zijn Koninkrijk komt. Dwars door de afval, in Zijn Woord beschreven, heen zien wij de contouren van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Leve de bede in ons hart door Zijn Geest gewerkt: 'Uw Koninkrijk kome.' Dan hebben we niets te vrezen, maar alles te hopen. Ondertussen hebben we de roeping om trouw te zijn op de plaats waar God ons stelt, hier en nu. De roeping om ons volk terug te roepen tot de Heere en Zijn Woord. En al is onze stem dan als van een roepende in de woestijn, Zijn Woord zal niet ledig wederkeren, maar doen hetgeen Hem behaagt. Laten we dan werken zolang het dag is. Moge ook deze toelichting daartoe een hulp zijn.

Uw voorzitter ds D.J. Budding

Ter inleiding

Op 25 november 1989 werd het Program van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij opnieuw vastgesteld. Het ging niet om een principiële verandering. De noodzaak werd gevoeld om een Program te krijgen dat meer ingesteld was op de ontwikkelingen van deze tijd.

Nog meer dan voordien kwamen de vragen onder ons op om een toelichting te krijgen op de afzonderlijke artikelen van dit Program. Tevoren waren er al toelichtingen geschreven op sommige artikelen van het oude Program van beginselen. In 1984 besloot het Hoofdbestuur een commissie te benoemen, die dit zou doen voor al de artikelen. Deze commissie heeft veel werk verzet, waarvan later ook dankbaar gebruik is gemaakt. De tussentijdse herziening van het Program maakte een nieuw besluit nodig. In 1990 stelde het Hoofdbestuur een nieuwe commissie in om voor een toelichting te zorgen. In deze commissie werden benoemd de heren:

mr dr J.T.van den Berg
C.G. Boender
H. Freeke
A. Geurtsen
mr G. Holdijk
ir J. Holland
ds Tj.de Jong
R.van Ommeren
J. Pijl, secretaris
L.M.P. Scholten
dr R. Seldenrijk
ds D. Slagboom, voorzitter

Veel arbeid is aan deze toelichting besteed in het gereedmaken van de eerste versie van de stukken en de bespreking daarvan op de vele vergaderingen. Met dankbaarheid mogen we ook vermelden de werkzaamheden die de heer drs J.Mulder, de directeur van ons studiecentrum, als eindredacteur heeft verricht.

We zijn erkentelijk dat de toelichting nu gereed is. Dat betekent niet dat we menen: hier is het laatste woord gesproken. Het gaat om een beknopte bijdrage in de bezinning op de beginselen die we in Gods Woord mogen vinden.

Eens zijn bij de opheffing van de Anti-Revolutionaire Partij in 1980 deze

woorden geschreven: 'Het spreken over beginselen verloor in de nieuwe tijd zijn aantrekkingskracht en raakte van lieverlee in onbruik'. Het kan ons alleen maar leed doen dat het inderdaad zo geweest is. De SGP begeert ook in deze tijd de beginselen op staatkundig gebied naar Gods Woord met des te meer kracht te laten spreken. De Heere beware ons daarbij, niet in het minst in een leven in de vreze des Heeren. We hopen dat deze toelichting daartoe binnen en buiten onze partij dienstbaar mag zijn.

ds D. Slagboom, voorzitter
J. Pijl, secretaris

1. Algemene beginselen

Artikel 1

De Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) streeft naar een regering van ons volk geheel op de grondslag van de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods en staat mitsdien voor de handhaving van het onverkorte artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis.

Artikel 2 van de Statuten:

De partij stelt zich op de grondslag van Gods Woord, zoals daarvan belijdenis gedaan wordt in de artikelen 2 tot en met 7 der Nederlandse Geloofsbelijdenis. Zij onderschrijft geheel en onvoorwaardelijk de drie Formulieren van Enigheid, zoals deze zijn vastgesteld in de Nationale Synode, gehouden te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619.

Zij belijdt mitsdien het absoluut gezag van Gods Woord (naar de zuivere Statenvertaling) over alle terreinen des levens en derhalve mede over het terrein van het staatkundige en maatschappelijke leven zoals nader uitgewerkt in het Program van beginselen.

Toelichting

Het Program van beginselen van de SGP geeft in artikel 1 de grondtoon aan. Hier kiest de partij positie en verwoordt ze op welke grondslag zij staat. De SGP is een partij die gereformeerde politiek voorstaat en uitdraagt. Haar naam drukt uit dat ze als beginselpartij, als gereformeerde organisatie, werkzaam wil zijn op het politieke vlak.

Al vanaf het ontstaan van de partij was de principiële inhoud van artikel 1 duidelijk. Op de eerste Algemene Vergadering te Middelburg op 24 april 1918, bij de oprichting van de partij, werd een Program van beginselen opgesteld. Het werd nog niet zo genoemd; het heette enkel 'Program der Staatkundig Gereformeerde Partij'.

Als tekst van artikel 1 werd toen aangenomen: 'De Staatkundig Gereformeerde Partij staat voor de regering van het volk geheel op de grondslag van de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods.'

In hetzelfde jaar, enkele maanden later, werd een herzien program van beginselen door de Christelijke Historische Unie vastgesteld. Opmerkelijk is dat hier, in andere woorden, eveneens sprake was van de in de Schrift geopenbaarde ordening Gods. Er was echter verschil. Enerzijds was er de erkenning van die ordening als richtsnoer op staatkundig gebied. Anderzijds werd echter gesteld: '...ter beoordeling van de vraag,

wat de ordening Gods is, worde gelet niet alleen op de stellige uitspraken der Heilige Schrift, maar ook op het oordeel der Christelijke Kerk en op de leiding Gods, waargenomen in de geschiedenis der volken.'

Uiteraard ontkent de SGP niet de betekenis van het oordeel der kerk en Gods leiding in de geschiedenis. Integendeel, zij belijdt Gods hand, regering en voorzienigheid in de historie, o.a. in de vestiging van de Gereformeerde Kerk ten tijde van de Republiek en, in de staat, met het huis van Oranje-Nassau. Maar de SGP betwist dat het oordeel der kerk en de leiding Gods van beslissende betekenis zijn 'ter beoordeling van de vraag wat de ordening Gods is'.

Het oude Program van beginselen heeft gefunctioneerd van 24 april 1918 tot 25 november 1989 en heeft door de jaren heen wel enkele wijzigingen en aanpassingen ondergaan, maar die waren voor het merendeel niet van ingrijpende aard.

Op 25 november 1989 stelde de partij een nieuw Program van beginselen vast. In dat nieuwe program is veel van het oude, tot in de bewoordingen toe, bewaard gebleven. Hét beginsel is onveranderd gebleven.

Beginsel

Het woord 'beginsel' houdt meer in dan alleen begin of aanvang. 'Beginsel' is te omschrijven als het centrale uitgangspunt dat ons denken en doen van begin tot einde bepaalt.

De SGP kan niet van haar beginsel af. Haar beginsel is niet bedacht, maar gegeven. Het is vervat in het Woord van God en stoelt op hetgeen God ons in Zijn Woord openbaart. Dat Woord is heilig, onfeilbaar, eeuwig en absoluut gezaghebbend.

Nu blijkt in de praktijk onder degenen, die verklaren het gezag van Gods Woord te erkennen, een grote huiver te bestaan voor het gebruik van de term 'beginselen'. Soms is dat begrijpelijk. Daarom moet worden volgehouden dat elk beginsel getoetst mag en moet worden aan Gods Woord.

In wezen zijn er twee beginselen die alles beheersen. Het ene beginsel is de vreze des Heeren, in de volle bijbelse zin van die uitdrukking (zie bijvoorbeeld Ps. 111:10, Spr. 1:7 en Spr. 9:10). Daartegenover staat het andere beginsel, waarvoor de mens gekozen heeft in het paradijs: God en zijn naaste te haten.

Die beginselen worden ook op het staatkundig (politiek) terrein gevonden. Zo is het krachtens de Heilige Schrift het uitgangspunt dat de overheid geroepen is God te dienen; en vanuit die gehoorzaamheid eveneens het volk.

Overheid en Woord Gods

Het gaat in artikel 1 eerst en vooral over het gezag van het geïnspireerde, onfeilbare Woord van God ten aanzien van de overheidstaak. Het staat er zo: '...geheel op de grondslag van de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods'.

In de eerste plaats is het woord 'ordering' belangrijk. Het woord 'ordering' wordt in de Bijbel zelf gevonden. Er staat in 1 Petrus 2:13: 'Zijt dan alle menselijke ordening onderdanig om des Heeren wil'. 'Menselijke ordening' wil daar niet zeggen dat de ordening van mensen afkomstig is, maar in de menselijke samenleving gegeven. Calvijn tekent hier bij aan in zijn commentaar: '...ik twijfel niet of Petrus heeft willen aanwijzen de verscheidene wijze, waardoor God het menselijke geslacht regeert'.

Van het woord 'ordering' schrijft hij: '...zo dient dan zeer wel het woord ordening, waarmede Petrus vermaant, dat God, de maker der wereld, het menselijk geslacht niet heeft ongeordineerd gelaten, maar dat Hij alle delen wel geschikt heeft, elk op zijn plaats, gelijk in een gebouw, dat wel geordineerd is'.

Opvallend is dat hetzelfde woord - in het Grieks - vaak wordt gebruikt voor 'schepping'. Gods wil en macht komen in Zijn schepping uit. Zo heeft Hij ook de overheid (het gezag) ingesteld naar Zijn wil en onderworpen aan Zijn macht.

Hier spreekt dat God de soevereine God is, Die de wereld en de volken regeert. In die soevereiniteit heeft Hij de overheden verordend en eist Hij gehoorzaamheid aan Zijn wil.

Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB) spreekt ook over 'ordering', waar staat: 'Wij geloven dat onze goede God uit oorzaak van de verdorvenheid des menselijken geslachts, Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft, willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politien, opdat de ongebondenheid der mensen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder de mensen toega'.

Voorts valt op dat in de tekst van artikel 1 gesproken wordt van een regering 'geheel op de grondslag... enz.'. Uiteraard gaat het dan niet om de vorm of wijze van regeren. De geopenbaarde ordening Gods gaat over de instelling van de overheid en de normen volgens welke geregeerd moet worden. De overheid stelt niet haar eigen normen, maar handhaaft in het publieke leven de normen van Gods Woord en Wet.

Daarbij is er de binding aan de beide tafels van de Wet des Heeren. Die binding is er door de volstreckte eis van God aan de overheid en onderdaan.

Verder is in artikel 1 sprake van het 'nastreven' van het daar omschreven doel. Als partij tracht de SGP het doel middellijkerwijs, naar haar

verantwoordelijkheid, met gepaste middelen en mogelijkheden te realiseren. Daarbij moet terdege in het oog worden gehouden dat het gaat om het leven van het hele volk. Het gaat er maar niet om dat, bijvoorbeeld via uitzonderingsbepalingen, bepaalde groepsbelangen worden ontzien of veilig gesteld.

Tenslotte moet ook nog het woord 'geopenbaarde' worden onderstreept. Daarmee wil gezegd zijn dat de SGP, wat het beginsel betreft, niet tastend en zoekend haar weg behoeft te gaan, omdat ze Gods geopenbaarde Woord als leidraad heeft.

De gereformeerde belijdenisgeschriften

De SGP gaat uit van de autoriteit van Gods Woord in de politiek en van Gods soevereiniteit over al het geschapene. Ze sluit tevens aan bij de drie Formulieren van Enigheid, met name bij de in artikel 1 genoemde Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB). Samen met de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse Leerregels geven de formulieren of belijdenisgeschriften een beknopte samenvatting van de bijbelse geloofsleer.

De Nationale Synode te Dordrecht (1618-1619) heeft deze formulieren, in de vorm zoals wij die nu kennen, vastgesteld. Sprekend is dat deze Synode werd bijgewoond door afgevaardigden van verschillende kerken van gereformeerde belijdenis in Europa. Zij hebben hun instemming betuigd met deze belijdenisgeschriften. De SGP wil in de lijn daarvan staan, bewust en beslist.

De SGP is niet aan één of meer bepaalde kerken gebonden, maar ze verbindt wel die kerkleden die het gereformeerde geloof en de gereformeerde leer belijden. Dat artikel 1 alleen de NGB noemt, heeft alles te maken met de in dit geschrift voorkomende duidelijke kerkelijke belijdenis omtrent de plaats en taak van de overheid, ook ten opzichte van de kerk. De gebondenheid van de overheid aan de geopenbaarde ordening van God is in de tijd van de Reformatie krachtig beleden en vertolkt. Dat is vooral te danken aan de arbeid van Calvijn. Al vóór de NGB werd geboren, had Calvijn in zijn 'Institutie' en commentaren op de bijbelboeken geschreven over het ambt van de overheid en de roeping om naar Gods Wet te regeren. Zo schrijft hij: 'Indien de Schrift niet leerde dat het (d.i. het ambt van de overheid) zich uitstrekt tot de beide tafelen der Wet, zouden we het toch kunnen leren uit de heidense schrijvers' ('Institutie' van Calvijn, boek IV, hoofdstuk XX).

Hier kan ook worden gewezen op de Franse Geloofsbelijdenis - Confession de Foy - van 1559. Die is vóór de NGB opgesteld en voor de inhoud daarvan van groot belang geweest. In artikel 39 wordt daar gesproken van het ambt van de overheid: 'en om deze oorzaak heeft Hij het zwaard de overheden in handen gegeven om de begane zonden, niet alleen die tegen de

tweede tafel van Gods Wet, maar ook tegen de eerste tafel, te beteugelen'. Deze belijdenis behoort tot het onbetwistbaar erfgoed der Reformatie. In latere tijd, rond en na de Synode van Dordrecht en in de vorige eeuw, heeft deze lijn zich voortgezet. De geschriften van bijvoorbeeld G.Voetius en mr G. Groen van Prinsterer bewijzen dat.

Artikel 36 NGB

Vanaf 1918 tot 1958 blijft de tekst van artikel 1 hetzelfde. In 1958 besluit de Algemene Vergadering op voorstel van het Hoofdbestuur tot de toevoeging 'en staat mitsdien voor de handhaving van het onverkorte artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis'. Deze uitbreiding betekent niet dat er tevoren geen zicht was op de waarde van genoemd artikel 36 NGB. Vanaf de beginperiode had de positieve betekenis van dit artikel de volle aandacht. Ook was er in het beginselprogramma één artikel, te weten artikel 5, dat in bewoording duidelijk herinnerde aan artikel 36 NGB. Het kan zijn dat de voortgaande discussie buiten de SGP over 'de 21 woorden' mede aanleiding is geweest om de genoemde zinsnede aan artikel 1 toe te voegen.

Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis

Van het ambt van de Overheid

Wij geloven, dat onze goede God, uit oorzaak der verdorvenheid des menselijken geslachts, Koningen, Prinsen en Overheden verordend heeft; willende dat de wereld geregeerd worde door wetten en politien, opdat de ongebondenheid der mensen bedwongen worde, en het alles met goede ordinantie onder de mensen toega. Tot dat einde heeft Hij de Overheid het zwaard in handen gegeven tot straf der bozen en bescherming der vromen. En hun ambt is, niet alleen acht te nemen en te waken over de Politie, maar ook de hand te houden aan den heiligen Kerkedienst; *om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, om het rijk des antichrists te gronde te werpen*¹, en het Koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen; het Woord des Evangelies overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en gediend worde, gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt. Voorts, een ieder, van wat kwaliteit, conditie of staat hij zij, is schuldig, zich aan de Overheden te onderwerpen, schattingen te betalen, hun eer en eerbied toe te dragen, en hun gehoorzaam te zijn in alle dingen, die niet strijden tegen Gods Woord; voor hen biddende in hun gebeden, opdat hen de Heere stieren wil in al hun wegen, en dat wij een gerust en stil leven leiden in alle Godzaligheid en eerbaarheid, 1 Timotheüs 2:2. En hierin verwerpen wij de Wederdopers en andere oproerige mensen, en in het gemeen al degenen, die de Overheden en Magistraten verwerpen en de Justitie omstoten willen, invoerende de gemeenschap der goederen, en verwarren de eerbaarheid, die God onder de mensen gesteld heeft.

1. De cursief gedrukte zinsnede bevat de 21 woorden, die in 1905 door de Synode van de Gereformeerde Kerken werden geschrapt.

Artikel 36 NGB belijdt het een en ander aangaande het ambt van de overheid. Het begint met de oorsprong van het ambt der overheid ('Wij geloven... vromen'), dan volgt de taak van de overheid ('En hun ambt... gebiedt'), daarna de taak van de onderdanen ('Voorts... en eerbaarheid') en ten slotte gaat het over de verwerping van het (religieus) anarchisme ('En hierin... heeft').

Het 'handhouden aan de heilige kerkedienst' wordt in artikel 36 NGB positief en negatief uitgewerkt. Het positieve aspect is in de politieke praktijk van toen zeker tot zijn recht gekomen. De uitvoering van het negatieve aspect kenmerkte zich over het algemeen door een grote mate van tolerantie. Artikel 36 NGB werd niet in al zijn gestrengheid doorgevoerd. Dat is enerzijds toe te schrijven aan de humanistische en libertijnse invloed, maar anderzijds ook aan de milde gezindheid van vooraanstaande gereformeerden die steeds gepleit hebben voor gewetensvrijheid (G. Udemans, G. Voetius).

In veranderende omstandigheden werden door de SGP de beginselen naar artikel 36 NGB onveranderd beleden en nader uitgewerkt. Zo werd tegenover dr A. Kuyper c.s. vastgehouden aan de eerder genoemde '21 woorden', omdat de kerk in het 'onverkorte' artikel de overheid profetisch voorhoudt wat haar taak en roeping is, overigens zonder deze concreet in te vullen en gedetailleerd uit te werken.

Terwille van het behoud van land en volk heeft de overheid zich te keren tegen de anti-christelijke machten ('het rijk des antichrists'). Dat zich bij de uitvoering van die taak allerlei concrete problemen voordoen en dat de overheid kan dwalen, zij erkend. Maar de weerbarstigheid van de praktijk was en is geen reden om het principe (het beginsel) te veranderen.

Wie artikel 36 NGB leest naar zijn historische bedoeling, concludeert dat het schrappen van de '21 woorden' het wezenlijke niet aantastte. De intentie van het artikel is gelijk gebleven.

Daar komt bij dat sprake is van een onbegrijpelijke tweeslachtigheid wanneer in 1905 alleen de negatieve uitwerking van de tweede overheids-taak is geschrapt en de rest is blijven staan. Dat heeft slechts zin wanneer men de overblijvende zinsneden a-historisch interpreteert.

De SGP hecht eraan vast te houden aan de oorspronkelijke, integrale tekst van artikel 36 NGB, vooral omdat zij meent dat wat in dit artikel beleden wordt geheel overeenkomstig Gods Woord is.

Statenvertaling

Tot de traditie van de SGP, vanaf haar ontstaan tot de huidige dag, behoort het gebruik van de Statenvertaling, als zijnde tot dusver de meest zuivere vertaling van de Bijbel vanuit de Hebreeuwse en Griekse grondtekst, in onze taal. Zij dateert van 1637 en kwam tot stand op last van de

Staten-Generaal. Van groot belang zijn ook de kanttekeningen, als wezenlijk onderdeel van het vertaalwerk, hoewel principieel niet tot de Heilige Schrift behorend.

Kerk en staat

Die verhouding van kerk en staat is volgens artikel 36 NGB een theocratische. De theocratie staat wat uitgangspunt en richtsnoer betreft tegenover die van de neutrale staat, die de kerk in haar wezen niet erkent. De staatsrechtelijke structuur waarin aan de theocratische verhoudingen gestalte wordt gegeven, bijvoorbeeld in een monarchie of een parlementaire democratie, en wat dat betekent voor de constitutie van de natie, is een kwestie van uitwerking en vormgeving in de praktijk, die in artikel 1 niet aan de orde is.

Duidelijk moet wel zijn dat de SGP de kerk geen wereldlijke macht wil laten uitoefenen, maar dat de kerk en de staat beide hun eigen verantwoordelijkheid en werkterrein hebben, onderscheiden van elkaar, maar toch gericht op één doel.

Waar en wanneer kerk en staat elkaar wederzijds dienen in de vervulling van ieders eigen taak ten opzichte van het volksleven, mag dat als een teken van Gods koninkrijk worden verstaan. De theocratische verhouding van kerk en staat is voor alles een profetische: de kerk richt zich met het Woord tot de staat, de overheid. Daarbij wordt zowel de kerkstaat als de staatskerk principieel afgewezen.

Hoge roeping

Ten besluite mag een enkel woord over de omgang door zondige mensen met het heilig Woord van God en de bijbelse beginselen niet ontbreken. Het beginsel brengt een hoge roeping mee; de roeping om in ontzag en met eerbied trachten te verstaan wat de welbehagelijke wil des Heeren zij in alle dingen. Dat betekent o.a. staan voor het beginsel, intern en extern, en het vóórleven van het beginsel, persoonlijk en in de verbanden. Daarbij mag nooit vergeten worden dat geen mens ooit vanuit zichzelf zal kunnen beantwoorden aan de hoge eis van Gods heilige Wet. Wet en Evangelie mogen nimmer ten opzichte van elkaar worden verzelfstandigd. In de prediking van het Evangelie staat Jezus Christus centraal. In deze enige Borg der gerechtigheid geeft God alles wat Hij in Zijn Wet eist.

Artikel 2

De Staatkundig Gereformeerde Partij stelt zich ten doel de beginselen van Gods Woord op staatkundig terrein tot meerdere erkenning te brengen in den lande. Haar streven is niet zozeer gericht op een meerderheid van kiezers, als wel op de handhaving en doorwerking van de beginselen, door haar beleden, waarvan haar program een korte samenvatting vormt.

Toelichting

Artikel 2 gaat over de doelstelling van de SGP. Hier komt de partij in zicht als politieke organisatie. Dit artikel is dan ook nauw verbonden met artikel 1. Eerst is het fundament gelegd, dan wordt het huis gebouwd. Kortom, in artikel 1 en 2 stelt de SGP zichzelf voor als beginselpartij.

Geen verheerlijking van de partij

Het doel van de SGP is onmiddellijk verbonden aan de regering die wordt voorgestaan. De SGP begeert dienstbaar te zijn aan een goede regering naar Gods ordening. Het is haar oprechte streven bijbelse beginselen op staatkundig terrein te bevorderen.

Zo is de SGP geen doel in zichzelf of zoekt ze de verheerlijking van de partij. Ze wil een middel zijn om de beginselen van Gods Woord tot meerdere erkenning te brengen. Die gerichtheid op dit doel moet tot ootmoed stemmen en een aansporing zijn om artikel 2 in de vreze van God te blijven betrachten.

Meerdere erkenning

De beginselen van Gods Woord vragen om erkenning bij overheid en volk. Met de uitdrukking 'meerdere erkenning' wordt bedoeld dat de SGP de erkenning die er bij anderen is, niet wil miskennen. Ze stelt wel vast dat de bijbelse uitgangspunten in toenemende mate worden ontkend. In ons volksleven komt dit steeds meer tot uiting in de verlating van Gods geboden. Toch is er nog enige erkenning in een zeker besef dat we niet zonder normen kunnen.

De gerichtheid van de SGP, zoals in dit artikel omschreven, betekent een roeping naar binnen. Allereerst is het nodig vanuit Gods Woord de beginselen op staatkundig terrein te kennen. Erkenning kan alleen worden gevraagd van wat wezenlijk beginsel is.

Beginnelsen vragen in iedere tijd om haar uitwerking en vertolking. Een partij die achter de tijdgeest aanholt, verwatert. Een partij die haar beginselen niet weet te vertolken in de actuele situatie, verstart. Onmisbaar is daarbij de wijsheid die wordt geleerd in de vreze des Heeren. Daar

gaat kracht vanuit, waarschuwend en wervend naar binnen en naar buiten.

De bijvoeging 'in den lande' duidt aan dat het gaat om de erkenning in heel ons land, onder heel ons volk, in alle geledingen.

Spanningsveld

Vanaf het begin van de SGP is deelname aan het openbaar bestuur gezien als een Goddelijke opdracht om in het publieke bestel Zijn Naam te belijden. In de praktijk worden SGP-vertegenwoordigers geplaatst midden in het spanningsveld dat bestaat tussen Gods Wet en de geldende wet- en regelgeving. SGP-ers huldigen immers de opvatting dat wet- en regelgeving een bijbelse toets moeten kunnen doorstaan.

Door deel te nemen aan de praktische politiek kan iemand voor fundamentele vragen komen te staan. Soms is het moeilijk doordat men zich, op grond van de duidelijke gegevens van de Heilige Schrift, frontaal en principieel tegen de wensen van het volk en het voornemen van de overheid moet keren (bijv. abortus provocatus en euthanasie). Het kan eveneens problematisch zijn wanneer plannen en voorstellen zich niet verdragen met een bijbels levensbesef, zonder dat direct en precies aangegeven kan worden welk gebod of verbod van de Heilige Schrift wordt miskend.

De SGP begeert ook mee te spreken in zaken die schijnbaar niet zo'n principiële achtergrond hebben. Het is een eis van Gods Woord om in alle zaken een goed beleid te zoeken. Daarbij is het vaak zo dat het beleid eenzijdig is gericht op de vervulling van bepaalde wensen. Zo wil de SGP zeer wel aandacht hebben voor het materiële welzijn, maar niet ten koste van het geestelijke welzijn van ons volk.

Niet zozeer... als wel

Er is een periode geweest dat de laatste zin van artikel 2 anders in het Program van beginselen stond. Er stond toen: 'Haar streven is niet zozeer gericht op een meerderheid van kiezers doch op de handhaving en doorwerking van de beginselen'.

Ieder, die het vergelijkt met de huidige bewoording, zal het verschil opmerken. Als we hier lezen: 'niet zozeer... doch', dan spreekt een tegenstelling. Lezen we 'niet zozeer... als wel', dan spreekt meer wat prioriteit heeft. Het laatste is de bedoeling van deze passage.

Het aantal kiezers is voor de SGP geenszins een onverschillige zaak. De SGP begeert velen te winnen voor haar program en wenst daartoe ook alle middelen te gebruiken die binnen de partij een plaats mogen hebben. De beginselen van Gods Woord zijn dat waard. De Bijbel spreekt van de veelheid der onderdanen, die des Konings lust is. In Spreuken

14:28 staat: 'In de menigte des volks is des konings heerlijkheid'. Het handhaven en de doorwerking van de beginselen heeft prioriteit. Dat spreekt ook naar de zijde van het winnen van anderen.

Van het getal kan en mag het niet worden verwacht. 'Want bij de Heere is geen verhindering om te verlossen door velen of door weinigen'. Ds H.G. Abma schreef eens over de 'meerderheid van kwaliteit'. Dat is de meerderheid van het ware geloof dat het van de Heere verwacht, ook in het staatkundig leven. Dat geloof heeft God aan zijn zijde. En de Heere blijft de Getrouwe. Die ook de SGP verrassend en wonderlijk wil gebruiken.

2. Overheid, mens en maatschappij

Artikel 3

De overheid is als dienaressen Gods in haar ambt onvoorwaardelijk onderworpen aan Gods Woord en Wet, waarnaar zij geoordeeld zal worden. Bij de uitoefening van haar ambt dient zij zorg te dragen voor de inrichting van de samenleving overeenkomstig de in Gods Woord geopenbaarde normen en voor de naleving van die normen.

Regerende bij de gratie Gods en gebonden aan Zijn wetten is de overheid geroepen de eed te eisen.

Toelichting

Artikel 3 beschrijft hoe de SGP de overheid ziet. Centraal staat in dit artikel de verantwoordelijkheid van de overheid. Er wordt een duidelijk verband gelegd tussen de eigen verantwoordelijkheid van de overheid en haar taak ten aanzien van de naleving van Gods Wet door haar onderdanen.

De overheid Gods dienaar

De overheid wordt aangeduid als Gods dienaar (Rom. 13:4: 'Want zij is Gods dienaar, u ten goede'). Het woord dienaar in het oorspronkelijke is hetzelfde als het woord 'diaken'. Een diaken is in dienst van God tot welzijn der gemeente. De overheden hebben een ambt in dienst van God, ten goede van hen, over wie zij zijn gesteld. Elk absolutisme wordt hiermee bij de wortel afgesneden.

In de benaming 'Gods dienaar' komt zowel de eer van de overheden uit als hun verantwoordelijkheid tegenover God. De overheden zijn door God ingesteld. Zij vertegenwoordigen God en zijn werkzaam in Zijn dienst. Die dienst is gericht op de eer van God en het welzijn van de onderdanen.

Onvoorwaardelijk onderworpen

Het heeft grote betekenis dat er wordt gesproken van 'onvoorwaardelijk'. Gods Woord eist van de overheid onderwerping zonder enige beperking. In de eerste tijd hebben ds G.H. Kersten en anderen gestreden tegen de afwijking in de Anti-Revolutionaire Partij, die in artikel 3 van haar beginselprogramma beleeft dat de binding aan Gods Woord niet rechtstreeks is, maar in de 'consciëntie beide van overheid en volk' is. Zo stelde de ARP in haar programma de consciëntie boven Gods Woord. Dat

kan inhouden dat van betrokkene geen gehoorzaamheid kan worden geëist, als hij in zijn geweten niet overtuigd is. Zo wordt het beleid van de overheid mede bepaald door de publieke opinie.

De SGP daarentegen wil in bewogenheid met de verwording van het volksleven, en in het besef van mede schuldig te zijn, de eis van gehoorzaamheid aan Gods heilzame geboden blijvend laten doorklinken.

Rekenschap

Ook overheden moeten rekenschap afleggen van de wijze waarop zij regeren. De waardering van het ambt der overheden en het besef dat zij voor God verantwoording af moeten leggen, vinden we terug in de Heilige Schrift en in het daarop gegronde reformatorische gedachtengoed.

Zo schrijft Calvijn in zijn commentaar op 1 Timotheüs 2:1 en 2: 'Zie hier dan, wat de vorsten en magistraten uit deze plaats moeten leren, namelijk dat zij aan God rekenschap moeten geven, daar Hij hen tot deze waardigheid verhoogd heeft en hen als het ware in Zijn plaats heeft gesteld en wil dat zij als Zijn Persoon regeren'.

Overheidstaak

In de tweede zin van artikel 3 gaat het over de overheidstaak. Het doen van recht en gerechtigheid is het fundamentele uitgangspunt voor de taak van de overheid. Zij voert deze taak uit zowel door het beteugelen van onrecht als door het stimuleren tot gerechtigheid.

Het meest compact wordt de gerechtigheid uitgewerkt in dat wat naar de bijbelse norm in de Tien Geboden recht wordt genoemd. De Goddelijke gerechtigheid, zoals geopenbaard in de Bijbel, vormt de bron en de norm voor het aardse recht.

De taak van de overheid moet zijn gericht op een goede inrichting van onze samenleving. De overheid wordt hier gewezen op haar kerntaak. Die mag zij noch uit handen geven noch verhullen door het opgaan in allerlei neventaken. Tot haar taak behoort het geven van rechtvaardige wetten. Dit moeten bijbels-genormeerde wetten zijn.

In onze tijd is van die gerichtheid der overheid in de wetgeving nauwelijks meer iets te zien. In ons democratisch bestel is wel sprake van aansluiting bij een normenpatroon. Helaas geldt dan vaak het algemeen onder het volk aanvaarde normenpatroon. Een vaag spreken over normen van de zijde van de overheid wordt vaak weersproken door haar handelen in de praktijk.

... en voor de naleving...

Terecht zijn de woorden 'en voor de naleving' toegevoegd. Het behoort ook tot de taak van de overheid voor de naleving van de door God

gegeven normen zorg te dragen. Het is een laakbare ontwikkeling als de overheid geen zorg draagt voor de naleving van haar wetten in het openbare leven.

Het is te betreuren dat de overheid aantasting van wetten, met elementen die herinneren aan de normen van Gods Woord, meer en meer toelaat. Geen zorgdragen voor de naleving van de normen van Gods wet betekent steeds verder afglijden in normloosheid.

Bij de gratie Gods

Tot 1989 stond de uitdrukking 'bij de gratie Gods' alleen in artikel 3 van het Program van beginselen. Sinds dat jaar staan deze woorden in artikel 3 en in artikel 8, omdat ze met de inhoud van beide artikelen hebben te maken. In artikel 3 heeft deze belijdenis een plaats omdat 'regeren bij de gratie Gods' betekent regeren naar Gods wil. In artikel 8 is het opgenomen omdat 'regeren bij de gratie Gods' bepalend is voor elke regeringsvorm. De belijdenis dat de overheid regeert 'bij de gratie Gods' staat in het beginselprogramma tegenover de gedachte van de volkssoevereiniteit.

Dit wordt nader uitgewerkt in artikel 8: 'Zij ontleent dus haar gezag niet en kan dat ook nimmer ontnemen aan het volk'. Het gaat om de oorsprong van het gezag van de overheid. Dat gezag is te danken aan Gods welbehagelijke wil en niet aan het volk, zoals het revolutionaire denken stelt. Het is genadig Gods wil, Gods beschikking, ten goede van de volkeren dat Hij overheden heeft gegeven. Artikel 36 NGB zegt zo treffend: 'Wij geloven dat onze goede God... overheden verordend heeft...'.

De eed

De overheid heeft de roeping de eed te eisen. Het gaat hier uiteraard over de eed in het publieke leven, zoals de eed van trouw bij ambtsaanvaarding, door bijvoorbeeld de koningin, kamerleden, gemeenteraadsleden en statenleden. Daar is ook de eed om de waarheid te bevestigen voor de rechtbank als getuige.

Als iemand geroepen wordt tot het deelnemen aan het openbaar bestuur vordert de overheid de eed en vraagt daarmee gehoorzaamheid en trouw. Door middel van de eed van trouw verbindt betrokkene zich aan de rechtsorde en spreekt hij uit binnen de grenzen van de rechtsorde te zullen handelen. In beginsel wordt iedere in ons bestel afgelegde eed (getrapt) afgelegd in handen van Hare Majesteit, die bij de gratie Gods regeert.

Een rechte eedzwering is God als Getuige aanroepen, in al onze woorden en werken Hem prijzen (Heidelbergse Catechismus (HC), Zondag 36, vraag 99) en God bidden of Hij (in dit geval) de gekozene bij wil staan om te volbrengen wat van hem wordt verlangd.

De opvatting wint steeds meer veld dat van mensen die Gods Naam niet erkennen de eed niet kan en mag worden gevraagd. In plaats van de eed is er zo de mogelijkheid van de belofte gekomen.

De SGP heeft zich van meet af aan een voorstandster van het afleggen van de eed betoond en de belofte afgewezen. De belofte betekent een miskenning van de autoriteit Gods en moet afgewezen worden. In de eed wordt tot uitdrukking gebracht dat overheid en onderdaan aan één autoriteit onderworpen zijn, namelijk aan God. Een staatkundig gereformeerd (overheids)persoon zal zich niet aan de eedsaflegging mogen onttrekken.

Overigens kan het afleggen van de eed op de Grondwet onmogelijk worden voor iemand die naar de beginselen van Gods Woord begeert te handelen. Dat moment zou daar kunnen zijn wanneer de volkssoevereiniteit grondwettelijk verankerd wordt en de erkenning onmogelijk wordt gemaakt dat de overheid regeert bij de gratie Gods.

Artikel 4

Wetgeving en bestuur mogen de prediking van het Evangelie niet hinderen, maar moeten deze bevorderen. De Kerk van Christus dient wel onderscheiden te worden van elke vereniging en moet naar eigen rechten beschermd worden.

Dientengevolge behoren ongelooftspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideologieën door de overheid uit het openbare leven te worden geweerd.

Toelichting

Artikel 3 krijgt een vervolg in artikel 4. De taak van de overheid wordt hier beschreven vanuit de visie van de geloofsbelijdenis.

Vanaf 1918 tot 1989 stond er als artikel 5: 'Uit wetgeving en bestuur verwijdere de overheid alles, wat de prediking van het Evangelie belemmert of krenkt; zij beschermde de Kerk van Christus en behandelde haar naar haar eigen rechten, waarin de kerk wel is onderscheiden van alle vereniging'.

Wie de teksten van de beide artikelen vergelijkt, merkt enig verschil op. In het huidige artikel komt de roeping van de overheid ten aanzien van de prediking van het Evangelie en de Kerk van Christus positiever uit. Duidelijker wordt benadrukt dat de bescherming van de kerk voortvloeit uit haar bijzondere betekenis.

Het voordeel van de huidige tekst is ook de nauwere aansluiting aan de woorden van artikel 36 NGB. 'Bevorderen' en 'weren' zijn woorden die ook daar worden gebruikt. In de oude tekst ging het over afgoderij en

valse godsdienst, terwijl hier wordt gesproken van ongeloofspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideologieën. Het gaat niet alleen om de strijd tegen de Rooms-katholieke Kerk, maar tegen alles wat zich tegen God en Zijn woord verheft.

Positieve waardering

Artikel 4 kan alleen verstaan worden vanuit de positieve waardering van de overheid en het ambt aan haar gegeven. Vanwege de bijzondere positie die God aan de overheden heeft gegeven, is er een roeping ten aanzien van het godsdienstige leven van het volk en mitsdien ten aanzien van het Evangelie en de Kerk van Christus.

Die lijn is ook bij Calvijn in zijn 'Institutie' te vinden. Hij begint met de grote waardering van de overheden en hun ambt: 'Zij hebben hun opdracht van God, zijn met Goddelijk gezag bekleed en dragen Gods persoon'. Zó zijn zij geroepen tot bescherming van de kerk en het weren van de valse godsdienst. Ook in artikel 36 NGB wordt vanuit het voorrecht van de overheden gesproken over het ambt en de taak ten aanzien van het godsdienstige leven van het volk. Het is even onjuist om artikel 36 NGB buiten het profetisch belijden der kerk te stellen, als de overheid de taak te ontzeggen ten aanzien van het Evangelie en de kerk. De SGP heeft vanaf het begin aan dit reformatorisch belijden recht willen doen. In strijd met eigen oorsprong werd in het beginselprogramma van de ARP echter gezegd dat de overheid 'als daartoe volstrekt onbevoegd' zich behoort te onthouden 'van elke rechtstreekse bemoeiing met de godsdienstige ontwikkeling der natie'.

Niet schriftuurlijk?

De SGP wordt verweten dat de roeping van de overheid tot bescherming der kerk en tot wering van de valse godsdienst geen voluit bijbelse fundering heeft. Ten onrechte zou de SGP zich voor deze tijd beroepen op de Oudtestamentische bedeling, toen koningen - zoals Asa, Hizkia, Josia - de reformatie van het godsdienstige leven in Juda ter hand namen, de afgodsbeelden uitroelden en de dienst des Heeren herstelden.

Ook zou de tekst, waarin Calvijn en anderen deze taak aangewezen zagen, niet goed verklaard zijn. Het gaat in dit verband om Jesaja 49:23: '...en koningen zullen uw voedsterheren zijn, hun vorstinnen uw zoogvrouwen'. Naar hun oordeel gaat het in die bijbeltekst immers over bijvoorbeeld Cyrus, die wordt gebruikt tot verlossing van Israël uit Babel en herbouw van Jeruzalem. Hoogstens zou er een perspectief zijn naar de Nieuwtestamentische tijd, dat alles dienstbaar zal zijn aan de heerlijkheid van Gods Sion. Vooral wordt de bewering veel gehoord, dat er in het Nieuwe Testament directe aanwijzingen ontbreken voor een dergelijke

verplichte ambtstaak voor de overheden.

Deze kritiek doet tekort aan de bijbelse gegevens. Voor de SGP blijven de voorbeelden van de godvruchtige koningen van Juda spreken. We zien wel een verschil tussen de vorm van theocratie in de bedeling van Israël en die van vandaag. Echter, de norm waarnaar zij handelen is gebleven. Wat Jesaja 49:23 aangaat, zegt de kanttekening van de Statenvertaling: 'De zin is, dat de koningen zich niet alleen tot de gemeente van Christus zullen voegen, maar dat zij ook hun macht en autoriteit zullen gebruiken tot aanwas en bescherming ervan'.

Er kan ook gewezen worden op Jesaja 60:16 : '...en gij zult de borsten der koningen zuigen'. Calvijn zag dat niet alleen vervuld in de dienst van de koningen in de tijd van Israëls terugkeer uit Babel. Hij paste dit met vrijmoedigheid ook toe op het ambt van de koningen in elke tijd: 'Hierbij worden de koningen tevens vermaand aangaande hun ambt. Als zij dit recht willen uitoefenen dan moeten zij dienaars van de kerk zijn'.

In het Nieuwe Testament wordt de taak van de overheden niet wezenlijk anders voorgesteld. Ongetwijfeld valt daar de nadruk op de gehoorzaamheid die ook de christenen betaamt aan de door God ingestelde overheden. In dat verband wordt echter duidelijk gesproken van het ambt der overheden (Rom. 13:4). Ook kan 1 Timotheüs 2:1,2 worden vermeld. Daar wordt vermaand tot voorbede voor koningen en allen, die in hoogheid zijn gezeten, '...opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid'. Hierin ligt de roeping verborgen voor de overheden om daarvoor zorg te dragen. 'Want de rechte overheden zijn bewaarders of beschermers van de beide tafelen der tien geboden' (kanttekeningen Statenvertaling).

Niet hinderen, maar bevorderen

De eerste zin van artikel 4 raakt de taak van de overheid ten aanzien van de prediking van het Evangelie. 'Wetgeving en bestuur mogen de prediking van het Evangelie niet hinderen, maar moeten deze bevorderen'.

Hier wordt duidelijk verwoord dat de verkondiging van het Evangelie de taak is van de kerk. Het gaat hier om de bevordering van het Evangelie binnen de grenzen van de bevoegdheid van de overheid. De overheid moet de belemmeringen wegnemen die de Evangelieprediking in de weg staan en er daarentegen ruimte voor scheppen. Bepaalde activiteiten op zondag zal de overheid niet toestaan als ze tegen het gebod van Gods dag zijn, maar ook als ze hinderlijk zijn voor de prediking. Positief is het de roeping van de overheid om de bouw van kerken te ondersteunen waar het zuivere Evangelie gepredikt wordt. Kerk en staat staan in dienst van dezelfde God maar hebben onderscheiden taken.

Naar eigen rechten beschermd

In de tweede zin van artikel 4 komt de taak van de overheid uit in de bescherming van de Kerk van Christus. 'De Kerk van Christus dient wel onderscheiden te worden van elke vereniging en moet naar haar eigen rechten beschermd worden'.

De Kerk van Christus is geen bepaalde kring temidden van andere kringen. Zij kan met geen enkele vereniging gelijk gesteld worden. Zij heeft een geheel eigen karakter als vergadering van de ware gelovigen. Zij komt openbaar in belijdenis en wandel.

De overheid moet die kerk erkennen. Ondanks droevige verscheurdheid begeert de SGP de kerk te zien en te waarderen naar Gods Woord en de belijdenis.

Wat geweerd moet worden

Het laatste gedeelte van artikel 4 is gericht op de roeping van de overheid tegenover alles wat God in Zijn Woord in het openbaar tegenstaat. 'Dientengevolge behoren ongeloofspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideologieën door de overheid uit het openbare leven te worden geweerd'.

Het is de vertolking van de meest omstreden zinsnede van artikel 36 NGB: '...om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst, om het rijk van de antichrist te gronde te werpen'.

De SGP wenst aan geheel artikel 36 NGB vast te houden. In de Heilige Schrift wordt beleden dat de overheid een taak heeft om afgoderij en valse religies in het publieke leven tegen te gaan, te weren wat tégen de eerste geboden van Gods Wet ingaat.

Artikel 36 NGB spreekt duidelijk over zaken en niet over personen. De overheid mag niet gedogen dat ongeloofspropaganda, valse religie en anti-christelijke ideologieën in het openbare leven uitkomen. Film- en toneelvoorstellingen waarin Godsclastering vrijuit spreekt, moeten worden verboden. De overheid moet alle uitingen via pers, radio en televisie, die tegen God en Zijn geboden ingaan, verbieden. Het bouwen van moskeeën mag niet worden bevorderd.

Ten onrechte leest men er in dat het de roeping van de overheid zou zijn om zonder meer ketters te doden. De opvattingen van Calvijn en anderen uit de tijd van de reformatie spreken dit tegen. Men was gekant tegen een soort protestantse inquisitie. Gewetensvrijheid was er voor die een ander geloof hadden. Men dwong niet tot het geloof. Het doden van ketters was geen geloofsartikel. Slechts in zeer bijzondere gevallen moesten zij met de dood worden bestraft, als zij kerk en staat op gruwzame wijze verstoorden. De omstandigheden en het bestel uit die tijd dienen mede daarbij in het oog gehouden te worden.

Gewetensvrijheid

Op grond van de Bijbel mag een overheid niet heersen over het geweten van de onderdanen. De vrijheid van geweten is door de SGP altijd als een groot goed gezien. De SGP heeft deze altijd voorgestaan. Hoewel de vrijheid van geweten en de vrijheid van godsdienst elkaar als rechten raken, moet het onderscheid gehandhaafd blijven. De godsdienstvrijheid heeft duidelijk publieke aspecten, terwijl dat van de vrijheid van geweten in veel mindere mate gezegd kan worden.

De uitspraak 'geen godsdienstvrijheid, wel gewetensvrijheid' behoeft nuancering. De SGP zal ook het beroep op gewetensvrijheid van niet-christenen moeten erkennen en gewetensbezwaren vanuit die hoek waar mogelijk moeten honoreren. Op grond van naastenliefde zal die liefde dan in het algemeen maximale bereidheid tonen, gewetensbezwaren van andersdenkenden serieus te nemen en eraan tegemoet te komen. Het ware geloof en de echte gehoorzaamheid aan Gods Wet laten zich niet afdwingen. Tegelijk zal duidelijk zijn, dat diezelfde liefde tot God en de naaste en een onbeperkte erkenning van gewetensvrijheid elkaar uitsluiten. Die erkenning zal zorgvuldig moeten zijn.

De erkenning van gewetensvrijheid van niet-christenen is erkenning van het nooit bij mensen verloren gegane besef - hoe bedekt ook - van algemene waarden van recht en gerechtigheid, van eerbied voor het leven. De SGP mag hierin iets van Gods algemene genade zien, namelijk dat God Zich met Zijn Wet en goedheid niet onbetuigd laat. Desalniettemin moet deze gewetensbezwaarden Gods hele Woord worden voorgehouden en het besef worden bijgebracht dat ons geweten bevlekt is door de zonde en zonder de levendmakende genade van Christus overgeleverd is aan allerlei dwalingen.

De Reformatorische Politieke Federatie (RPF) en het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) laten zich voorstaan op het begrip 'geestelijke vrijheid'. Er lijkt nog steeds onvoldoende helderheid over de afbakening van de grenzen van 'geestelijke vrijheid'.

Gods geboden zijn immers bepalend voor de grenzen van de geestelijke vrijheid. De overheid mag niet toestaan dat haar burgers zich bijvoorbeeld van het leven laten beroven, laten cremen, of de bloedwraak uitvoeren. Dit verdraagt zich niet met de geestelijke vrijheid voor alle burgers.

Om de ware vrijheid

Velen leven vandaag vanuit een on-christelijke gelijkheidsideologie en willen niet weten van een bijbelse normering van de wetgeving. Er is eerder sprake van een trend om burgers te dwingen overeenkomstig deze ideologie te handelen. Als de ideologieën de staat in hun greep krijgen,

wordt het masker van de neutraliteit afgeworpen. De onmogelijkheid van de neutraliteit van de staat zal steeds duidelijker worden wanneer de theocratische resten uit onze samenleving verdwijnen. Dan slaat de verdraagzaamheid om in onverdraagzaamheid, met name voor degenen die God naar Zijn Woord begeren te dienen. De ware vrijheid en verdraagzaamheid zijn alleen gewaarborgd in de erkenning van de God van de Bijbel en in een leven in de vreze des Heeren.

Artikel 5

De overheid dient als uitgangspunt te hebben dat ieder mens een uniek schepsel is, geschapen als beelddrager Gods. Onder erkenning dat de mens van God is afgevallen en sindsdien geneigd is God en zijn naaste te haten, geldt onverkort dat het de mens geboden is om God en zijn naaste lief te hebben. De overheid moet de zondagsrust bevorderen opdat iedereen die dag naar het Goddelijk gebod kan heiligen. De overheid is geroepen de lastering van Gods naam en de ontheiliging van Zijn dag strafbaar te stellen.

Toelichting

In de Bijbel wordt beleden dat God Schepper, Onderhouder en Regeerder is. Hij wil dat de wereld geregeerd wordt opdat de ongebondenheid van de mensen bedwongen wordt en alles in goede orde onder de mensen toegaat. Die gezindheid van de overheid moet ook blijken uit haar visie op mens en maatschappij.

Leven als een gave

In de Bijbel wordt het leven gezien als een gave van God. God heeft de mens naar Zijn beeld en Zijn gelijkenis geschapen (Gen. 1:26, art. 14 NGB). God heeft de mens de levensadem ingeblazen. De mens is geformeerd uit 'het stof der aarde' en werd een levende ziel (Gen. 2:7). De mens is verschillend van alles wat reeds geschapen was. De mens is uniek. De mens heeft het leven aan God te danken en aan niemand anders.

Naar Zijn beeld

De Bijbel leert dat de mens is geschapen naar de gelijkenis, naar het beeld van zijn Schepper. Gods beeld in de mens bestaat in kennis, rechtvaardigheid en heiligheid. De mens is een afdruk van Gods Wezen (HC, vraag 6). Toch blijft er een oneindige afstand tussen God en de mens. Het

juiste beeld van God is uitsluitend kenbaar uit de Bijbel en is alleen goed te zien in Christus, Die het uitgedrukte beeld is van Gods zelfstandigheid. In Hem is de mens ten volle 'beeld van God'. Het beelddrager-zijn legt een zware verantwoordelijkheid op de mens in zijn relatie tot God, tot zichzelf, tot de medemens en tot de schepping.

Zonde en genade

De mens wilde in het paradijs zelf bepalen wat goed en kwaad is en werd mitsdien ongehoorzaam door Gods gebod te overtreden. De mens is moed- en vrijwillig van God afgevallen en heeft 'verloren al zijn uitnemende gaven, die hij van God ontvangen had en heeft niet anders overig gehouden dan kleine overblijfselen daarvan, dewelke genoegzaam zijn om de mens alle onschuld te benemen'. Daardoor verloor de mens de hoge staat waarin hij gesteld was (art. 14 NGB). Daarop is de mens aan te spreken.

Zo is de dood als straf op de zonde in de wereld gekomen. De mens is een op zichzelf gericht wezen geworden (egocentrisch). Zelfzucht, haat en nijd tegen God en de naaste zijn bittere gevolgen op alle terreinen. Dit oordeel treft niet alleen de mens. Heel Gods schepping ligt als gevolg van de zondeval onder de vloek.

Hoewel God Zijn ongehoorzame kinderen kastijdde en hen onder de tekenen van Zijn ongenoegen plaatste, trekt Hij Zijn handen toch niet van hen af, maar voorziet hen van voedsel en kleding (Gen. 3:21). Zij werden niet aan de wanhoop prijsgegeven. God was vertoornd op hen, maar Hij heeft Zijn genade voor hen weggelegd. God wekte Adam op om leven en zaligheid te verwachten van het beloofde Zaad, Die de Weg, de Waarheid en het Leven is.

Goddelijke opdracht

De opdracht is God liefhebben boven alles en de naaste als zichzelf. Dit gebod is van Godswege niet ingetrokken (Luk. 10:27; HC, vraag 4) en geldt onverkort voor alle mensen.

De overheid, als dienaar van Gods, dient er op toe te zien dat dit gebod in het publieke leven gehandhaafd en in praktijk wordt gebracht. Zij kan en mag niet werkloos toezien wanneer dit gebod wordt aangetast. Het is haar taak de doorwerking van de zonde te beteugelen door het maken en handhaven van goede wet- en regelgeving op de verschillende terreinen. In de volgende artikelen van dit beginselprogramma wordt dat concreet gemaakt.

Lasteren van Gods naam

De mens is, zoals gezegd, naar Gods beeld geschapen. Adeldom ver-

plicht. Het is de taak van de overheid, met alle macht die haar is gegeven, de Naam en de eer van de Heere te verdedigen. Dit houdt in dat degenen die de Naam van God lasteren, moeten worden gestraft. Lasteren is het bewust en moedwillig kwaad spreken en beledigen van Gods naam. Het lijkt erop dat de Naam van de Hoogste majesteit ongestraft mag worden beledigd in woord en beeld. De overheid dient hiertegen zonder meer op te treden. Hier liggen duidelijk grenzen aan de vrijheid van meningsuiting.

Zondagsrust en zondagsheiliging

Een bijzonder aandachtspunt in dit artikel is de zondagsrust. De SGP kent de overheid hier een specifieke taak toe. Zij moet de zondagsrust bevorderen opdat ieder die dag naar Gods gebod kan heiligen. Heiligen betekent afzonderen. De zondagsrust heeft het oog op het rusten van de arbeid en het leven vanuit de door Christus verworven rust.

Deze rust is onlosmakelijk verbonden aan de besteding van die dag in de dienst van de Heere. Alleen de werken der barmhartigheid en werken der noodzakelijkheid zijn toegestaan. De zondag is de wekelijkse rustdag die God in Zijn oneindige goedheid de mensen heeft gegeven.

De oproep tot zondagsheiliging wordt steeds meer noodzakelijk, omdat in toenemende mate activiteiten op zondag plaatsvinden; ook activiteiten waarop de overheid rechtstreeks aanspreekbaar is. Er is zelfs een laakbare trend waarneembaar om zondags meer aan politiek te doen.

Ook in het bedrijfsleven vindt in toenemende mate aantasting van de zondag plaats. De winkelsluitingswetgeving is hiervan een schrijnend voorbeeld. Om aan het moderne levensgevoel tegemoet te komen, moeten steeds meer winkels op zondag open. Die ontwikkeling dient met kracht te worden tegengegaan.

Steeds meer bedrijven gaan over op continue-arbeid. De zondag wordt steeds meer beschouwd als een gewone werkdag. Een zevendaagse werkweek moet categorisch worden afgewezen. De zondag heeft een eigen plaats als rustdag en kan niet worden vervangen door een door-de-weekse vrije dag.

De Zondagswet moet zodanig worden gewijzigd dat gemeenten de zondagsrust kunnen handhaven. De overheid moet zelf het goede voorbeeld geven. Alleen dan kan de overheid, in alle oprechtheid, de zondagsrust bevorderen.

De SGP kan en mag niet anders dan de overheid aanspreken op haar verantwoordelijkheid ten aanzien van de zondagsheiliging. De overheid

heeft ook in deze haar wetten te toetsen aan de wet van God. Op de overheid rust ook de plicht er op toe te zien dat de zondag niet wordt ontheiligd. Zij dient degenen die zich daaraan schuldig maken te bestraffen. In de wetgeving moet dit tot uitdrukking gebracht worden, opdat het beleid daarop kan en zal worden gebaseerd.

Artikel 6

Uitgangspunt voor de overheid is dat alle mensen als schepselen Gods gelijkwaardig zijn.

Dit sluit niet uit de erkenning van verschillen in geaardheid, gaven, talenten en roeping in de maatschappij.

De overheid dient het individu en het door God ingestelde huwelijk te beschermen. Zij moet recht en gerechtigheid oefenen, is geroepen een goed rentmeesterschap te betrachten en behoort een schild der zwakken te zijn. De overheid dient de vrijheid van het geweten te waarborgen. Zij heeft tot taak de opbouw van de maatschappij te bevorderen met inachtneming van de door God gewilde gezagsverhoudingen.

Toelichting

De grondslag van de taak en de verantwoordelijkheid van de overheid zijn in de voorgaande artikelen besproken. In artikel 6 komt de verhouding van de mensen onderling aan de orde, zoals dat door de overheid overeenkomstig Gods Woord als uitgangspunt moet worden gebruikt op het terrein van de opbouw van de maatschappij. De uitgangspunten en taken van de overheid worden in de volgende artikelen verder beschreven en meer uitgewerkt.

Gelijkwaardig en toch verschillend

In de Bijbel staat dat God de mens naar Zijn beeld heeft geschapen. De Heere maakt geen onderscheid onder mensen in het licht van Zijn schepping. De mensen zijn dan ook gelijkwaardig als schepselen Gods. Dit dient het uitgangspunt van de overheid te zijn. Voor God hebben de mensen evenveel waarde: ongeboren, geboren, man, vrouw, kind, ouder, arm, rijk, geleerde, ongeletterde, gezond, ziek, wel of niet gehandicapt.

De overheid mag geen ongerechtvaardigd verschil maken op grond van ras, sekse, nationaliteit of andere uiterlijke kenmerken van de mens. De overheid dient ook van haar burgers te verlangen dat er geen ongerechtvaardigd onderscheid wordt gemaakt tussen de mensen.

De mensen zijn gelijkwaardig maar niet gelijk. Ook het gelijkheidsideaal

van de Franse Revolutie wijst de SGP met kracht af. Er zijn verschillen in geaardheid, gaven, talenten en roeping in de maatschappij. Dergelijke verschillen dienen te worden gerespecteerd.

Geaardheid

Met geaardheid wordt in de eerste plaats bedoeld op de karaktereigenschappen. Iedereen kan voor zichzelf vaststellen dat deze verschillen er zijn. De ene mens is meer een denker, de andere mens is meer praktisch ingesteld. Om aan dergelijke verschillen een waardeoordeel te verbinden, is onjuist. In het onderscheid in karakter weerspiegelt zich het unieke van ieder mens.

Geaardheid kan ook betrekking hebben op verschillen in geslacht. Zie daarvoor artikel 7. In de moderne wetgeving wordt het begrip vooral gehanteerd met het oog op de seksuele gerichtheid. Deze wetgeving heeft vooral betrekking op de bescherming van homoseksuelen. Wat dit laatste betreft dient het onderscheid tussen aard en daad daarbij te worden benadrukt. De uitleving van het homofiel-zijn, de homosexualiteit, is zonde volgens Gods Woord. Daarbij blijft overigens het respect voor de mens, al wordt de uitleving afgewezen. Overigens is wellust, van wie dan ook zonde (Rom. 6:13; 7:7; HC, antwoord 113).

Gaven-talenten

Een talent is een door God geschonken gave of bezit met betrekking tot het gebruik dat men ervan maakt. In Mattheüs 25:14 wordt er gewezen op de roeping de talenten, kennis en bekwaamheden zo goed mogelijk te besteden. God heeft in Zijn wijsheid aan de mensen verschillende talenten geschonken. Zodoende kan naar Gods voorzienigheid alle werk dat gedaan moet worden op deze wereld in beginsel worden verricht. Het gebruik van de talenten dient tot eer van God te zijn.

De overheid dient een zodanig beleid te voeren dat personen met onderscheid in talenten zich kunnen ontplooiën. Het doorvoeren van het radicaal gelijkheidsstreven, kan tot gevolg hebben dat de burger zich niet optimaal kan ontwikkelen.

Roeping in de maatschappij

Er wordt in dit artikel gesproken van 'roeping in de maatschappij'. Het klassiek liturgisch geschrift voor de kerkelijke huwelijksbevestiging in het Gereformeerd Kerkboek spreekt van een 'Goddelijk beroep'. Onze Statenvertaling zegt treffend in 1 Korinthe 7:20: 'Een iegelijk blijve in die beroeping, waarin hij geroepen is'. Van Godswege komt tot de mens de roeping om te arbeiden.

Er is onderscheid in de maatschappij betreffende ons 'Goddelijk beroep'.

De Heere geeft ons een bepaalde plaats en functie in de maatschappij. Ook bij het uitoefenen van ons beroep is ieder persoonlijk verantwoording verschuldigd aan God.

Niet elk beroep is een geoorloofd beroep. De keuze van het beroep hangt samen met het doel van de arbeid: de eer van God, het heil van de naaste en de zorg voor levensonderhoud. God geeft de mens een bepaalde plaats en functie in de maatschappij. Ieder mens is persoonlijk verantwoording verschuldigd aan God op welke wijze deze worden aanvaard en uitgevoerd.

De bescherming van individu en huwelijk

De overheid heeft tot taak het individu en huwelijk te 'beschermen' (zie ook de toelichting op art. 3). Het individu en het huwelijk zijn de twee belangrijkste elementen voor de opbouw van de samenleving.

Nadrukkelijk noemt dit artikel het woord 'individu' als eerste. God spreekt bovenal ieder mens aan op zijn persoonlijke verantwoordelijkheid. Adam is als man eerst geschapen, daarna heeft God het huwelijk Zelf ingesteld. Daarom wordt het huwelijk direct na het individu genoemd.

De aandacht voor het individu in het bovenstaande betekent niet dat het individualisme wordt gepropageerd. Immers, de mens heeft het gebod gekregen zijn naaste lief te hebben. De overheid kan die bescherming het beste tot uitvoering brengen door alles te weren uit het openbare leven wat het Woord van God verbiedt. De overheidsmaatregelen bestrijken dan ook een breed terrein. Om hier maar enkele voorbeelden te noemen: de bescherming van het leven, goede verkeersinfrastructuur met maatregelen voor veilig verkeer; openbare verlichting vooral op onveilige plaatsen, bevordering van bijbelse gezagsverhoudingen, voorlichting over de gevolgen van een verkeerde levenshouding en van de daden, die daaruit voortkomen.

De norm voor de inrichting van de samenleving is het Woord van God en niet de heersende mening van de bevolking; ook niet, als er rekening wordt gehouden met de pluriforme samenleving. De SGP onderscheidt zich door dit standpunt van nagenoeg alle andere politieke partijen in Nederland. Vanzelfsprekend sluit dat de vrijheid van geweten niet uit.

De overheid dient ook een 'schild der zwakken' te zijn. Dat dient niet alleen tot uitdrukking te komen op economisch en sociaal gebied (zie daarvoor ook de toelichting op de artt. 23-25), maar ook in de bescherming van het individu. Helaas is de overheid in dit opzicht niet altijd een 'schild der zwakken'. Inzake abortus provocatus en euthanasie blijkt dat de overheid, als dienaar van Gods, zich onwaardig gedraagt tegenover God.

Middelen tot opbouw van de maatschappij

Om tot een zo goed mogelijke opbouw van de maatschappij te komen, heeft God niet alleen wetten en normen gegeven, maar ook middelen voor de opbouw van de samenleving en het onderhouden daarvan.

Als eerste middel wordt genoemd het oefenen van 'recht en gerechtigheid'. In artikel 3 is reeds beschreven dat de overheid dit is opgedragen als Gods dienaar. Vanwege onze zonden moet de overheid dit middel hanteren. De overheid dient bij wetgeving en bestuurlijke taken daaraan gestalte te geven (zie artt. 11 en 12). Aan 'recht en gerechtigheid oefenen' moet in dit artikel een ruime betekenis worden gegeven. Het staat hier in de context van gelijkwaardigheid van mensen en het onderscheid tussen de burgers.

Een tweede middel is dat de overheid haar rentmeesterschap uitoefent. De overheid is rentmeester over alles wat onder haar beleid en beheer valt. Het woord 'rentmeesterschap' wordt tegenwoordig vaak gebruikt in verband met het milieubeleid en -beheer (zie art. 22). Dit is terecht, maar te beperkt.

De overheid dient zich er van bewust te zijn, dat zij verantwoording verschuldigd is aan God, de Eigenaar van alles wat op deze aarde aanwezig is.

Ook tegenover de burgers zal de overheid op een duidelijke en begrijpelijke wijze moeten tonen, hoe zij omgaat met alles, waarvoor zij verantwoordelijk is. Om maar een voorbeeld te noemen: het moet voor de burger duidelijk zijn voor welke doeleinden de belastinggelden worden gebruikt. Een goed gebruik van de beschikbare gelden bevordert een gezonde opbouw van de maatschappij.

Een derde middel is de bescherming van de 'zwakken' en het weerloos leven in de maatschappij. Het gaat om gelijkwaardige burgers, die op één of andere manier bescherming of hulp nodig hebben. Dat is in overeenstemming met Gods Woord! Daar de 'zwakken' volwaardig lid zijn van de maatschappij, wordt de opbouw van de maatschappij geschaad, indien zij niet worden beschermd en geholpen.

Een vierde middel is de waarborg van de vrijheid van het geweten (zie art. 4). De vrijheid van geweten is een fundamenteel beginsel in een gezonde maatschappij.

Structuur van de maatschappelijke opbouw

Tenslotte wordt in artikel 6 gesproken over het bevorderen en het in acht nemen van de door God gewilde gezagsverhoudingen. Terecht wordt dit in verband gebracht met de opbouw van de maatschappij. Het antwoord op vraag 104 van de Heidelbergse Catechismus 'Wat wil God in het vijfde gebod?', is duidelijk: 'Dat ik mijn vader en mijn moeder, en allen die over

mij gesteld zijn, alle eer, liefde en trouw bewijze, en mij hunner goede leer en straf met behoorlijke gehoorzaamheid onderwerpe, en ook met hun zwakheid en gebreken geduld hebbe, aangezien het Gode belieft, ons door hun hand te regeren'. Het gezag komt van God en is door Hem gewild.

God heeft onbeperkte zeggenschap en beschikkingsmacht over de schepselen. Hij is niemand rekenschap verschuldigd en behoeft aan niemand verantwoording af te leggen (Ps. 135:6). Alle andere gezag is van dit Goddelijk gezag afgeleid. God bekleedt mensen met gezag en roept hen om gezag uit te oefenen. Een gezagsverhouding moet naar bijbelse norm gebaseerd zijn op het gebod God lief te hebben boven alles en onze naaste als onszelf. Gezagsdragers, of dat nu ouders, werkgevers, of overheidspersonen zijn, zijn voor de uitoefening van dat gezag verantwoording schuldig aan Hem van Wie ze dat gezag ontvangen hebben. De gezagsrelatie heeft de Goddelijke eis van gehoorzaamheid in zich.

Het gezag is overigens niet afhankelijk en afgeleid van de aanvaarding door de ondergeschikten. Gezag geeft een extra verantwoordelijkheid aan de gezagsdrager. Hij laat zich niet op zijn gezag voorstaan, maar zal trachten op geëigende wijze de gestelde doelen te bereiken. De gezagsdrager dient zijn gezag en macht niet te misbruiken. De gehoorzaamheid van de ondergeschikte is evenwel begrensd door de gehoorzaamheid aan God.

De mogelijkheid om mee te spreken over het beleid, door werknemers in de particuliere sector, kan bijdragen aan een gezonde gezagsverhouding. Het geven van inspraakmogelijkheden en het geven van openheid vergroot veelal de bereidheid om met behoud van ieders verantwoordelijkheid de belangen van het bedrijf of de werkgever te bevorderen. Door bijbelse gezonde gezagsverhoudingen en door goede samenwerking kan een stabiele structuur van de maatschappij in al haar geledingen worden verkregen.

Artikel 7

Gods Woord leert dat man en vrouw krachtens de scheppingsorde een eigen specifieke, van elkaar onderscheiden roeping en plaats hebben ontvangen. In deze orde is de man het hoofd van de vrouw.

Maatregelen ter erkenning van de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen worden positief beoordeeld. Elk emancipatiestreven dat de van God gegeven roeping en plaats van mannen en vrouwen miskent, is revolutionair en moet krachtig worden bestreden.

Toelichting

Mensen zijn wel gelijkwaardig maar niet gelijk. Dit is even vanzelfsprekend als moeilijk. In dit artikel worden enkele fundamentele gegevens op een rijtje gezet ten aanzien van de verhouding tussen man en vrouw. Deze gegevens kunnen dan dienen als uitgangspunt voor de beoordeling van allerlei praktische situaties.

Emancipatie

Het woord emancipatie komt van het Latijnse 'emancipatio', dat is vrijmaking van horigheidsverhoudingen en slavernij of gelijkberechtiging van achtergestelden. Het moderne emancipatiestreven is sterk beïnvloed door het rationalisme en het individualisme.

In naam van deze emancipatie streeft men in onze moderne samenleving uit alle macht naar volstrekt gelijke verhoudingen in alle sectoren van de maatschappij. Volgens de emancipatiebeweging wordt met name de vrouw in haar streven naar een zelfstandig bestaan belemmerd door allerlei tradities en structuren, die diep in de samenleving geworteld zijn. Een voorbeeld hiervan vindt zij de opvatting dat de man als hoofd van het gezin voor het inkomen zorgdraagt en de vrouw geroepen is om voor het huis en de kinderen te zorgen. Als schuldigen voor de sociale onmondigheid van de vrouw in de westerse wereld worden het Christendom en de kerk aangewezen. Zij houden als machtige instituten de patriarchale structuren in stand. De vrouw dient zich daaruit te bevrijden, zij moet emanciperen.

Onuitwisbaar verschil

Mannen zijn geen vrouwen. God schiep de mens 'mannelijk' en 'vrouwelijk', zo staat er letterlijk in Genesis 1:27. Mannen en vrouwen zijn niet gelijk, maar wel volstrekt gelijkwaardig. Beiden hebben dezelfde verantwoordelijkheid tegenover hun Schepper, ze mogen beiden God dienen. Vanaf het prilste begin van menselijk leven is er onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk. Er is een onmiskenbaar verschil in aanleg. De onderscheiden uiterlijke vormgeving van man en vrouw (het mor-

fologisch verschil) is in het oog springend. De andere bouw van botten en bekken (het anatomisch onderscheid) is duidelijk waar te nemen. Het innerlijk van man en vrouw door o.a. hormonale invloeden (het psychisch verschil) is niet te loochenen.

Tenslotte is er een onuitwisbaar onderscheid in ademhaling, bloedsamenstelling en bloedsomloop, hormoonsysteem, e.a. (fysiologisch onderscheid). Iedere sekse bezit daardoor eigen mogelijkheden en eigenschappen; die zorgen voor een betere toerusting op een aantal gebieden. Dit alles bevestigt het bijbelwoord: man(nelijk) en vrouw(elijk) schiep Hij hen (Gen. 1:27).

Volstrekt gelijkwaardig

In de loop van de geschiedenis is de positie van de vrouw veelal verkeerd gewaardeerd. Binnen voorname kringen in de Griekse samenleving moet de 'hetaere' (= de geleerde en beschaafde vriendin van lichte zede) de man aangenaam bezig houden, de huisvrouw zorgt voor de opbouw van zijn gezin en de slavin moet zorgen voor seksuele bevrediging.

In de Romeinse wetgeving is de 'patria potestas' (= de macht van de man over de vrouw) vastgelegd: de vrouw is volkomen gehoorzaamheid verschuldigd aan de man.

De Oosterse opvatting heeft de vrouw verlaagd tot een slavin van haar man. In de Romantische periode is zij verhoogd tot zijn meesteres.

Over de verhouding man-vrouw bevat de Bijbel zeer directe uitspraken. God schiep de mens naar Zijn beeld (Gen. 1:26,27). Man en vrouw zijn een gelijkwaardige twee-eenheid binnen de schepping. In Gods orde is de vrouw 100% vrouw en de man 100% man. De man is het eerst door God geschapen. De vrouw is genomen uit de man. Daarin is de vrouw 'ondergeschikt' aan de met 'verantwoordelijkheid' beklede man, maar beslist niet minderwaardig.

Na de zondeval is het 'beeld van God' in engere zin verloren (niet in ruimere zin). Man en vrouw krijgen een bijzondere last te dragen (Gen. 3:16-19). De last die op man en vrouw is gelegd, gaat in tegen ieders natuurlijke neigingen.

We kunnen deze woorden zoveel bestrijden als we willen. De gevallen mens moet er zich aan onderwerpen. Ze zijn een oorspronkelijke wet, die nooit haar rechtskracht kan verliezen; ze zijn eigen aan het mens-zijn. Onderwerpt de mens zich hier niet aan, dan dwaalt hij nog verder van God af.

De apostel Petrus sluit zich aan bij voornoemde gegevens (1 Petr. 3:1-7). Paulus doet evenzo (1 Tim. 2:11-15). De grondtoon van deze woorden

horen we terug in 1 Korinthe 11:3. Daar staat: 'Doch ik wil dat gij weet dat Christus het Hoofd is van een iegelijken man, en de man het hoofd van de vrouw en God het Hoofd van Christus'. Deze gegevens weerpreken elke minderwaardige positie van de vrouw.

Roeping en plaats

Het is voor christenen van alle tijden wezenlijk om de juiste verhouding tussen man en vrouw te verstaan. Om de werkelijke bedoeling van de Heilige Schrift te vatten, is 1 Korinthe 11:3 van wezenlijk belang. Daar staat: 'Doch ik wil, dat gij weet, dat Christus is het Hoofd eens iegelijken mans, en de man het hoofd der vrouw, en God het Hoofd van Christus'. Iedere man heeft een hoofd en dat ene Hoofd is Christus. Het woord hoofd ('kefalè') wil zeggen: hetgeen regeert, bestuurt en gezag oefent. Hier wordt niet gedacht aan een organisch verband tussen een hoofd en een lichaam. De apostel gebruikt de ambtsnaam Christus ('Christós') en niet 'Kúrios', Heere. Paulus denkt blijkbaar aan het Middelaarswerk van Christus. Daardoor heeft Hij dood, graf en hel overwonnen en daardoor zijn Hem alle dingen onderworpen (o.a. Ef. 1:22). Daarmee wordt niet beweerd dat Christus geen hoofd van de vrouw is (Gal. 3:28), maar dat de man geen ander Hoofd heeft dan Christus.

Als Paulus vervolgens zegt dat de man het hoofd van de vrouw is, dan zijn we ook hier op het terrein van de genade. Om recht te doen aan het woord van Paulus, moeten we het woord 'hoofd' in de drie leden van het vers op dezelfde wijze verklaren. Er staat eigenlijk: de man is een vrouwenhoofd ('kefalè dè gunaikòs hò anér'). Dit hoofd-zijn is niet absoluut, zoals Christus het Hoofd is van alle dingen. Het gaat ook niet om de man van een bepaalde vrouw, maar het gaat om de man als soortnaam ('hò anér'). Het zijn van 'vrouwenhoofd' hoort dus bij het man-zijn en geldt in principe voor iedere man. Eindelijk zegt Paulus: Het Hoofd van de Christus is God. Als Middelaar is Christus door de Vader in de wereld gezonden en aan Hem onderworpen (o.a. Joh. 14:28).

Het Hoofd-zijn betekent voor Christus niet hetzelfde als geldingsdrang en zelfbevestiging. Integendeel, Hij heeft gehoorzaamheid geleerd uit hetgeen Hij heeft geleden (Hebr. 5:8), Hij heeft Zichzelf 'ledig gemaakt' tot aan het kruis en stierf in de gestalte van een dienstknecht (o.a. Fil. 2:6-11). In dit perspectief kan het de vrouw een zaak van vreugde zijn om haar door God gewezen en toekomende plaats in te nemen. Dan zullen ook de tekenen daarvan met eer worden getoond. Paulus schrijft niet horizontalistisch, maar plaatst man en vrouw voor Gods aangezicht. De Almachtige is het Hoofd boven allen en alles. Dáár komt Paulus in het vervolg steeds op terug. God bepaalt in Christus de plaats van man en vrouw.

Zo tekent Paulus de door God bepaalde scheppingsorde: God de Vader, Christus, man en vrouw. Deze scheppingsorde en dus de verhouding van man en vrouw kan in feite alleen worden verstaan en betracht vanuit de herschepping. De Middelaar is - onder God - het Hoofd van de schepping die Hij verwierf (Ef. 1:22,23). Wie als man weigert zich onder Christus te stellen, kan in bijbelse zin zichzelf ook niet opwerpen als hoofd van de vrouw. Om het voor vrouwen gemakkelijker te maken onder de man te staan (o.a. Spr. 31:12,27; 1 Tim. 2:15; 5:8), schrijft Paulus dat zelfs het Hoofd van de man, Christus, is onderworpen aan God.

In de loop van de wereldgeschiedenis - tot in onze tijd toe - is de positie van de vrouw buiten de joods-christelijke traditie veelal onderschat. Daartegen past christelijke verontwaardiging. Maar die verontwaardiging komt niet overeen met het moderne emancipatiedrijven. Dat is een revolutionaire ideologie: ze poogt op alle terreinen de scheppingsorde omver te werpen.

Bijbels-theologische overwegingen omtrent de plaats en de roeping van de vrouw geven grond voor de opvatting dat het 'patroon van de schepping' is, dat de man het hoofd is van de vrouw, maar dat het vrouw-zijn niet opgaat in het echtgenote en moeder zijn, ook al ligt op dit gebied haar specifieke roeping.

Man en vrouw kunnen beiden zegenrijk bezig zijn in de vervulling van hun scheppingsopdracht, zij het ieder op zijn eigen wijze en plaats. Man en vrouw kunnen in het maatschappelijk leven verschillende maar ook dezelfde activiteiten uitoefenen.

3. Overheid en bestuursvorm

Artikel 8

De overheid regeert bij de gratie Gods en dient dit ondermeer tot uitdrukking te brengen in het ambtsgebed.

Zij ontleent dus haar gezag niet en kan dat ook nimmer ontleen aan het volk. Haar ambt oefent de overheid evenwel uit onder medewerking van het volk. Die medewerking wordt verkregen door het kiesrecht toe te kennen. De overheid behoort een organisch kiesrecht te bevorderen dat rekening houdt met het gezin als cel van de samenleving.

Toelichting

Met artikel 8 begint een nieuw hoofdstuk in het Program van beginselen. Na het verwoorden van de algemene beginselen (hoofdstuk 1) en de visie op overheid, mens en maatschappij (hoofdstuk 2), wordt in artikel 8, met verwijzing naar artikel 3, over de bestuursvorm gesproken.

Regeren bij 'de gratie Gods'

De visie op de overheid is reeds in artikel 3 beschreven. In aansluiting daarop begint artikel 8 met de woorden: 'De overheid regeert bij de gratie Gods'.

Het is een zegen dat God de overheid geeft. 'Er is geen macht dan van God; en de machten die er zijn, die zijn van God geordineerd' (Rom. 13:1). De burgers moeten dan ook alle menselijke ordeningen onderdanig zijn om des Heeren wil (1 Petr. 2:13).

De SGP staat voor een regering van het volk geheel op grondslag van de in de Bijbel genoemde ordening van God. Zij wil metterdaad dienstbaar zijn in het bevorderen van de bijbelse beginselen in de politiek en ook een bijdrage leveren aan het besturen van een gemeente, een provincie of een land.

Augustinus heeft ook over regeren geschreven. Hij schrijft: 'Als zij, die met ware vroomheid toegerust goed leven, de kennis hebben om volken te regeren, dan is er voor de menselijke zaken niets gelukkiger, dan wanneer zij door Gods barmhartigheid de macht hebben.'

Er zijn in de wereld twee soorten rijken. Er is het algemeen koninkrijk van God waar de overheden Hem vertegenwoordigen. En er is het bijzonder koninkrijk van Christus voor de gelovigen, maar dit konink-

rijk is niet van deze wereld. Anders gezegd: het eerste heeft betrekking op de staat, het tweede op de kerk. Zaken van de regering van de staat mag men niet toepassen op de regering van de kerk.

Groen van Prinsterer stelt: 'God zegent en spaart landen om het geloof van sommigen die er in wonen. Om tien rechtvaardigen zou de Heere eene tot het verderf bestemde stad hebben verschoond. De Heere zegende het huis van de Egyptenaar, om Jozefs wille, 'en de zegen des Heeren was in alles dat hij had in het huis en op het veld' (Gen. 39:5). Des te meer betoont zich Zijne lankmoedigheid aan een land waarin de overheid er voor uitkomt: 'Ik en mijn volk wij zullen de HEERE dienen'.'

Allen die zich laten leiden en gezeggen door het Woord van God, komen op enig moment in botsing met de heersende cultuur. Dat is niet nieuw, want dat is met de christenheid van alle eeuwen het geval geweest. Die confrontatie tussen heidendom en christendom openbaart zich elke dag. De SGP-vertegenwoordigers in het openbaar bestuur of die een openbaar ambt bekleden, komen daarmee zonder meer in aanraking. Ten diepste gaat het immers om het spanningsveld tussen de polen 'God regeert' en 'het volk regeert'.

Het ambtsgebed

De overheid dient Gods eer te zoeken en het welzijn van de naaste te bevorderen. Ze heeft te erkennen dat het haar een eer is, namens de enig ware God te mogen regeren. Zij is immers Zijn dienaar. Daarom is het gebed voor de dagelijkse uitoefening van het ambt noodzakelijk. Ook het gebed bij de opening van officiële vergaderingen mag niet verzuimd worden.

De resolutie van de Staten-Generaal te Antwerpen, 19 december 1580 heeft dit juist verwoord als gesteld wordt: 'Es geresolveert, dat men voortaan van half negen tot negen uyren in deze vergaderinge zal compareren om te bidden, dat God de Heere believe sijne gratie te verleen, om een goede, vaste en eendrachtige resolutie te nemen op articulen, daer op heeren gecompereert zijn, ende andere aenvallende saecken; op dat Godt daerdoor gedient, de landen geconserveert ende vijanden verdreven mogen worden. Ende op dat 't geene voors, es beter geffectueert mach worden, sijn de heeren van de weth versocht, dat hen believe een van den ministers deser standt in dien te hebben, dat hij dagelijcx ter voors. uyren op te camere van de voors. vergaderinge erschijne om een corte vermaninge ende gebet aan Godt de Heere te doene'.

De overheid is Gods dienaar ten goede van het volk. Het is dan ook een vanzelfsprekendheid dat zij publiekelijk als overheid God erkent haar

meerdere te zijn en daarom alle vergaderingen opent met gebed tot God om hulp, leiding en zegen (Matth. 11:32-33). De dankzegging voor de verleende kracht en hulp mag niet ontbreken. Een stil gebed mag daarvoor niet in de plaats komen.

De medewerking van het volk

Het tweede deel van dit artikel gaat over haar gezag. De overheid ontleent haar gezag niet aan het volk. Deze opvatting staat in verband met de volkssoevereiniteit. De SGP daarentegen erkent de absolute soevereiniteit van God, terwijl de volkssoevereiniteit slechts de staat en de algemene volkswil als haar god erkent.

Het beginsel van volkssoevereiniteit staat haaks op de bijbelse opvatting dat Christus is de Koning der Koningen en de Heere der Heeren (1 Tim. 6:15). Daarom zijn de overheden Hem onderwerping verschuldigd.

Het hoogste gezag berust niet bij het volk; is ook niet afgeleid van het hoogste gezag uit het volk. Volgens het beginsel van de volkssoevereiniteit komen alle staatsorganen voort uit de samenleving of de natie en de staat uit een overeenkomst van voordien geheel vrije mensen. Zoals vroeger de vorst heeft nu het volk een persoonlijk recht op gezag. De vrucht van dit beginsel is dat de overheid niet regeert, maar registreert.

De medewerking van het volk is op zich een goede zaak. Democratie in haar eigenlijke en oorspronkelijke betekenis is een regeringsvorm waarin burgers deel krijgen in het bestuur. De Franse Revolutie heeft de revolutionaire ideeën (van m.n. Rousseau) met betrekking tot de democratie aangegrepen als instrument ten dienste van de zelfverheffing van de zich autonoom wanende mens die zijn eigen god en wetgever wil zijn. Democratie is sindsdien tot een niet aan het bijbels geloof ontsproten ideologie verworden.

De belijders van het ambt van de overheid conform artikel 36 van de NGB behoeven de democratie als regeringsvorm niet af te wijzen, wel de democratie als norm.

De beslissing van de oprichters van de SGP om deel te nemen in de parlementaire democratie moet veelzeggend zijn. Zij hebben vanuit hun theocratische gezindheid het welzijn van het gehele volk op het oog gehad en hebben daartoe mogelijkheden gezien, ook vanuit het huidige democratische stelsel.

Kiesrecht

Die medewerking van het volk wordt verkregen door het kiesrecht toe te kennen. Vanaf het ontstaan van de SGP is ingezien dat de invoering van het algemeen kiesrecht en het systeem van evenredige vertegenwoordi-

ging een mogelijkheid is om de beginselen van Gods Woord in politiek verband uit te dragen.

Het algemeen kiesrecht gaat ten diepste uit van individualisering, die de organische opbouw van de samenleving miskent. Daarom spreekt de SGP haar voorkeur uit voor het organisch kiesrecht. Zij is van oordeel dat de overheid het organisch kiesrecht 'behoort te bevorderen dat rekening houdt met het gezin als cel van de samenleving'. Het organisch kiesrecht gaat niet uit van het individu, maar baseert zich op een organische opbouw van de maatschappij. Het roept sterke associaties op met het huismanskiesrecht of het gezinshoofdenkiesrecht.

Politieke partijen

Groen van Prinsterer maakt onderscheid tussen partij en partijenschappen, waarbij het laatste duidelijk in negatieve betekenis werd ingekleurd in tegenstelling tot het eerste. Hij zegt: 'Ik heb, E.M.H.! in deze beraadslaging, ons land gelukkig hooren noemen, dewijl er bij ons geene partijen bestaan, geen banier opgeheven wordt. Ook ik roem het geluk van een Land waar geene partijen bestaan; namelijk als die eensgezindheid op eenheid en niet op gemis van beginsels berust. Ik beklaag het Land waar de meesten, ook dergenen die een werkzaam aandeel aan de behandeling der Staatszaken hebben, generlei vastheid van overtuiging bezitten, lijdelijke volgzzaamheid beschouwen als ondersteuning van het Gouvernement, en gemeenschappelijk overleg, ook in de hoogste Vergadering des Lands, als zamenspanning tegen den Staat. Ik geloof dat alsdan het niet aanwezig zijn van partijen een voorteecken is, dat er spoedig partijenschappen zullen ontstaan; ik vrees dat, als geenerlei banier, ook niet ter plaatse alwaar zij behoort gezien te worden, opgerigt is, weldra velerlei banieren, ter plaatse waar het niet behoort, opgerigt en door velen, ook van hen die vruchteloos naar beter leiding gezocht hebben, zullen worden gevolgd'.

Groen schaamde zich niet voor het feit dat hij 'partijman' was. Hij zei: 'Men heeft gezegd: 'Ik ben geen partijman', ik wel. In den strijd der beginselen die Europa en Nederland verdeelen heb ik een keuze gedaan; aan beginselen heb ik mijn leven gewijd'.

De geschiedenis van Nederland toont aan dat een politieke partij niet gelijk is aan een politieke richting of stroming.

Politieke partijen komen voor in politieke systemen met een gekozen volksvertegenwoordiging. Ze kennen een bepaalde graad van organisatie en ze stellen bij verkiezingen kandidaten die de partij vertegenwoordigen. Zonder politieke partijen is vertegenwoordigende democratie niet mogelijk.

Een politieke partij streeft naar het realiseren van haar beginselen en uitgangspunten in het te voeren overheidsbeleid. Zij legt haar visie omtrent de inrichting van de samenleving neer in een beginselprogram en meer concreet in een verkiezingsprogram. Ze is daarop aanspreekbaar en wordt vervolgens ook beoordeeld op haar geloofwaardigheid en uitkomen voor haar beginselen tijdens haar optreden in de praktijk. Politieke partijen hebben een grote betekenis voor het openbaar bestuur. Ze vormen belangrijke schakels tussen de overheid en de burgers en vervullen een wezenlijke functie in het politieke en maatschappelijke verkeer. Zij proberen invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid. Politieke partijen hebben zich door de tijd heen een plaats verworven tussen de overheid en de burger. De kerk houdt haar eigen plaats en opdracht. Hoe functioneel politieke partijen ook kunnen zijn, zij kunnen en mogen nimmer het spreken van de kerk en de overheid vervangen. Beide houden, vanuit het theocratische principe, een zelfstandige functie.

Directe democratie

In toenemende mate worden besluitvormingsinstrumenten ontleend aan het directe-democratie-model. Voorbeelden zijn referendum, volksinitiatief, gekozen burgemeester enz. De besluiten moeten meer een nauwkeuriger afspiegeling zijn van de volkswil. Onder volkswil dan te verstaan de meerderheid van de individuele burgers.

Deze opvatting staat in verband met de volkssoevereiniteit. Deze gaat ervan uit dat de mensen van nature goed en aan elkaar gelijk zijn. Dit is kennelijk onjuist.

Op normatieve en praktische gronden wijst de SGP voorstellen voor de doorvoering van directe democratie van de hand. De democratie-als-norm staat voor de SGP op gespannen voet met de Bijbel, die ook op politiek terrein als hoogste bron en norm wordt aangemerkt. Het volk moet geregeerd worden door de overheid, en niet andersom.

Artikel 9

Welke regeringsvorm overigens ook goed moge zijn, aan ons land is het constitutioneel koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje, door God gegeven.

Toelichting

Artikel 8 krijgt een vervolg in artikel 9. Dit artikel spreekt zich uit over de formele inrichting van het staatsgezag.

De regeringsvorm

De regeringsvorm van een land kan zijn monarchaal of republikeins, absoluut of constitutioneel, aristocratisch of democratisch. De tekst van dit artikel getuigt van een zekere nuchterheid. Het verabsoluteert geen enkele regeringsvorm, maar kiest voor ons land voor het constitutioneel koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje. De SGP belijdt dat dit constitutionele koningschap ons van God gegeven is.

Op dit punt was er ten tijde van de oprichting van de partij geen verschil met ARP (art. 6 uit het beginselprogramma 1878) en CHU (art. 5 uit het beginselprogramma 1908). In soms gelijke bewoordingen werd het constitutionele koningschap als de meest geschikte regeringsvorm beschouwd. Er is immers geen regeringsvorm die zich als enig juiste uit de Heilige Schrift laat afleiden.

Dit betekent niet dat de SGP elke regeringsvorm aanvaardt voor ons volk. Naast de Bijbel is er ook de geschiedenis. Groen van Prinsterer spreekt niet alleen over 'Er staat geschreven', maar ook over 'Er is geschied'. De SGP wijst zowel het absolute monarchisme als het absolute republikanisme af. Calvijn heeft een lichte voorkeur voor de aristocratie of de getemperde monarchie. In de getemperde monarchie wordt de macht van de vorst 'getemperd' door de Grondwet.

De SGP verwerpt de republiek in beginsel niet. Alleen al met het oog op onze vaderlandse geschiedenis is het begrijpelijk dat de SGP de republiek niet afwijst. Opgemerkt moet worden dat ook in de tijd van de republikeinse regeringsvorm het verlangen naar een koning levend is gebleven. De stadhouder zou als de waarnemer van de monarchale macht kunnen worden beschouwd.

In ons volkslied Wilhelmus van Nassouwe komt zowel het protestantse karakter van de natie als het monarchale karakter van de republiek naar voren.

Huis van Oranje

De SGP is van oordeel dat 'het constitutioneel koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje, door God gegeven' is. Daarmee spreekt de SGP in wezen uit dat zij dié God wil eren, Die ons land zoveel weldaden heeft bewezen. In het verlengde hiervan ligt het doen van weldadigheid aan het Huis van Oranje om ten behoeve van de christenheid te waken en te strijden voor Evangelie, vrijheid en recht.

De keus voor de constitutionele monarchie wordt in bijzondere mate versterkt door het Huis van Oranje. Een constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje is voor de SGP het meest gewenst. Dit koningshuis is nauw verbonden met het ontstaan van de Nederlandse natie.

In de ontwikkeling van de Nederlandse staat hebben de Oranjes een

belangrijke rol gespeeld. Reeds bij de geboorte van de onafhankelijke Nederlandse staat was het Oranjehuis nauw betrokken. Zonder Prins Willem van Oranje, die niet zomaar de bijnaam Vader des Vaderlands heeft gekregen, is de zelfstandigheid van ons land nauwelijks denkbaar. Maurits en Frederik Hendrik hebben, evenals hun vader, gestaan aan de wieg van de Nederlandse natie. Nadien hebben vele Oranjes ons land gediend.

Bekend is de uitdrukking God-Nederland-Oranje, veelal aangeduid als het drievoudig snoer. Dit drievoudig snoer wordt ook aangeduid als Kerk-Nederland-Oranje (dr H.F. Kohlbrugge) en Nederland-Oranje-Christendom (Groen van Prinsterer). De Oranjes hebben zonder twijfel op een aantal beslissende ogenblikken grote diensten aan de jonge staat geleverd. In tijden van nood werden, ook in latere jaren, de Oranjes door het volk steevast te hulp geroepen.

Dat de Oranjes heel dikwijls redding mochten brengen, bevestigde hun plaats in de Republiek en gaf grond aan het vertrouwen in de Oranjes. Dit weerhield echter de gereformeerde predikanten niet om, indien nodig, kritiek op de Oranjes te hebben. Ze deden dat niet alleen wanneer deze afweken van de gereformeerde leer, maar ook wanneer ze nalieten recht te handelen, hoewel zij hier zeer omzichtig in handelden.

Het is dan ook niet zonder reden dat genoemde uitdrukkingen zijn ontstaan. De geschiedenis van ons land toont dat aan. Overigens past de nodige voorzichtigheid bij het invullen van die uitdrukking, want in de Bijbel blijkt nergens dat God zich op een speciale wijze met een land verbindt, wel met Zijn kerk.

Dit alles doet niets af van het feit dat het Huis van Oranje onder Gods voorzienige leiding een duidelijke plaats in ons land moest hebben en gekregen heeft. Het drievoudig snoer drukt uit de erkenning van de leiding Gods met het volk van Nederland.

Grondwetten

Over de constitutie zijn twee visies ontwikkeld. De ene visie gaat uit van de historisch gegroeide samenleving, die in vrijheid is ontwikkeld en in de loop van de eeuwen in het volksgeheugen is gegrift. Onze Grondwet is in deze visie een neerslag van een historische ontwikkeling van de Nederlandse staat ten dienste van de onderdanen. In die ontwikkeling had de kerk een duidelijke plaats en functie. Kerk en staat waren niet gescheiden, wel onderscheiden, maar beide onderworpen aan het Woord van God.

De andere visie gaat uit van een constitutie als maatschappelijk verdrag. Deze visie wijst de SGP af.

De Grondwet van 1848 bracht de constitutionele parlementaire monar-

chie en legde de grondslag voor de uiteindelijke staatsrechtelijke gelijkstelling van alle burgers. In een dergelijke monarchie staat een monarch aan het hoofd, maar heeft het parlement of de volksvertegenwoordiging in een confrontatie tussen regering en parlement het laatste woord.

De historische betekenis van ons koningschap ligt in de bescherming van rechten en vrijheden van de bevolking. De koning is bij de uitoefening van zijn macht aan de Grondwet gebonden. Hij heeft zijn regeertaak uit te oefenen met inachtneming van de constitutie. Er mag geen regering zijn naar willekeur van de vorst.

De SGP hecht aan de constitutionele parlementaire democratie als waarborg voor een behoorlijke volksinvloed op het staatsleven. Dat neemt niet weg dat de koning niet als 'ornament' mag worden gezien in de door het volk zelf en naar diens wil geregeerde staat.

Troonopvolging

De historische ontwikkeling van onze staatsvorm tot de huidige constitutionele monarchie wijst op de grote plaats van het Huis van Oranje. Reeds vóór de Franse Revolutie was door het erfelijk stadhouderschap een band gelegd tussen het Huis van Oranje en de Nederlandse gewesten.

Tijdens de periode van de Franse overheersing werd die band verbroken. Het koningshuis heeft in 1814 een plaats in de Grondwet gekregen, zoals dat in de geschiedenis van ons land is gegrond. Voor absoluut vorstelijk gezag, zoals in de omringende landen toen het geval was, was in ons land geen plaats. Er was wel plaats voor een éénhoofdig monarchaal gezag, dat in erfelijke linie kon toekomen aan het Huis van Oranje.

Bij het herstel van onze onafhankelijkheid werd de relatie tussen Nederland en Oranje dan ook door erfopvolging terecht hernieuwd.

Artikel 10

De opvatting van het vrouwenkiesrecht voortkomend uit een revolutionair emancipatiestreven, strijdt met de roeping van de vrouw. Dat laatste geldt ook voor het zitting nemen van de vrouw in politieke organen, zowel vertegenwoordigende als bestuurlijke.

De vrouw zij in haar eigen consciëntie overtuigd of zij haar stem kan uitbrengen met inachtneming van de haar door God gegeven plaats.

Toelichting

In artikel 10 gaat het om het kiesrecht en de vrouw. Het is een nadere

uitwerking van artikel 8, waar over de medewerking van het volk en het kiesrecht is gesproken. Het grijpt ook terug naar artikel 7, waarover de eigen en onderscheiden plaats en roeping van man en vrouw geschreven is.

Uit revolutionaire bron

Het kiesrecht voor de vrouw heeft een plaats gekregen door de doorwerking van een revolutionair emancipatiestreven. In 1791 verscheen de 'Verklaring van de rechten van de vrouw'. Het was een aanhangsel aan de 'Verklaring van de mensenrechten'. Daarin werd de eis gesteld dat de vrouw actief en passief kiesrecht moest worden verleend. Zij moest het recht krijgen om te kiezen en om te worden gekozen. Het samengaan van het streven naar algemeen kiesrecht en dat voor de vrouw, komen beide uit dezelfde bron.

Vrucht van de Franse Revolutie is de gedachte van de staat als een verzameling individuen. Vrucht van de revolutie is ook de gedachte dat de positie van man en vrouw gelijk is. Zo stelde men naast het algemene kiesrecht voor de man ook dat van de vrouw.

De houding van de SGP uit de begintijd kan niet recht worden gewaardeerd, als niet wordt erkend dat het streven naar vrouwenkiesrecht is opgekomen uit revolutionaire bron. Die erkenning zal ook bepalend moeten zijn voor de toekomst, ook al stelt de SGP in dit artikel de mogelijkheid voor de vrouw om te kiezen.

Aanpassing

Het vrouwenkiesrecht is in ons land sinds 1922 een wettelijke mogelijkheid. In 1917 wordt het passief vrouwenkiesrecht aanvaard. In 1919 stelt de liberaal mr H.P. Marchant voor om uit de kieswet het woord 'mannelijke' weg te doen, waardoor de vrouwen naar de stembus kunnen gaan. Het is alles voorbereid door acties van vrouwen, de linkse partijen en de houding van de confessionele partijen. De koersverandering van de ARP is daarbij wel het meest bedroevende, dat moet opvallen.

Aanvankelijk was er onder de anti-revolutionairen veel en krachtig verzet tegen het vrouwenkiesrecht. Mr G. Groen van Prinsterer was er zeer tegen gekant. Dr A. Kuyper achtte het vrouwenkiesrecht in strijd met de erepositie van de vrouw. Het anti-revolutionair partijprogramma sprak in die tijd van het krachtens beginsel 'gewraakte' vrouwenkiesrecht. De overtuiging van vele anti-revolutionairen was - ook nog langere tijd ná de koersverandering - dat het ging om een principieel ongeoorloofde zaak.

Kuyper was consequent in zijn opstelling. Uit hoofde van het gezins- hoofdenkiesrecht wilde hij de weduwen het kiesrecht toekennen. Daar-

bij zag hij het als ideaal naast de Tweede Kamer een andere Kamer, waarin de verschillende maatschappelijke groepen vertegenwoordigd zouden zijn. Voor die Kamer zou er wel kiesrecht voor sommige vrouwen moeten zijn. Zolang dat ideaal niet was verwezenlijkt, moest dan het 'staatkundig' kiesrecht er maar voor in de plaats komen.

Nagenoeg de voltallige Kamerfracties van de Anti-Revolutionaire Partij stemden in 1917, in ruil voor de financiële gelijkstelling van het onderwijs, zowel voor het algemeen kiesrecht als voor het passief vrouwenkiesrecht. Terwijl het partijprogram en het merendeel van de leden er tegen waren, lieten de Kamerleden verstek gaan. Het baatte niet dat mr D.P.D. Fabius fel protest aantekende. Men had gekozen voor de praktijk. Zonder de vrouwenstemmen zou men teveel verliezen. Zelfs dr H. Colijn moet in later tijd bekennen dat het vrouwenkiesrecht revolutionair van oorsprong is.

Vanaf het begin

Bij de oprichting van de SGP (1918) en de vaststelling van het eerste partijprogram kwam er direct een artikel over het vrouwenkiesrecht. Artikel 13 zegt: 'Vrouwenkiesrecht strijdt met de roeping der vrouw en stemdwang met de vrijheid der burgers'.

In 1919 nam de Algemene Vergadering een motie aan die inging op de opstelling van de ARP. Die motie luidde: 'De Staatkundig Gereformeerde Partij, van oordeel dat het vrouwenkiesrecht in strijd is met de roeping der vrouw, door God haar in Zijn Woord aangewezen, en dat het gebruik van de bevoegdheid in de politiek gevaar oplevert, straks ook voor de kerk, besluit niet mede te werken aan het opwekken en vergaderen der vrouw in kiesverenigingen, doch integendeel de vrouw aan te sporen zich te onthouden van het gebruik te maken van haar kiesrecht, ook al wordt ons stemmental in verhouding kleiner dan dat van andere partijen, wijl toch niet de overwinning ons hoogste doel is als wel de zuivere openbaring van ons beginsel'. Op dezelfde vergadering werd een commissie benoemd die een brochure zou uitgeven om dit standpunt nader te verklaren. Deze brochure is nooit verschenen. Wel gaf ds G.H. Kersten op de Algemene Vergadering in 1920 een uitvoerige uiteenzetting van de bezwaren tegen het vrouwenkiesrecht. Het werd veroordeeld als een poging om het onderscheid weg te nemen tussen man en vrouw. Vanuit Gods Woord noemde hij onder andere als grond voor afwijzing: 1 Korinthe 14:34: 'Dat uw vrouwen in de gemeenten zwijgen, want het is haar niet toegelaten te spreken, maar bevolen onderworpen te zijn, gelijk ook de wet zegt'. De conclusie van dit betoog was: 'Volgens Gods Woord is vrouwenkiesrecht in strijd met de roeping der vrouw'. Dit standpunt werd door deze vergadering aanvaard.

In 1923 werd het woord 'echter' toegevoegd: 'Vrouwenkiesrecht echter...'. Van het begin af aan zijn er dus ernstige bezwaren geweest bij de SGP tegen het vrouwenkiesrecht. Het afwijzen van het vrouwenkiesrecht was dus duidelijk vanaf het begin niet alleen het standpunt van ds Kersten, maar officieel dat van de partij. Het betekende ook dat bij de verkiezingen de vrouwen werden opgewekt om niet te gaan stemmen. Zo werden in meerdere gevallen vrouwen die om des gewetens wil weigerden te stemmen, voor de rechter gedaagd en gestraft.

Andere klanken

Vanaf het begin waren er bezwaren en vragen rondom het officiële partijstandpunt. In de regel waren dat geen bezwaren tegen de principiële verwerping van het vrouwenkiesrecht als zodanig, maar tegen de uitwerking daarvan. Zo werd er al op de Algemene Vergadering van 1920 door de afgevaardigden van Aagtekerke gevraagd of de afwijzing toch niet te scherp was. Men twijfelde of het niet-meedoen van de vrouw aan de verkiezingen wel duidelijk was naar Gods Woord. Bezwaren in dezelfde geest werden in de daarop volgende jaren geuit door de afgevaardigden van Domburg en Vlissingen.

Er waren ook meerdere predikanten die van harte achter de SGP stonden en toch een andere opvatting hadden over het stemmen van de vrouw in de praktijk. Zij wensten het stemmen over te laten aan de vrijheid van het geweten en wekten zelfs wel op om naar de stembus te gaan en SGP te stemmen.

Het bleek ook dat de opstelling van ds Kersten niet betekende dat hij het stemmen door vrouwen in de praktijk volstrekt verwierp. Hij schreef in 1922 in 'De Banier' over 'de invloed van die vrouwen, op wie anderen zagen vanwege de vreze Gods in haar, en die geloofden te moeten gaan'. Zo was hij er ook niet voor mensen te weren, die de SGP trouw dienden en voorstander waren van het stemmen door een vrouw.

Vanaf het begin waren er meerdere vrouwen binnen de kring van de SGP die wél stemden. De afgevaardigden van Vlissingen verweten ds Kersten al in 1923 dat deze 'er met de vrouwen ingekomen is'.

Geen aanpassing, maar bezinning

Het huidige artikel over kiesrecht ten aanzien van de vrouw luidt anders. Dit is geen vrucht van aanpassing maar van bezinning. De principiële bezwaren tegen het revolutionair emancipatiestreven, waarover in 1920 door ds Kersten al woordelijk gesproken is ten aanzien van het vrouwenkiesrecht als afkomstig uit liberale en socialistische gelederen, blijven in dit artikel ten volle overeind. De SGP had al vanaf de begintijd met dat emancipatiedrijven te maken. De afgrenzing tegenover de anti-revolutio-

nairen, die in de praktijk deze bezwaren verloochenden, zal daarbij als een niet te miskennen factor moeten worden gerekend. De SGP wenst ook thans in veranderde omstandigheden deze emancipatiegeest tegen te gaan.

Aan de andere kant laat de partij de vrouw de vrijheid om haar stem uit te brengen. Het strijdt niet tegen de roeping van de vrouw dat zij meespreekt en meedenkt met de man, als het gaat over de beginselen van Gods Woord in het staatkundige leven. Zij kan en mag dit doen in de erkenning van haar specifieke plaats en roeping naar Gods Woord. Het uitbrengen van haar stem betekent in die lijn niet het instemmen met de achtergrond van het kiesrecht op zichzelf, maar het instemmen met de van God gegeven beginselen en het bevorderen daarvan. Ondertussen blijft er zo een erkende plaats voor de vrouwen, die zich bezwaard voelen in hun geweten om hun stem uit te brengen.

Bezinning was in onze partij nodig in deze zaak. Velen leefden bij het oude artikel 12 in vrede, terwijl zij de vrijheid zagen voor de vrouw om haar stem uit te brengen. Anderen meenden in dat artikel een volstrekte afwijzing van deze deelname van de vrouw te zien. Weer anderen wilden geheel van dat artikel af. In het algemeen onderscheidde men niet genoeg de eigenlijke achtergrond van het verwerpen van het vrouwenkiesrecht en hoe men daarvan gebruik kon maken. De woorden van het anders geformuleerde artikel willen beide omschrijven.

Bij de nieuwe formulering van dit artikel is in het bijzonder gedacht aan onze jongeren. Voor hen is het van groot belang om juist in onze tijd zicht te krijgen op wat de SGP beoogt met de bezwaren tegen de moderne emancipatie-geest. Zij vragen om duidelijkheid. Daarom wordt de principiële opstelling van het verleden niet verloochend, maar gewaardeerd binnen de grenzen en beginselen van Gods Woord.

Passief vrouwenkiesrecht verworpen

Het oude beginselprogram noemde het passief vrouwenkiesrecht niet apart. Het was uiteraard wel begrepen in het toenmalige artikel 12. Op de Algemene Vergadering van 1920 waren de afgevaardigden al unaniem van oordeel dat het passief vrouwenkiesrecht afgewezen diende te worden.

Er was toen nog niet zoveel reden om daar breed over te handelen. Van de zijde van de linkse partijen was er al wel het drijven om vrouwen in de Kamer te krijgen. Ook de Rooms-katholieken en de Christelijk Historischen hadden al beslist voor het verkiezen van vrouwen. In 1922 kwam er van deze laatsten ieder een vrouw in de Tweede Kamer. Pas in 1963 kwam de eerste AR-vrouw in de Tweede Kamer.

Thans is sprake van een bijna algemene acceptatie van dit streven. Steeds

meer wordt er aangedrongen om de vrouw de plaats te geven, die haar naar de gedachten van de geest van deze tijd toekomt. Op de lijsten van nagenoeg alle politieke partijen krijgen de vrouwen een plaats bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden. Via een voorkeursbeleid wil men gelijkheid in invloed en aantal van mannen en vrouwen bewerkstelligen.

Voor de SGP is het regeerambt voorbehouden aan de man. De partij is van oordeel dat er voor de vrouw geen plaats is in een politiek orgaan. De erkenning van het hoofd-zijn van de man sluit de regering uit voor de vrouw. God verbiedt in Zijn Woord niet het meespreken en het meedienen, als het over de beginselen gaat. De betrokkenheid van de vrouw bij de partij wordt positief gewaardeerd.

Zij mag met de eigen haar van God gegeven talenten dienstbaar zijn tot Gods eer en tot welzijn van de naaste. Dat is echter iets anders dan regeren in het kerkelijke of politieke leven. Vandaar dat hier ook staat: 'Dat laatste geldt ook voor het zitting nemen van de vrouw in politieke organen, zowel vertegenwoordigende organen als bestuurlijke.'

Het beroep op de profetessen Debora en Hulda is terecht onder ons altijd afgewezen. Er is sprake van een bijzondere roeping in een bijzondere tijd. Het ging om een bijzondere beschikking van God.

Het standpunt over het passieve kiesrecht betekent geenszins dat de SGP de regerende koningin niet zou erkennen. Hier staat voorop dat ze haar erkent als regerend bij de gratie Gods. De SGP wil hierin de leiding van God zien.

4. Overheid, rechtspraak en openbare orde

Artikel 11

De wetgeving dient te zijn gegrond op de Goddelijke Wet. De overheid moet de wet uitvoeren en is geroepen alle maatregelen te treffen tot het goed functioneren van de maatschappij. Daartoe behoort zij de openbare orde te handhaven en heeft zij tot taak weg te nemen alle beletselen die de openbare orde belemmeren.

Toelichting

In hoofdstuk 4 komen drie overheidsfuncties (artt. 11 tot en met 13) aan de orde. Artikel 11 geeft in het bijzonder aandacht aan de wetgevende en bestuurlijke taak.

Fundament

De functie van de overheid kan worden onderscheiden in wetgeving, bestuur en rechtspraak. Uiteraard kunnen deze drie niet volstrekt van elkaar worden losgemaakt. Zij vormen als het ware drie facetten van het ene overheidsambt, zoals dit zijn bron en norm vindt in het gezag van God. 'Want de HEERE is onze Rechter, de HEERE is onze Wetgever, de HEERE is onze Koning. Hij zal ons behouden' (Jes. 33:22).

Een goede wetgeving vormt het onmisbare fundament voor een rechtsstaat. Kenmerk van een rechtsstaat is dat alles toegaat naar de regels van het recht, zoals dat in behoorlijke wetten zijn neerslag heeft gevonden, en dat ook de overheid zelf aan die wetten is gebonden.

Normering

Aan wetten liggen altijd waarden en normen ten grondslag. Wetgeving is nimmer een neutrale of louter 'technische' bezigheid. Dan is wel de vraag uiterst essentieel op welke normen de wetgeving is gebaseerd. Artikel 11 geeft hierop een helder antwoord: alle wetgeving dient te zijn gegrond op de Goddelijke Wet. Niet de wil van een willekeurige meerderheid, zoals in de volkssoevereiniteitsgedachte, doch de normen van Gods Woord behoren de inhoud van de wetgeving te bepalen. Gods geboden, zoals zij in het bijzonder hun vertolking vinden in de Tien Geboden, gelden voor alle tijden en plaatsen en zijn heilzaam voor de gehele samenleving.

De in artikel 11 neergelegde norm geldt niet alleen voor de landswetten, zoals deze tot stand worden gebracht door de regering in samenwerking met de Staten-Generaal (veelal aangeduid als de formele wetten, waar-

onder uiteraard ook de Grondwet). Deze norm geldt evenzeer voor de algemene regels die door andere overheidsorganen worden uitgevaardigd, zoals door ministers, provinciale staten en gemeenteraden.

Begrenzing

De vastgestelde wetten dienen te worden uitgevoerd door de overheid in al haar geledingen (waaronder dus ook de zogeheten gedecentraliseerde overheden). Daarmee is de bestuurlijke functie aan de orde. Deze is veelomvattend en is met name sedert de Tweede Wereldoorlog onder invloed van de uitbouw van de verzorgingsstaat sterk uitgedijld.

Dat roept de vraag op naar de grenzen van de overheidstaak. Daarop duidt het tweede deel van de tweede volzin. Deze passage mag uiteraard niet zo worden verstaan, dat de overheid op het gehele terrein van het maatschappelijke leven ordenend en regelend zou moeten optreden. Daarmee zou de eigenlijke overheidstaak verre worden overschreden en zou de grens tussen staat en maatschappij vervagen. Daardoor zou de overheid bovendien de eigen activiteiten van de burgers en al de verbanden, waarin zij zijn geplaatst, kunnen verstikken. Aan het particulier initiatief dient derhalve zoveel mogelijk ruimte te worden gelaten. De overheidstaak ten aanzien van het maatschappelijke leven omvat in het bijzonder het scheppen van voorwaarden, opdat de verschillende geledingen in de samenleving tot zelfstandige ontplooiing kunnen komen, alsmede het stellen van grenzen. Dit geldt in het bijzonder op terreinen als welzijn, sociale zorg en economische bedrijvigheid (zie artt. 23-25). Een voorbeeld hiervan vormt de economische wetgeving, gericht op het bestrijden van oneerlijke concurrentie.

Publiek-privaat

Ook voor de bestuurlijke taak van de overheid geldt uiteraard dat Gods Woord de normen en grenzen stelt. De handhaving van de openbare orde kan als meest centrale bestuurlijke taak van de overheid worden beschouwd. Dat is immers bij uitstek voorwaarde voor het goed functioneren van de samenleving. Anders vervalt de samenleving tot wanorde en chaos.

Met het begrip 'openbaar' wordt tevens aangegeven dat de overheid haar primaire taak vindt in de ordening van het publieke leven.

Met openbare orde wordt hier overigens niet alleen geduid op de plicht van de overheid tot het voorkomen van ordeverstoringen door rellen en dergelijke, maar evenzeer op de handhaving van de openbare zedelijkheid, bijvoorbeeld door het weren van naaktrecreatie en andere activiteiten die de eerbaarheid in de publieke sfeer aantasten.

Artikel 12

De rechtspraak behoort te geschieden naar beginselen, gegrond op het in de Heilige Schrift geopenbaarde recht des Heeren.

De overheid draagt het zwaard niet tevergeefs. Zij is van God geroepen tot bescherming van de mens in persoon en bezittingen en van de Goddelijke ordening van huwelijk en gezin.

Toelichting

In artikel 12 wordt in het bijzonder de rechtsprekende functie van de overheid centraal gesteld.

Noodzaak regels

Rechtspraak is de toepassing van in een bepaalde gemeenschap geldende rechtsregels - zoals deze meestal in wetten zijn neergelegd - op concrete gevallen. Deze rechtsregels zijn onmisbaar tot ordening van de samenleving. De noodzaak daarvan vindt zijn wortels in de zondeval. De mens is immers geneigd tot alle kwaad. Dat kwaad uit zich niet alleen in de verhouding van de mens tot God, maar evenzeer in de relatie van mens tot medemens.

Om de samenleving leefbaar te houden zijn gebods- en verbodsregels nodig. Deze regels dienen ter beteugeling van de doorwerking van de zonde (art. 36 NGB). Deze regels - geschreven en soms ook ongeschreven - vormen met elkaar het recht. Immers kunnen in een gemeenschap of samenleving ook door langdurig gebruik rechtsregels ontstaan, het zogeheten gewoonterecht.

Rechtsbron

De vraag naar de diepste oorsprong van het recht heeft de mens altijd bezig gehouden. Sommigen zoeken die oorsprong in een ingeschapen rechtsgevoel van de mens, anderen in het rechtsbewustzijn van een volk. Artikel 12 wijst echter naar de enige juiste rechtsbron: het Woord van God. Alle aardse recht dient zijn bron en norm te vinden in de Goddelijke gerechtigheid, zoals geopenbaard in de Heilige Schrift.

Gods Woord bevat immers de ordinantiën, die ook het leven in staat en maatschappij dienen te beheersen. In Romeinen 2 wijst Paulus erop, dat ook zelfs de heidenen een ingeschapen rechtsbesef hebben, zodat God geen onrecht doet, wanneer Hij ieder mens naar het Goddelijk recht zal oordelen.

Rechterlijke macht

De rechtspraak geschiedt door de rechterlijke macht. De rechters worden

door de regering benoemd, doch er dienen wel waarborgen te bestaan voor een voldoende onafhankelijke positie van de rechterlijke macht. Deze zal immers in voorkomende gevallen ook de burger bescherming moeten kunnen bieden tegen de overheid. Indien overheidsorganen zelf in strijd met de wet handelen, moeten deze kunnen worden gecorrigeerd.

Handhaving

Van niet minder belang dan het uitvaardigen van goede regels is de handhaving daarvan. Daarop wijst het tweede gedeelte van artikel 12. Voor die rechtshandhaving is de overheid bekleed met de zwaardmacht. Ter handhaving van de rechtsregels dient zonodig met de sterke arm te worden opgetreden. Een goed uitgerust politieapparaat van voldoende omvang is daartoe onmisbaar. Niets is zo ondermijnd voor een rechtsstaat als het feit dat de regels niet worden gehandhaafd, bijvoorbeeld als gevolg van onvoldoende middelen voor een toereikend politie- en justitieapparaat.

Taken

Eerste taak van de overheid in een rechtsstaat is de bescherming van leven en goed van de onderdanen. Onder leven dient hier uiteraard mede het ongeboren leven te worden begrepen, alsmede al dat leven, dat niet in staat is voor zichzelf op te komen en in de huidige samenleving wordt dat veelal betiteld als onvolwaardig. Daarbij valt te denken aan gehandicapten, wilsonbekwamen en zij die in comateuze toestand verkeren. De overheid behoort het schild voor de zwakken te zijn.

De beschermende taak van de overheid dient zich in het bijzonder te richten op het tegengaan van aanslagen op de Goddelijke ordinantiën. Hier worden - in aansluiting op het gestelde in artikel 6 - met name huwelijk en gezin genoemd omdat deze een hoeksteen voor de samenleving vormen en aantasting daarvan de gehele samenleving ondermijnt en ontwricht. Dit betekent ook dat de overheid als dienaar van Gods nimmer zogenoemde alternatieve samenlevingsvormen met het huwelijk mag gelijkstellen.

Artikel 13

De overheid is van God geroepen het kwaad te straffen opdat het geschonden recht wordt hersteld.

Dit geschonden recht vereist rechtvaardige, maar ook rechtmatige straffen; daartoe behoort de doodstraf.

Slachtoffers van misdrijven vereisen speciale zorg van de overheid.

Toelichting

Artikel 13 gaat in het bijzonder in op deze roeping van de overheid om misdrijven te bestraffen. Dit artikel is rechtstreeks gebaseerd op de Bijbel (Rom. 13:4: '...de overheid draagt het zwaard niet tevergeefs...') en artikel 36 NGB, dat stelt dat God de overheid het zwaard in handen heeft gegeven tot straf der bozen en bescherming der vromen.

Vergelding

Iedere inbreuk op het recht levert een rechtsschending op. Het opleggen van straf dient als vergelding voor het geschonden recht. Eeuwenlang is dat een vanzelfsprekende en tamelijk onomstreden zaak geweest. Wie een misdrijf had begaan werd schuldig geacht en die schuld moest door straf worden vergolden. De straf dient rechtvaardig te zijn. Dit wil ook zeggen dat de zwaarte van de straf in een goede verhouding dient te staan tot de ernst van het begane feit. Bij de strafoplegging dient de rechter niet uit te gaan van diens eigen subjectieve voorkeur voor een op te leggen straf. De strafoplegging dient overeenkomstig de terzake gestelde wettelijke regels te zijn. Vandaar, dat wordt verwezen naar 'rechtmatige straffen'.

Persoonlijke omstandigheden centraler

Met name gedurende de laatste twee eeuwen is steeds meer verzet gerezen tegen het beschouwen van de straf als vergelding. Moderne strafrechttheorieën hebben meer en meer de dader en diens persoonlijke omstandigheden in het middelpunt geplaatst.

Onderzoek van de psychische structuur van de dader, van de omstandigheden waaronder hij zijn daad beging, van factoren zoals milieu en aanleg leidden vaak tot de mening, dat de betrokkene slechts ten dele of zelfs geheel niet toerekenbaar was. Van persoonlijke schuld en het vergelden daarvan wilde men in zulke omstandigheden dan niet meer weten.

De vergeldingsgedachte in het strafrecht is zodoende ten onrechte steeds meer op de achtergrond geraakt. Hiermee wordt niet gezegd dat de rechter geen rekening zou mogen houden met de mate van schuld of met

de omstandigheden van een bepaald geval. God blijft de mens echter ondanks alles aanspreken op zijn verantwoordelijkheid en zal de schuldige geenszins onschuldig houden.

Ook ontstaat het gevaar dat de beveliging van de samenleving en de afschrikwekkende werking van de straf (de zgn. generale preventie) als motief voor strafoplegging te ver op de achtergrond komen, wanneer de volle aandacht bij de strafoplegging wordt gericht op de dader. Daarmee verzaakt de overheid haar roeping ten opzichte van de hantering van de zwaarmacht.

Doodstraf

De SGP rekent ook de doodstraf tot de rechtvaardige en rechtmatige straffen. Dat is voluit overeenkomstig Gods Woord. Zie onder meer Genesis 9:6: 'Wie des mensen bloed vergiet, zijn bloed zal door den mens vergoten worden'. Dit gebod is universeel van karakter.

Onder andere Luther en Calvijn hebben hierin de verplichting van de overheid gezien om als uiterste straf de doodstraf toe te passen.

Deze visie staat echter haaks op de huidige maatschappelijke opinie. Onder invloed van de steeds verder doorwerkende humaniserende tendenzen in het strafrecht is de doodstraf al sedert meer dan een eeuw in ons gewone strafrecht niet meer toegepast. Bij de grondwetsherziening van 1983 is zelfs de uitdrukkelijke bepaling opgenomen, dat de doodstraf niet kan worden opgelegd (art. 114). Op dit punt zal dus op grondwetsherziening dienen te worden aangedrongen. Deze eis van Gods Woord zal immers alleen tot blijvende schade van onze samenleving kunnen worden genegeerd. Overigens zal de doodstraf uiteraard steeds met de grootst mogelijke zorgvuldigheid moeten worden gehanteerd en met inachtneming van passende beroepsmogelijkheden, alleen al met het oog op het zoveel mogelijk uitsluiten van de kans op gerechtelijke dwaling.

Uitholling tegengaan

De steeds verdergaande verzwakking en uitholling van het strafrechtelijke instrumentarium moet worden tegengegaan. Te denken valt aan de vervroegde invrijheidsstelling van veroordeelden na het uitzitten van tweederde van hun straftijd. Tegenwoordig is dit niet meer een gunst, waarbij o.a. goed gedrag een voorwaarde was, maar een recht. Deze wijziging dient derhalve ongedaan te worden gemaakt.

Alternatieve straffen, zoals het gedwongen verrichten van bepaalde werkzaamheden gedurende een bepaalde tijd (dienstverlening), kunnen uit pedagogisch oogpunt in het algemeen positief worden beoordeeld. Zij dienen echter niet de plaats van de hoofdstraffen in te nemen, daar ook

dan de vergeldingsgedachte te ver op de achtergrond dreigt te geraken.

Gevangeniswezen

In het kader van de straffende taak van de overheid dient ook te worden gewezen op de noodzaak van voldoende, goed beveiligde gevangenissen en overeenkomstige inrichtingen. Het regiem in deze inrichtingen dient menswaardig te zijn; overdreven accentuering van de rechten en de privacy van delinquenten, zoals tegen het einde van de twintigste eeuw veelal geschiedt, dient echter te worden afgewezen. De beveiliging van de samenleving moet voorop blijven staan.

Slachtoffers van misdrijven

Tenslotte wordt in artikel 13 de speciale aandacht van de overheid gevraagd voor de slachtoffers van misdrijven. Mede onder invloed van de hierboven omschreven tendens om veel nadruk te leggen op de dader van het misdrijf en diens omstandigheden, is het slachtoffer ten onrechte grotendeels buiten het gezichtsveld geraakt. Daar de overheid een bijzondere verantwoordelijkheid heeft voor het zwakkere, dient het verstoorde evenwicht in dit opzicht te worden hersteld. Een verbetering van de slachtofferhulp en een sterkere positie van het slachtoffer in het strafproces - onder andere met het oog op het verkrijgen van schadevergoeding - vormen hiertoe een middel.

5. Binnenlands bestuur

Artikel 14

Regering en Staten-Generaal hebben ieder hun eigen verantwoordelijkheid in wet- en regelgeving en in beleidsvorming, verschillend naar aard, inhoud en doel.

Het bestuur is uitsluitend opgedragen aan de regering.

Toelichting

Het beginselprogram heeft in artikel 8 de positie van de overheid en het overheidsgezag te midden van het volk bepaald en heeft het in artikel 9 opgenomen voor het constitutioneel koningschap. In de daarop volgende artikelen komen enkele van de voornaamste 'instrumenten' aan de orde waarvan de overheid zich bij de uitoefening van haar ambt bedient: in artikel 11 de wetgeving en in artikel 12 de rechtspraak. Daarna komt in artikel 17 en volgende een aantal specifieke staatstaken aan de orde. Bij de uitvoering daarvan is de overheid aangewezen op een derde instrument: het bestuur, ook wel genoemd de uitvoerende macht of de administratie. Zo kan men spreken van drie functies van onze staatsorganen, waarachter het principe van de machtscheiding schuil gaat. In hoofdstuk 5 wordt de plaats aangegeven van de (centrale) staatsorganen in het overheidsbestuur (art. 14) en die van de gedecentraliseerde organen, met name van de provincie en gemeente (artt. 15 en 16).

Algemene uitgangspunten

Ook wat de staatsinrichting betreft, is het niet zo dat de Bijbel een geheel eigen compleet, en tevens voor alle tijden geldend model aanreikt. Anderzijds geeft het geheel van bijbelse gegevens aan de opvattingen over de meest wenselijke staatsinrichting op bepaalde, gewichtige punten een eigen inrichting en accent. Dat is dan ook de reden dat het beginselprogram enige uitspraken doet over de inrichting van de staat. Soms betreffen die vooral de normen, soms meer de vormen.

Soevereiniteit

Uit het negende artikel van het beginselprogram blijkt dat de SGP ten aanzien van de regeringsvorm niet een algemene, voor ieder land geldende uitspraak doet over de vraag wat de juiste, de beste regeringsvorm is. Wel spreekt zij uit dat ons land een koning als staatshoofd is gegeven, en dat van Godswegen. Staatsrechtelijk en historisch beschouwd is sedert de

Grondwet van 1814 de soevereiniteit over Nederland opgedragen aan de Vorst. Het Huis van Oranje heeft die soevereiniteit sedertdien bezeten onder koninklijke titel en met koninklijke waardigheid.

Het woord 'kroon' is niet meer en niet anders dan de titel waaronder de soevereiniteit wordt bezeten. Nu blijkt uit het negende artikel reeds dat deze soevereiniteit geen absolute soevereiniteit is. Naast de Koning zijn er de Grondwet en de Staten-Generaal en de Regering, zijnde de koning met zijn ministers.

De SGP wil de drager van de soevereiniteit (en zijn dienaren) niet van zijn gezag beroven door hem geheel ondergeschikt te maken aan de volksvertegenwoordiging en dus eigenlijk aan de wil van de meerderheid van het volk. Dat wordt belet door eerbied en dankbaarheid voor Gods soevereine daden in onze landshistorie. Daarom is een monistische staats- en gezagsopvatting ons vreemd. Dit uitgangspunt heeft praktische gevolgen, zoals hierna nog zal blijken.

Gedecentraliseerde eenheidsstaat

Sinds 1813 is Nederland een eenheidsstaat. Dat zou in theorie kunnen betekenen dat heel het land vanuit en door één groot centraal en ongedeeld overheidsorgaan zou worden geregeerd. Dat was en is - gelukkig - niet zo. Er is verscheidenheid in de gezags- en machtsuitoefening, in hoofdzaak op tweeërlei wijze. Ten eerste zijn er drie typen functies in het staatsbestuur onderscheiden: de wetgevende, de besturende en de rechterlijke macht (het principe van de machtenscheiding volgens verticale lijnen).

Ten tweede is er binnen die drie typen functies de onderscheiding van drie bestuursniveaus of bestuurslagen: rijk, provincie en gemeente (een scheiding volgens horizontale lijnen). Nu laat de werkelijkheid zich niet in schema's persen en daarom is het ook niet zo dat het totale overheidsgezag zich laat opdelen in driemaal drie vakjes. De werkelijkheid is veelkleuriger.

De SGP is niet voor een centralistische en uniformistische gezagsuitoefening. Het is niet goed dat de regering bij één (college) of bij zeer weinigen staat. En dat vanwege het feit dat tirannie en machtsmisbruik dan te gemakkelijk plaats kunnen grijpen. Scheiding en spreiding van macht en gezag kunnen helpen ontsporingen te voorkomen of te beperken.

De SGP accepteert de gedachte van de machtenscheiding en onderschrijft de typering van Nederland als eenheidsstaat met een decentraal karakter. Aan deze principes, die aan onze staatsinrichting ten grondslag liggen, zijn wellicht zekere nadelen verbonden. Toch vinden wij dat de voordelen overwegen. Dit principe van - territoriale - decentralisatie

aanvaardt de SGP enerzijds vanwege het respect voor het historisch gewordene en anderzijds vanwege de wens om het openbaar bestuur niet verder van de burgers te brengen dan noodzakelijk is. Als het evenwel onaanvaardbare gevolgen met zich meebrengt, moet in de praktijk de souplesse aanwezig zijn om die te voorkomen.

Vanuit deze overwegingen is de SGP er in het algemeen gesproken een sterke voorstander van om het overheidsbeleid meer op provinciaal en gemeentelijk vlak vorm te doen geven. Zij heeft een afkeer van centralisme.

Ontwikkelingen

De uitspraken in de artikelen 14 tot en met 16 gedaan hebben tevens waarde tegen de achtergrond van recente ontwikkelingen. Het beginsel-program gaat uit van het bestaan van drie bestuursniveaus, zo zagen we. Sedert het midden van de jaren '80 is 'Europa' een grotere rol gaan spelen en wordt soms gesproken van een vierde bestuurslaag.

Afgezien van onze bedenkingen tegen het toekennen van steeds meer taken en bevoegdheden aan Europa als zodanig, is de SGP van mening dat vier of zelfs vijf bestuurslagen, teveel van het goede is. Artikel 16 spreekt niet voor niets over een inrichting van het bestuur die inzichtelijk is voor de burger.

Inspraak en rechtsbescherming van de burger

Wij bezitten een democratisch georganiseerd politiek en bestuurlijk bestel, dat tevens een rechtsstaat wil zijn. Daarin is het niet zo dat de (kiesgerechtigde) burger alléén maar invloed heeft via het uitbrengen van zijn stem en keuze voor een politieke partij en/of kandidaat voor zo'n partij. Naarmate overheidsbeslissingen mede zijn eigen belangen raken, moet hij in staat worden gesteld zijn belangen te bepleiten vóórdat die beslissingen vallen.

Als gevolg van allerlei omstandigheden grijpt de overheid steeds vaker en steeds verder in in de particuliere belangen. Daarom ligt het temeer voor de hand dat de burger gelegenheid krijgt zich over beleidsvoornemens uit te laten. Dat kan de kwaliteit van de te nemen beslissingen ten goede komen. Het kan er ook toe bijdragen dat de particuliere belangen zo goed mogelijk worden gediend of althans zo min mogelijk geschaad.

Het is de eigen verantwoordelijkheid van de overheid om eerlijk en verstandig om te gaan met de inspraak van de burger. Ze moet er voor waken dat niet zodanige inspraakprocedures worden ontwikkeld dat het nemen van besluiten op onaanvaardbare wijze wordt vertraagd.

Inspraak vóóraf moet goed onderscheiden blijven van rechtsbescherming achteraf. Waar de overheid beschikt over bevoegdheden die

burgers niet hebben, dient het rechtmatigheidsberoep op de onafhankelijke rechter zo ruim mogelijk toegankelijk te zijn.

De rechtmatigheidscontrole is iets geheel anders dan bestuurlijke controle (en toezicht), dat in de eerste plaats is bedoeld ter behartiging van de bestuurlijke belangen. Bij de controlerende functie van de administratieve rechtspraak gaat het echter om het belang dat een burger er bij heeft dat een bestuursorgaan zich houdt aan het geldende recht.

De SGP erkent voluit de bevoegdheid van de overheid (overheden) om, als de uitvoering van haar karakteristieke taken dat onvermijdelijk maakt, eenzijdig beslissingen te nemen, die inbreuk kunnen maken op particuliere belangen. Dat vereist echter zeer zorgvuldig en in elk geval rechtmatig handelen. De roeping van de overheid impliceert dat.

Functionele decentralisatie

Bij territoriale decentralisatie vindt decentralisatie plaats conform de geografisch-bestuurlijke structuur van het rijk. Daarnaast is ook een meer taakgerichte decentralisatie mogelijk. Men spreekt dan van functionele decentralisatie. Het nadeel van deze term is echter dat er geen eensgezindheid bestaat over de vraag welke vormen van decentralisatie hieronder vallen. Sommigen willen ook privaatrechtelijke vormen van bestuur met publiekrechtelijke bevoegdheden eronder begrijpen. Dat leidt tot een vermenging van publiek- en privaatrecht, van overheidsverantwoordelijkheid en verantwoordelijkheid van maatschappelijke instellingen.

Voor- en nadelen overziende moet de conclusie worden getrokken, dat verdergaande decentralisatie op functioneel niveau toch doorgang kan vinden als aanvulling op de hoofdlijn van de territoriale decentralisatie.

In hoofdstuk 5 (artt. 14-16) is meer aan de orde dan alleen de derde functie van de overheid en meer dan alleen de bestuurlijke organisatie van ons land. De drie functies (zie artt. 11-13) spelen op alle drie de bestuursniveaus een rol. Met de onderscheiding in functies loopt niet parallel de onderscheiding naar organen. Eén en hetzelfde orgaan kan met meer functies worden belast. Men kan dan ook niet spreken van speciale wetgevende organen, bestuursorganen, enzovoort. Het is telkens weer de vraag welke organen met een bepaalde functie zijn belast. Naast het onderscheid tussen functies en organen komen in dit hoofdstuk ook de begrippen delegatie en decentralisatie om de hoek kijken. Beide laatstgenoemde figuren zijn 'uitgevonden' omdat het uit praktisch en principieel oogpunt ongewenst is dat alle staatsmacht door één enkel orgaan zou worden uitgeoefend.

Decentralisatie is een beginsel van staatsopbouw: naast de centrale overheid bestaan er lagere lichamen (ook wel aangeduid als mede-overheden), met eigen bevoegdheden, verankerd in de constitutie. Delegatie pleegt zich af te spelen binnen één en hetzelfde openbaar lichaam. Het is het overdragen van een bevoegdheid van het ene orgaan van dat lichaam op een ander orgaan. Bij de functie rechtspraak is decentralisatie niet ter sprake; deze is volledig gecentraliseerd en staat onafhankelijk ten opzichte van het bestuur en toetst zelfs de 'produkten' van de wetgever aan internationale verdragen.

Knelpunt in de verhoudingen

Artikel 14 duidt op een knelpunt in onze staatsrechtelijke verhoudingen. Dat kan optreden als gevolg van het feit dat onze staatsorganisatie wordt gekenmerkt door twee grondregels: geen bevoegdheid zonder grondslag in wet of Grondwet en geen bevoegdheid zonder verantwoordingsplicht. Het is vooral de tweede - en laatste - zin van dit artikel die de tweede regel accentueert. Daarin wordt het bestuur bij uitsluiting opgedragen aan de regering en dus niet - mede - aan de Staten-Generaal.

De eerste zin legt er de nadruk op dat regering en Staten-Generaal ieder een eigen bevoegdheid en verantwoordelijkheid toekomt in wetgeving en bestuur.

Als het om wetgeving (in formele zin) gaat, hebben regering en parlement weliswaar ieder een onderscheiden juridische verantwoordelijkheid, doch evenzeer staat vast dat zij elkaar nodig hebben.

De eerste zin van artikel 14 wil niet aan dit systeem tornen. Wel wil deze zin een dam opwerpen tegen het verschijnsel dat de Staten-Generaal - maar vooral de Tweede Kamer - willen meebeslissen over de inhoud van lagere, materiële wetgeving, zoals de algemene maatregel van bestuur.

Bij de Tweede Kamer valt sedert een aantal jaren een nieuwe tendens te bespeuren. Het gaat dan om wetten, waarin een grondslag voor een algemene maatregel van bestuur wordt geboden: een daad van wetgeving en bestuur beide, zou men kunnen zeggen. In dergelijke gevallen wordt van de regering bedongen dat die algemene maatregel niet in werking zal treden alvorens over het concept een gedachtenwisseling met de Kamer heeft plaatsgevonden (de zgn. voorhang-procedure). Voor dit standpunt van de Kamer kan men in een concreet geval soms enig begrip opbrengen, ondanks algemene bezwaren. De Kamer zou immers nog veel verder kunnen gaan en eisen dat de regering allerlei voorgenomen bestuursdaden aan de Kamer voorlegt vóórdat deze voornemens ten uitvoer kunnen/mogen worden gelegd, terwijl er nauwelijks nog een element van wetgeving aan valt te onderkennen. Die kant wil de SGP per se niet op. Daartegen waarschuwt de laatste zin van artikel 14.

Er is nog een tweede argument - naast dat van de machtenscheiding - te noemen, op grond waarvan de SGP de eigen, zelfstandige bestuursbevoegdheid van de regering in stand wil laten. Dat argument ontleent zij aan haar visie op het parlementaire stelsel.

Bij een staat komen twee elementen voor: overheid en volk. De staat heeft tot bestemmingsfunctie het handhaven van een publieke rechtsorde tussen overheid en onderdanen. Het gezag in de staat berust bij de overheid en wordt uitgeoefend over het volk. Bij de opkomst van het parlementaire stelsel is men ertoe gekomen om het volk als enige element te zien. We noemen dat de monistische staatsopvatting. In deze visie wil men niet meer weten van een overheid die ambtelijk tegenover het volk staat; in de overheid ziet men niet meer dan een orgaan van het volk. De Staten-Generaal zouden het dan alléén voor het zeggen moeten hebben en de regering - de ministers - zou in alles in overeenstemming met de opvattingen in de Kamer hebben te regeren op gevaar af te worden heengestuurd als zij hierin zou tekortschieten.

Dit is niet de visie van de SGP. De SGP komt op voor het eigen recht van de overheid. De overheid neemt tegenover het volk namelijk wel degelijk een zelfstandige positie in en de partij huldigt daarmee een dualistische staatsopvatting. Ook de praktijk leert dat dit een juiste opvatting is. Daarom moeten de Staten-Generaal - dat is hier in feite de Tweede Kamer - niet in alles mee willen regeren en besturen.

Dit alles neemt niet weg dat de aan het begin genoemde grondregels blijven gelden. In dit verband betekent dit dat de regering - achteraf en niet vooraf - desgevraagd verantwoording schuldig is aan de Staten-Generaal, óók voor haar bestuursdaden. De overheid is weliswaar voor haar gezag niet afhankelijk van het volk, maar het volk is niet willoos en rechteloos aan de overheid overgeleverd. Rechtspraak en controle door de vertegenwoordigende organen dienen het volk te beschermen tegen willekeur en (ander) onrecht.

Enquêterecht

Het parlement beschikt over diverse middelen om de politieke controle op het bestuur uit te oefenen: het vragen- en interpellatierecht, de hoorzitting, onderzoek door parlementaire en niet-parlementaire commissies en dergelijke.

De SGP vindt het enquêterecht geen onbehoorlijk controlemiddel, mits met de nodige behoedzaamheid gehanteerd. Of steun kan worden gegeven aan een motie van afkeuring (of een andersoortige motie met dezelfde strekking) zal van het concrete geval afhankelijk zijn. Die steun kan alleen worden overwogen in een kennelijk geval van verwijtbaar persoonlijk en/of functioneel handelen (of nalaten) door de betrokken

bewindspersoon. Het functionele element impliceert dat het beleid van een minister als ambtsdrager kan worden gekritiseerd en gesanctioneerd zonder dat de persoonlijke integriteit van de bewindspersoon in het geding wordt gebracht.

Artikel 15

De landelijke overheid moet het bestuur zo dicht mogelijk bij de burger brengen. Daarvoor is nodig zoveel mogelijk bestuurlijke bevoegdheden en verantwoordelijkheden te laten of te geven in handen van bestuursorganen van gemeenten en provinciën.

Principiële en/of bestuurlijke overwegingen kunnen het noodzakelijk maken zodanige bevoegdheden en verantwoordelijkheden geheel of gedeeltelijk te laten of te stellen in handen van de landelijke overheid.

Toelichting

In artikel 14 is de plaats aangegeven van de (centrale) overheidsorganen. De artikelen 15 en 16 gaan over de gedecentraliseerde organen, met name van de provincie en de gemeente.

Historische ontwikkeling

Een essentieel kenmerk van de Nederlandse staatsorganisatie is het gedecentraliseerde karakter daarvan. Dit bestaat hierin, dat de overheidsbemoeiingen niet geheel van één centraal punt uit worden geleid. Voor een deel worden zij overgelaten aan lichamen en organen, die van dat centrale punt min of meer onafhankelijk zijn.

Dat ons vrij kleine land een gedecentraliseerde bestuursstructuur kent, is niet toevallig, doch een gevolg van historische ontwikkeling.

Oorspronkelijk waren er hier soevereine gewesten en steden met zelfstandige rechtsmacht. Deze zijn langzamerhand samengegroeid tot de huidige eenheidsstaat, die in 1813 zijn beslag kreeg. Door zijn voor geschiedenis was die staat echter als het ware voorbeschikt voor het stelsel van decentralisatie. De gewesten en steden van voorheen werden de in zekere mate zelfstandige provincies en gemeenten van heden.

Delegatie

In aansluiting op hetgeen reeds aan de orde kwam in de toelichting op artikel 14 geldt de delegatie van wetgeving en bestuur binnen de rijksorganen. Zo kunnen de centrale wetgever en het centrale bestuur worden ontlast van een deel van de wetgevende en administratieve taak. Dit kan namelijk bij de wet worden overgedragen aan territoriaal

gedecentraliseerde lichamen, provincies en gemeenten alsmede aan de waterschappen.

Voorzover het van provinciaal of gemeentelijk belang zijnde onderwerpen betreft, is de wetgeving opgedragen aan provinciale of gemeentelijke organen. Zo is dit ook met het bestuur het geval. Provincies en gemeenten hebben in hun gebied dus een tweeledige bestuurstaak: enerzijds bestuur van de huishouding van provincie of gemeente en anderzijds uitvoering van rijkswetten, voorzover die aan provinciale of gemeentelijke organen is opgedragen.

De eerste vorm van decentralisatie noemt men autonomie, de tweede wordt aangeduid als zelfbestuur of - met een beter woord - medebewind. Later vervangen door gevorderd bestuur. De grondwettelijke grondslag en waarborg van deze vormen van decentralisatie ligt in artikel 124 van de Grondwet.

In beide gevallen gaat het om decentralisatie van het bestuur. In het eerste geval is decentralisatie in een grondwetsregel, uitgewerkt in Gemeentewet en Provinciewet, te vinden, in het tweede geval op grondslag van een speciale wettelijke bepaling, die een beperkte taak aan provincie of gemeente opdraagt.

Autonomie

De eerste zin van artikel 15 legt er sterk de nadruk op dat de autonomie van provincies en gemeenten moet worden gewaarborgd en bevorderd. Het in medebewind roepen van de lagere rechtsgemeenschappen mag niet zodanige vormen gaan aannemen dat de bevoegdheid van provincies en gemeenten om de eigen huishouding te regelen in het gedrang komt. Evenmin mogen willekeurige inbreuken op de autonome sfeer van provincies en gemeenten plaatsvinden.

Dit is een waarschuwingsteken in de richting van de centrale overheid en in het bijzonder in de richting van de centrale wetgever. Zoals we onder artikel 14 zagen, is het niet alleen de regering die de 'gangmaker' van nieuwe wetgeving kan zijn. De Tweede Kamer kan daartoe ook het initiatief nemen. Dat is bijvoorbeeld gebeurd bij de Wet van 19 mei 1976 (Staatsblad 289). Die initiatiefwet maakte inbreuk op de gemeentelijke autonomie. Dat gebeurde door in artikel 7, tweede lid van de Zondagswet voor te schrijven dat besluiten van een orgaan van de gemeente geen beletselen mogen inhouden voor sportbeoefening of andere vormen van ontspanning op zondag, niet zijnde openbare vermakelijkheden. Op grond van bijbels-principiële en evenzeer op grond van bestuurlijk-principiële overwegingen moet deze wetgevingsdaad van de centrale overheid worden gebrandmerkt als een schending van de autonome bevoegdheden van de gemeenten.

Gebied

De laatste zin van artikel 15 vestigt de aandacht op de andere kant van de verhouding van het geheel tot de delen van de staatsorganisatie.

De bevoegdheidssfeer van provincie en gemeente wordt bepaald door het territoir. De te behartigen belangen zijn in beginsel niet beperkt. Ondanks hun eigen bevoegdheidssfeer ter zake van regeling en bestuur zijn zij ook delen van het staatsgeheel. Uit dien hoofde komen zij in aanraking met het overheidsingrijpen, zoals dat van hogerhand kan plaatsvinden.

Ondanks het feit dat deze lichamen bevoegd zijn tot optreden in het belang van hun eigen huishouding, is hun bevoegdheid beperkt: boven hen staan de bevoegdheden van de hogere staatslichamen. De provinciale bevoegdheid ontmoet die van het rijk; de gemeente die van het rijk en de provincie. Nu rijzen daarbij twee kwesties. In de eerste plaats is het de vraag of en hoe deze onderscheiden bevoegdheden onderling zijn afgebakend. Daarnaast speelt de vraag of bij botsing van bevoegdheden de bevoegdheid van het hogere dan wel het lagere lichaam moet wijken. Deze beide punten hangen wel zeer nauw samen, maar moeten toch worden onderscheiden. Wat het tweede punt betreft, laat het zich denken, dat men aan de lagere lichamen het laatste woord geeft. In dat geval ligt het zwaartepunt in het belang der plaatselijke of gewestelijke regeling.

Het geheel boven de delen

Het is echter duidelijk, dat het belang van het staatsgeheel bij een dergelijk stelsel zeer spoedig in gedrang kan komen (men denke bijvoorbeeld aan het nationale defensiebelang en de beschikbaarheid van oefenterreinen in de provincies). Het stelsel van de eenheidsstaat brengt met zich, dat men het geheel laat prevaleren boven de delen. Hoe het ook zij, in de Nederlandse staat heeft het hogere lichaam steeds het laatste woord t.o.v. de verrichtingen van het lagere.

De andere vraag is, hoe de verschillende bevoegdheden onderling worden afgebakend. Zij doet zich voor ten aanzien van de autonomie der lagere lichamen - de ene zijde van de territoriale decentralisatie - en de medewerking aan de uitvoering van hogere regelingen, - de andere zijde. Belangrijk is dat bij autonomie vrijheid bestaat al of niet te handelen; bij medebewind is er de verplichting om in enigerlei vorm mee te werken. Wat nu de laatste zin van artikel 15 wil zeggen, is dat lagere lichamen zoals provincies en gemeenten, van hun autonome vrijheid niet een zodanig gebruik mogen maken dat nationale belangen of belangen met een nationale of boven-regionale spreiding daardoor in de verdrinking komen. In dergelijke gevallen moet de nationale overheid haar plicht in

het belang van het geheel verstaan: zij moet dan zelf een regeling treffen of zonodig lagere regelingen ongedaan maken (preventief of repressief toezicht). Men kan hierbij denken aan het terrein van het bijzonder onderwijs, de gezondheidszorg, de bejaardenzorg en de zorg ten behoeve van minderheidsgroeperingen. Hun bijzondere belangen mogen niet worden geschonden door autonome verordeningen (of andere besluiten) op straffe van vernietiging wegens strijd met het recht (art. 132, vierde lid van de Grondwet).

Artikel 16

De inrichting van het bestuur op zowel landelijk, provinciaal als gemeentelijk niveau dient inzichtelijk te zijn voor de burger.

Het overheidsgezag moet op elk van de drie niveaus worden erkend. Ondermijning daarvan mag niet worden toegestaan.

De overheden hebben elk, voor zover het de hun toegekende terreinen betreft, er de zorg voor dat de individuele burger en het gezin enerzijds en de samenleving in het algemeen anderzijds in staat zijn een stil en gerust leven te leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid.

Toelichting

Dit laatste artikel van het vijfde hoofdstuk stelt niet zozeer formele als wel materiële inhoudelijke eisen aan het bestuur. Men zou ook kunnen spreken van een algemene staats- of bestuursstaak naast de meer specifiek aangeduide taken in de artikelen 17 en volgende.

Openheid en openbaarheid

De eerste zin van dit artikel wil dat de inrichting van het bestuur 'inzichtelijk' zal zijn voor de burgers. Als men het woord 'inzichtelijk' beperkt opvat, is de in deze zin vervatte eis te omschrijven als 'begrijpelijk'. Of burgers het bestuurlijk doen en laten begrijpen, is uiteraard afhankelijk van verschillende subjectieve factoren, zoals scholing, interesse, enzovoort. Maar tegelijkertijd moet worden gezegd dat de mogelijkheid om inzicht te verwerven in het openbaar bestuur afhankelijk is van kennis omtrent de feiten. Die feitenkennis wordt op haar beurt weer mede bepaald door de mate van voorlichting vanuit het overheidsapparaat. Wie 'voorlichting' zegt, zegt openheid en openbaarheid. Daar zullen we in het bijzonder aan moeten denken bij deze zin.

Een voorwaarde voor het ontstaan van bepaalde bestuurlijke bevoegdheden, is de wetmatigheidseis, de bestuursbevoegdheid die is gegrond in de wet, zo bleek bij de bespreking van artikel 14. De rechtsstaats-

principes beschermen de burgers ook tegen concrete bestuurshandelingen. Zij kunnen een beroep op de rechter doen.

Een andere vorm van controle op het bestuur vindt men in het toezicht dat hogere bestuursorganen over lagere organen uitoefenen. Er kan dan worden gedacht aan de bevoegdheid van de regering (in dergelijke situaties meestal 'de Kroon' genoemd) om besluiten van gemeentelijke en provinciale organen te vernietigen wegens het in strijd zijn met het recht of het algemeen belang. Deze bevoegdheid ziet op het repressieve toezicht (achteraf); daarnaast is er het preventieve toezicht (vooraf).

Controle

Naast de genoemde vormen van rechterlijke en bestuurlijke controle is er ook de parlementaire controle met behulp van de ministeriële verantwoordelijkheid. Die oefent een politieke controle over bestuursdaden op rijksniveau. Op het niveau van de gedecentraliseerde lichamen bestaat eveneens een dergelijke politieke controle door de vertegenwoordigende organen.

Bij dit alles geldt echter dat er weinig en niet goed te controleren valt, indien het ontbreekt aan openheid en openbaarheid.

Dat geldt voor de politieke controleurs (zie o.a. artt. 68 en 70 van de Grondwet), maar nog veel sterker voor de burgers. Men kan gemakkelijk informatie worden onthouden indien er geen wettelijke voorzieningen of rechtsmiddelen bestaan ter verkrijging van informatie. Reeds lang is door Grondwet en andere wetten voorgeschreven, dat zittingen van de Staten-Generaal (art. 66, eerste lid, van de Grondwet) en andere vertegenwoordigende lichamen in het openbaar worden gehouden. Burgers zijn dan in staat op de hoogte te blijven van wat daar gebeurt en zij kunnen dan beter van het kiesrecht gebruik maken, kritiek leveren in kranten en pamfletten, petitieën organiseren en zo meer. De openbaarheid van rechtzittingen (art. 121 van de Grondwet) is een vorm van controle op het doen en laten van de onafhankelijke rechterlijke macht. Uitspraken worden gepubliceerd en kunnen ter discussie komen.

Geheimhouding uitzondering

Artikel 110 van de Grondwet vormt een vrij recent sluitstuk van de andere grondwettelijke bepalingen over de openbaarheid, zoals hiervóór aangegeven. Dit artikel bepaalt: 'De overheid betracht bij de uitvoering van haar taak openbaarheid volgens regels bij de wet te stellen'. De wetgever heeft deze plicht tot regeling gestalte gegeven in de Wet openbaarheid van bestuur (Wet van 31 oktober 1991, Stb. 703) en in het daaraan gekoppelde Besluit openbaarheid van bestuur. Beide zijn in werking getreden op 1 mei 1992.

In genoemde wet is de grondregel opgenomen dat de openbaarheid regel is en geheimhouding uitzondering. Hij geeft de burgers daarom een recht op informatie tegenover de bestuursorganen, voor zover informatie is vastgelegd in documenten die zich bij het bestuur bevinden. De bestuursorganen moeten ook uit eigen beweging informatie verschaffen aan het publiek 'zodra die in het belang is van een goede en democratische bestuursvoering' (art. 2 van de Grondwet). Als een verzoek om informatie niet wordt ingewilligd, kan men in beroep gaan bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. De wet openbaarheid van bestuur laat openbaarheidsvoorschriften in andere wetten in stand.

Zo is openbaarheid een middel voor de overheid en de burger om daden van wetgeving en bestuur inzichtelijker te maken. Misschien mag ook worden gehoopt dat beslissingen dan eerder en gemakkelijker worden aanvaard. Maar het omgekeerde kan natuurlijk ook het geval zijn!

In het laatstbedoelde geval gaat de tweede zin van artikel 16 een rol spelen. Deze zin moet gelezen worden als oproep om maat te houden bij kritiek op de overheid. Het gezag van de overheid mag niet worden ondermijnd door illegale acties, laat staan met gewelddadige middelen. Ook het oproepen tot acties van burgerlijke ongehoorzaamheid valt onder de illegale middelen. Verzet en opstand komen eerst in het vizier als de overheid elementaire grondrechten op grove wijze schendt en alle wettige middelen blokkeert zodat geen verandering in de toestand van dwang en willekeur is te brengen. 'Bestuurlijke ongehoorzaamheid' is evenzeer misplaatst, tenzij de hogere overheden wetten schenden of gewetens knechten.

Rechtsgemeenschap

De laatste zin van artikel 16 herinnert de overheid aan haar primaire opdracht. Zij moet namelijk de staatsgemeenschap een rechtsgemeenschap laten zijn. Deze opdracht stelt grenzen aan de privatisering van staats-taken. Niet alleen dictatuur en willekeur, maar evenzeer moeten chaos en wanorde worden vermeden. Als de openbare orde en veiligheid niet worden gehandhaafd, komt er van de vervulling van de overige staats-taken evenmin iets terecht. Met andere woorden, hier wordt een zeer elementaire staatstaak aangewezen. Verzuimt de overheid deze taak of heeft ze zichzelf in onmacht gebracht om deze taak te vervullen, dan wordt de burgers de mogelijkheid ontnomen om een gerust en stil leven te leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid, zoals artikel 36 NGB het de apostel Paulus in 1 Timotheüs 2:2 nazegt. Want dat is het doel van het mensenleven.

6. Onderwijs

Artikel 17

Op de overheid rust de zorg, dat al het onderwijs overeenkomstig de norm van Gods Woord is. In het geheel van opvoeding van en onderwijs aan kinderen en jongeren heeft de overheid een eigen verantwoordelijkheid naast die van gezin en kerk.

Op grond van die verantwoordelijkheid kan de overheid de leerplicht instellen.

Toelichting

Vanaf artikel 17 komen de specifieke overheidstaken aan de orde. Dit artikel gaat over de taak van de overheid ten aanzien van het onderwijs.

Algemeen

In ons land is openbaar en bijzonder onderwijs. In 1920 werd bij wet het bijzonder lager onderwijs (financieel) gelijkgesteld aan het openbaar lager onderwijs. Met deze lager onderwijswet kwam een eind aan de meer dan tachtig jaar oude schoolstrijd. Alvorens het zover was hebben velen heel grote offers gebracht voor waarlijk bijbels onderricht. Met respect mag worden teruggedacht aan de inzet van velen.

De in de wet verankerde onderwijsvrijheid biedt de mogelijkheid scholen te stichten en in stand te houden, waar de kinderen worden onderwezen overeenkomstig de levensbeschouwelijke overtuiging van de ouders. Bovendien bekostigt de staat dat onderwijs. De vrijheid van onderwijs, die voor een deel is te beschouwen als een uitwerking van de godsdienstvrijheid, heeft tot een grote verscheidenheid van scholen geleid.

Middel-doel

De SGP kan zich om principiële redenen niet zonder meer achter de vrijheid van onderwijs scharen. Haar diepste overtuiging is dat al het onderwijs overeenkomstig de norm van Gods Woord moet zijn. Zij roept de overheid op dat te bevorderen en daarmee strijdige ontwikkelingen tegen te gaan. Het ideaal van de SGP wordt vaak uitgedrukt in de term 'De openbare school met de Bijbel' of de 'De gereformeerde staatsschool'. Het eerste onderwijsartikel van de SGP evenwel kende (tot 1958) de volgende zinsnede: 'Het bijzonder onderwijs worde regel, het openbaar onderwijs slechts aanvulling'. Ds Kersten wees op de Algemene Ver-

gadering op 20 april 1922 er op dat deze zinsnede van Groen van Prinsterer afkomstig was.

Ds Kersten laat niettemin van meet af aan de nodige kritiek horen. Hij zei: 'De Onderwijswet van 1920 heeft mijn sympathie nimmer kunnen verwerven (...) Van stonden aan vreesde ik den val van het Christelijk onderwijs'. Of: 'Is geen roemrijk eind van den strijd voor de Christelijke school, zooveel jaren met fierheid en opoffering gestreden. De vrede is te duur gekocht; verkregen met verlies van beginselen. Aan de ander zijde opende zij een weg tot schoolbouw'.

Hieruit komt duidelijk naar voren dat hij in de vrijheid van onderwijs ook mogelijkheden zag voor het onderwijs aan de kinderen van de gemeente. Hij heeft zich ingezet voor 'eigen' scholen en ouders en kerkeraden opgeroepen scholen te stichten waarop de kinderen onderwijs kunnen ontvangen op grond van Schrift en belijdenis.

In 1926 zei hij: 'Wij moesten komen tot zelfstandig onderwijs. Men heeft ons gedwongen. Zolang de overheid geen gereformeerd onderwijs laat geven, moeten we strijden voor eigen scholen'. En in 1927 sprak hij in de Kamer: 'En zolang de overheid in ons land van deze haar roeping zich niet kwijt, aanvaard ik de bijzondere Christelijke school met het aloude Gereformeerde onderwijs. Ik aanvaard die school als middel, niet als doel'. Een middel tot herkerstening van de samenleving. De SGP maakt zich sterk voor het bijbels-genormeerd onderwijs en spreekt de overheid daar op aan.

Spanningsveld

Tussen de praktijk van elke dag en het ideaal van de SGP bestaat een grote kloof. Zovele jaren na het einde van de schoolstrijd moet vastgesteld worden dat ten gevolge van allerlei ontwikkelingen de verwerking van het oorspronkelijke SGP-ideaal steeds verder weg raakt. De lijn die onze voormannen toen innamen is nog steeds actueel. De SGP blijft benadrukken hoe de inrichting van het onderwijs naar haar overtuiging behoort te zijn.

De SGP wil blijven streven naar gereformeerd onderwijs voor het volkskind. Ontwikkelingen die daarmee strijdig zijn wijst ze af. In de praktijk blijkt dat ze moet pleiten voor de ruimte om scholen in de gelegenheid te stellen om bijbels-genormeerd onderwijs gestalte te kunnen geven. Met dit pleiten voor de vrijheid van onderwijs heeft de SGP - principieel gezien - moeite, daar immers veel kinderen buiten de kennis van de Bijbel worden onderwezen. Aan de andere kant beseft ze dat het beginsel van onderwijsvrijheid het mogelijk maakt de inhoud van het onderwijs zelfstandig vorm te geven. In dat opzicht berust ze in de gegeven situatie.

Een wezenlijke vraag voor de SGP is of de overheid niet de grenzen van haar bevoegdheid overschrijdt wanneer zij de inhoud van het onderwijs wil voorschrijven. De ontwikkeling naar meer greep op de inhoud van het onderwijs kan een aantasting van de vrijheid van onderwijs zijn. Het is een wezenlijke en diep-ingrijpende zaak, wanneer men van onderwijs-instituut overgaat naar opvoedingsinstituut en dienaangaande kern-doelen stelt.

De SGP is anderzijds erkentelijk voor de mogelijkheden die de vrijheid van onderwijs geeft om christelijk onderwijs te geven. De erkentelijkheid daarvoor is nooit onder stoelen of banken gestoken. Noch door de scholen noch door de SGP. Voor ouders biedt de vrijheid van onderwijs de mogelijkheid bij de keuze van de school hun doopbelofte te gedenken. Zij hebben immers bij de Heilige Doop beloofd hun kinderen in 'de voorzeide leer' te doen en te helpen onderwijzen.

Eigen verantwoordelijkheid

Onderwijs en opvoeding zijn in de Bijbel nauw met elkaar verbonden. Op verschillende plaatsen in de Bijbel wordt de ouders opgedragen hun kinderen te onderwijzen in de christelijke leer.

Wie op zoek gaat in de Bijbel naar het geven van onderwijs, zal dat niet tevergeefs doen. Op veel plaatsen spreekt de Bijbel over onderwijs geven aan de kinderen (o.a. Ps. 78). Men ontdekt hoe diep religieus onderwijs van karakter is. De opdracht is onderwijs te geven en het geleerde in praktijk te brengen. Het gaat om hoofd, hart en hand.

Voor de ouders

Tussen school en ouders bestaat een nauwe band. Ouders hebben de eerste verantwoordelijkheid voor de opvoeding van hun kinderen. Wanneer een deel van de opvoeding op school plaatsvindt, blijven de ouders de eerstverantwoordelijken. Van belang is dat ouders een school voor hun kinderen kiezen waarin ze hun overtuiging herkennen. Tussen school en gezin dient een goede samenwerking te zijn, een goede betrokkenheid op elkaar, maar geen vereenzelviging. Ouders hebben te onderwijzen en te doen onderwijzen. Het is hun plicht, ook al gebruiken zij de hulp van de onderwijzer. Op die verantwoordelijkheid moeten de ouders aangesproken worden en niet de overheid.

Voor de kerk

De kerk heeft van oudsher scholen gesticht. Voor de kerk van de Reformatie is het vanzelfsprekend dat ze zich met onderwijs inlaat. De kerk ziet in dat scholing en vorming van belang zijn voor het kind zelf, maar ook voor de kerk. Zo komt de Gereformeerde Kerk in de Nederlan-

den in de zestiende eeuw met richtlijnen voor het schoolleven.

Onderwijs is een duidelijke zorg van de kerk, ook al gaat de school niet van de kerk uit. De kerk draagt het onderwijs een warm hart toe. Dat komt tot uitdrukking in o.a. de voorbede en daadwerkelijke betrokkenheid bij het schoolleven. Het kan de kerk niet onverschillig zijn waarin de kinderen worden onderwezen.

Voor de overheid

In de negentiende eeuw neemt de overheid het onderwijs als voorwerp van zorg van de kerk over. De overheid gaat meer eisen stellen en brengt nieuwe waarden met zich.

De zorg van de overheid voor het onderwijs is niet misplaatst. Aan de ene kant is er een afhankelijkheid van de overheid, anderzijds een terechte vrees voor de grote overheidsbemoeienis. Op de overheid rust echter de zorg dat al het onderwijs overeenkomstig de norm van Gods Woord is. Wanneer de overheid dat nalaat, ontstaat er zowel voor de kerk als voor de ouders een nieuwe situatie.

Het behoort tot de taak van de overheid er voor te zorgen dat er voldoende scholen zijn in een onderwijsstructuur waarin alle leerlingen onderwijs ontvangen overeenkomstig hun talenten en capaciteiten. Daartoe hoort ook het verstrekken van financiële middelen. De overheid dient in het belang van de leerlingen en de samenleving toezicht te houden op deugdelijkheid van het onderwijs. Gezien het feit dat de overheid geen christelijk onderwijs laat geven, zijn bijzondere scholen in eerste instantie zelf verantwoordelijk voor de kwaliteit en deugdelijkheid van het onderwijs.

Gewetensvraag

De SGP staat vaak voor de gewetensvraag of zij, zonder opgeven van haar ideaal, met Groen van Prinsterer om dwingende redenen moet berusten in en kiezen voor de bijzondere school, omdat de invloed van de overheid op de inhoud van het onderwijs zodanig wordt (is) dat de verantwoordelijkheid van de ouders in het geding komt. In plaats van een strijd vóór het verkrijgen van de christelijke school is thans een strijd gekomen om het behoud van de mogelijkheid onderwijs naar Schrift en belijdenis te geven, aangezien de overheid steeds meer eisen aan het onderwijs stelt die ingaan tegen de bijbels-genormeerde opvatting over onderwijs en opvoeding.

Mr G. Groen van Prinsterer zei eens: 'Zo ik in de wet op het onderwijs berust, ik verlang eerlijke, naauwgezette, onpartijdige ten uitvoerlegging. De neutraliteit van den Staat moet niet straks vijandschap zijn'. Dit gold de Schoolwet van 1857, maar zijn waarschuwende opmerking geldt nog.

Leerplicht

Een zeer speciaal facet van de onderwijsvrijheid vormt de leerplicht. In de vorige eeuw hebben ouders zich verzet tegen de leerplicht. Confessionele partijen in de vorige eeuw waren geen voorstander van de invoering van de leerplicht. Deze opstelling stond in nauw verband met de schoolstrijd.

Men wilde de kinderen niet sturen naar scholen waar ze niet zouden worden opgevoed in de gereformeerde leer. Het geven van onderwijs werd in de eerste plaats gezien als de verantwoordelijkheid van de ouders; hierbij paste geen staatsdwang.

Na 1928 heeft de SGP weinig meer tegen de leerplicht geageerd, wel bleef haar opstelling kritisch. In de praktijk blijkt dat de SGP kan instemmen met het feit dat de overheid de Leerplichtwet heeft ingesteld.

7. Wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling

Artikel 18

De overheid heeft de taak om alle wetenschapsbeoefening, technologische ontwikkelingen en hun invloed op mens en maatschappij te toetsen aan Gods Woord en de daarin genoemde cultuuropdracht.

Indien onderzoek en ontwikkeling door de overheid wordt gefinancierd of gestimuleerd, dient zij vooraf principiële, financiële en algemene voorwaarden te stellen.

Toelichting

Artikel 18 gaat om de taak van de overheid op het terrein van wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling.

Automatische ontwikkeling

De vragen rond de aanvaardbaarheid en gevolgen van wetenschapsbeoefening en technologische ontwikkelingen worden versterkt. De spiraal van wetenschap en technologie geeft een bijna automatische ontwikkeling te zien en werkt in landen met heel verschillende maatschappelijke systemen op precies dezelfde manier. Op de voortgang van die spiraal kunnen regeringsmaatregelen, oorlogen of revoluties vertragend of versnellend inwerken. Maar het ontwikkelingsproces zelf gaat door; de mensen blijven verder zoeken. De spiraal van ontdekkingen en theoretische modellen zal geen einde nemen zolang de geschiedenis van de mensheid voortduurt.

Kennen en kunnen

Kennen en kunnen zijn op één letter na identieke woorden. Achter deze woorden zitten echter geheel verschillende werelden, namelijk die van wetenschap en techniek. Wetenschap is de term voor het kennen en weten.

Aanvankelijk gaat het om het kennen en weten in het algemeen. De kennis heeft dan betrekking op onze 'ervaringswereld'. Dat is de wereld waarin wij leven, hopen, lijden en strijden. Het is de wereld waarin wij de dingen zien, waarin wij voelen en liefhebben. Het is ook de wereld van geloof en vertrouwen. Dat geloof en dat vertrouwen (de levensbeschouwing) zijn zelfs de kern van de 'ervaringswereld'. Deze complexe, rijk gevarieerde en ten diepste ondoorgrondelijke wereld kennen we; wij ervaren die in het leven van alle dag, zijn daarop betrokken en zijn daaraan gehecht.

In de methode van de moderne natuurwetenschap, die door bijna elke wetenschap wordt gehanteerd, is men zich echter gaan losmaken van deze zichtbare, concrete en volle werkelijkheid. De wetenschapper analyseert, ontleedt en ontrafelt de complexe en veelzijdige werkelijkheid in allerlei aspecten en functies. In de moderne wetenschap wordt de volle werkelijkheid steeds meer omgezet in algemene, abstracte kaders. Wetenschappelijke kennis is abstracte kennis.

Technologische cultuur

Wetenschap en techniek verhouden zich tot elkaar zoals kennen staat tot kunnen. Techniek is dus geen wetenschap, maar ze baseert zich op wetenschappelijke kennis. Technische wetenschap is de theoretische kennis van de techniek. Eigenlijk is de naam zelfs niet juist: deze wetenschap is immers niet technisch. We moeten spreken van technologie: de wetenschappelijke leer betreffende de techniek.

Techniek is dus geen natuurwetenschap maar cultuurwetenschap. Zij komt voort uit de mate van ontwikkeling en beschaving. Binnen de techniek treedt de handelende mens (= 'homo fabricus') op. In de wetenschap is meer de denkende mens (= 'homo sapiens') actief. In de techniek vinden de resultaten van de fundamentele wetenschap hun toepassing. Dat geldt overigens slechts voor een deel van die resultaten. Wetenschap en techniek staan op een voetstuk. Onze omgang met de techniek heeft onze cultuur gemaakt tot een technologische cultuur. Wij leven in een zee van technologie. Telefoon, telefax, televisie, (personal) computer, auto, robots, compact discs, kunstmatige smaakstoffen, reageerbuisbaby's, ruilorganen, kunstorganen, enzovoorts zijn een naadloos onderdeel van onze cultuur geworden. De technologische ontwikkeling bepaalt gaandeweg de vormgeving van onze samenleving.

Maatschappelijke en ethische aspecten

Onderzoek en ontwikkeling worden op verschillende manieren gefinancierd. De geldstroom kan afkomstig zijn van overheidsorganen en maatschappelijke organisaties of van particulieren. Indien de overheid optreedt als geldschietter, moet zij zich tevoren vergewissen van algemene, principiële en financiële randvoorwaarden.

Bij maatschappelijke vraagstukken met betrekking tot onderzoek gaat het om zaken zoals: het beslag op de financiële ruimte, de gevolgen voor de werkgelegenheid, veiligheid, gezondheid, de natuurlijke omgeving, maatschappelijke verhoudingen, de inrichting van de maatschappij en daarmee ook om kwesties zoals de mate waarin onderzoeksresultaten worden aanvaard en gebruikt. Dit type vragen wordt in het algemeen bestudeerd in het technologisch aspectenonderzoek.

De ethische vragen vormen een andere categorie. Die zijn namelijk niet empirisch (= gebaseerd op ondervinding of ervaring) of technisch van aard, maar per definitie normatief. Ze vloeien voort uit principiële waarden en daaraan ontspruitende normen ten aanzien van de wenselijke of geoorloofde wijze van leven. Daarvan wordt een aantal breed in de samenleving gedeeld (democratie, mensenrechten en zo meer). Andere morele opvattingen worden slechts door bepaalde groepen onderschreven. Mensen beschouwen wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen door de bril van zulke overtuigingen.

Toetsingskader

De ontwikkelingen lijken automatisch te verlopen, maar zijn niet autonoom: wetenschap en techniek zijn niet zichzelf tot wet. Wetenschap en techniek mogen geen (af)god zijn, maar moeten een dienaar van de mens zijn. Daarom hebben wetenschap en techniek altijd ook te maken met ethiek, hoe onherroepelijk haar voortgang ook is. Daarbij kan men niet blijven steken in goedkope ethische kritiek achteraf op de wetenschapper.

Wil het gehanteerde systeem van waarden en normen niet onder druk komen te staan, dan moeten ze blijvende en voldoende leidraad bieden om nieuwe ontwikkelingen in onderzoek te beoordelen en om met de resultaten om te gaan.

Vanuit de christelijke ethiek bezien gaat het dan om de telkens nieuwe actualiteit van de constante grond van de Tien Geboden. De Heidelbergse Catechismus laat ons iets zien van de reikwijdte van deze geboden. Christus benadrukt in dit verband de betekenis van het nieuwtestamentisch liefdegebod, gericht op God en de naaste.

Het behoort tot de taak van de overheid de ontwikkelingen te toetsen aan genoemd kader en dienovereenkomstig randvoorwaarden te stellen.

Cultuuropdracht

Vanuit dit uitgangspunt wordt vorm gegeven aan de cultuuropdracht, die met de schepping is gegeven (zie art. 20). Dan worden wetenschap en techniek financieel mogelijk gemaakt en moreel afgebakend. Met die afbakening kan de 'voortgang' van de wetenschap worden afgeremd, bijvoorbeeld door het experimenteren met menselijke embryo's te verbieden. Wie in zo'n geval opmerkt dat de wetenschap toch moet doorgaan, denkt blijkbaar dat het bedrijven van wetenschap waardenvrij is. Waar een bepaalde tak van wetenschap alleen maar vorderingen zou kunnen maken ten koste van menselijk leven, mogen dergelijke vorderingen niet worden gemaakt. Niemand kan zich verschuilen achter de brede rug van de wetenschap, als hij voor zichzelf weet dat bepaald

onderzoek in strijd is met Gods gebod. Dat de wetenschap dan door andere onderzoekers 'vooruit' wordt gebracht, doet niet ter zake.

Het gaat in deze wereld helaas niet altijd om de keus tussen goed en kwaad, maar vaak genoeg om de keus tussen het kwaad en het grotere kwaad. Immers, in de gebrokenheid van het aardse bestaan is niets volkomen. Door deze onvolkomenheid kan de van God afhankelijke mens zich autonoom wanen: dan bepaalt hij zelf in volstrekte onafhankelijkheid de grens tussen goed en kwaad.

Echter, ook in een sterk veranderende maatschappij blijft de roeping: Geef rekenschap van uw rentmeesterschap (Luk. 16:2). Christenen zijn belast met de roeping om in dienst van Christus te leven en de naaste en de maatschappij te dienen.

8. Welzijn, recreatie en cultuur

Artikel 19

De overheid moet het welzijn van de burger stimuleren, zich daarbij richtend naar Gods Woord.

De overheid behoort zorg te dragen voor recreatiemogelijkheden, gericht op een gezonde ontwikkeling van lichaam en geest. Daarbij dienen openbare onzedelijkheid alsmede sportverdwazing, zondags-ontheiliging en gok- en kansspelen, zich uitend in daad, woord en geschrift, te worden tegengegaan.

Toelichting

Dit artikel gaat in op de taak van de overheid ten aanzien van welzijn, recreatie en cultuur. Veel wat onder de term welzijn wordt begrepen, komt aan de orde in andere artikelen. Te denken is aan de gezondheidszorg, cultuur, arbeid, veiligheid en sociale zorg.

Welzijn-welvaart

In de leer van de economie wordt onderscheid gemaakt tussen welvaart (het materiële) en welzijn (het geestelijk welbevinden). Welvaart wijst op een gunstige ontwikkeling in maatschappelijk en economisch opzicht; het heeft ook iets in zich van behoeftebevrediging. Welzijn drukt vaak een goede lichamelijke en geestelijke gezondheid uit en heeft in het maatschappelijk leven al te zeer de betekenis gekregen van 'als het individu zich maar tevreden voelt'.

Tussen 'materieel welzijn' en 'geestelijk welzijn' kan een grote tegenstelling zijn. Ook al gaat het de mens in economisch opzicht goed, is het niet gezegd dat het ook voor zijn 'geestelijk welzijn' geldt. Het omgekeerde kan ook het geval zijn.

In Habakuk 3:17 en 18 belijdt de profeet dat in een tijd waarin alle aardse zegeningen zijn afgenomen, hij nochtans van vreugde zal opspringen in de HEERE zijn God. Alle welvaart is daar verdwenen en toch is er welzijn. Het ware welzijn is alleen te vinden in het gehoorzamen aan God: 'Hij heeft u bekend gemaakt, o mens, wat goed is; en wat eist de HEERE van u, dan recht te doen, en weldadigheid lief te hebben, en ootmoediglijk te wandelen met uw God?' (Micha 6:8).

Het ware welzijn ligt verankerd in het gehoorzamen aan Gods geboden 'opdat het u welga...'. Daarbij staat niet de individu maar de verhouding tot God en de naaste centraal.

De overheid heeft in dit opzicht een zware verantwoordelijkheid en de plicht om al haar handelen daarnaar te richten. Alleen dan zal zij in de rechte zin fungeren als Gods dienaars.

Welzijnsbeleid

Het welzijnsbeleid wordt grotendeels tot de verantwoordelijkheid van de gemeentelijke overheid gerekend. Deze decentralisatie past in de staatkundig gereformeerde optie. Tot belangrijke beleidsterreinen kunnen worden gerekend sociaal-cultureel werk, maatschappelijk werk, jongerenwerk en ouderenbeleid.

De SGP wijst erop dat de overheid geen verantwoordelijkheid kan dragen voor activiteiten die indruisen tegen bijbelse normen. De uit te voeren activiteiten dienen steeds getoetst te worden aan Gods Woord.

De burgers hebben op dit terrein ook een eigen verantwoordelijkheid. In dat verband is vrijwilligerswerk een niet te veronachtzamen component bij het realiseren van welzijnsvoorzieningen.

Recreatie

Het woord recreatie komt van creatie. Dat is schepping. Recreatie wil eigenlijk zeggen herschepping. Duidelijk dient dit onderscheiden te worden van de echte herschepping. Wezenlijke recreatie is de waarachtige bekering tot God (HC, Zondag 33). In het algemeen wordt recreatie vertaald als 'ontspanning na inspanning'.

In ons dichtbevolkte land en in het bijzonder in de stedelijke gebieden met weinig recreatiemogelijkheden behoort het tot de taak van de overheid eenvoudige recreatieve voorzieningen te treffen.

Er is een duidelijke relatie met de wijze waarop talloze mensen zijn gehuisvest en de erkenning van de behoefte aan recreatie. Het is begrijpelijk dat er behoefte is in de vrije tijd verpozing te zoeken in gebieden, waar men kan genieten van de natuur. Ook het huidige arbeidspatroon en bestedingspatroon draagt daar aan bij. Op zichzelf is recreëren geen verwerpelijke zaak.

Bij grootschaliger projecten is de overheid niet anders dan door middel van ruimtelijke ordening betrokken. De overheid heeft erop toe te zien dat Gods dag wordt geëerbiedigd en excessen als sportverdwazing, gok- en kansspelen en naaktrecreatie worden voorkomen.

In ons land is altijd veel ruimte geweest voor het particuliere initiatief. Door middel van het particulier initiatief kunnen, binnen de door de overheid gestelde grenzen, recreatieve en sportieve voorzieningen worden toegestaan.

Een goede en structurele recreatievoorziening kan echter niet alleen van het particuliere initiatief afhankelijk zijn, omdat dan slechts het finan-

cieel haalbare wordt gerealiseerd. Een deel van de bevolking zal dan verstoken blijven van goede recreatie-mogelijkheden, op redelijke afstand.

Artikel 20

De overheid dient de instandhouding van natuur- en cultuurmonumenten te bevorderen.

Nieuwe cultuuruitingen kunnen door de overheid worden bevorderd voor zover deze niet strijdig zijn met Gods Woord.

Toelichting

In artikel 20 gaat het over de taak van de overheid ten aanzien van de cultuur. De nadruk zal liggen op de cultuur, omdat het milieu in de volgende artikelen aan de orde komt.

Natuur en cultuur

Op tal van onderdelen vertonen natuur en cultuur een sterke vervlochtenheid. Het woord 'natuur' is afgeleid van het Latijnse werkwoord 'nascor', dat 'geboren worden' betekent. Het bepaalt ons in het bijzonder bij de levende schepping, met mensen, dieren en planten in hun onderlinge verscheidenheid en verbondenheid. Deze wijze van onderling samenleven wordt wel aangeduid met het woord ecosysteem.

Het woord 'cultuur' komt van het Latijnse woord 'cultura', dat is afgeleid van het werkwoord 'colere'. Oorspronkelijk betekent dit werkwoord het 'beploegen van het land'. Later heeft het meer een overdrachtelijke zin gekregen: 'beoefenen, bearbeiten, verzorgen, verplegen, versieren en vereren'. Het gaat om de bearbeiding van hetgeen in de natuur is gegeven. Het woord cultuur duidt op ontwikkeling van kennis, bekwaamheden en beschaving. Dat gebeurt in het geheel van uitingen van kunst, ontspanning en vermaak.

Er zit ook nog een diepere betekenis in het woord cultuur. Cultuur hangt namelijk samen met 'cultus'. Cultus heeft de betekenis van religieuze handeling. Vanuit het woord 'cultus' wordt de diepere betekenis van het woord cultuur duidelijk. De cultuur wordt in belangrijke mate bepaald door religieuze opvattingen. Daarom 'neemt' de mens - in tegenstelling tot het dier - de natuur niet zoals die zich aandient. Hij bouwt en bewaart vanuit zijn levensovertuiging. In de bijbelse opvatting is de mens geen heer over de schepping, maar wel temidden van de schepping. De mens is geroepen en verplicht tot gehoorzaamheid aan God.

Het mens-zijn is betrokken op een andere wereld dan die van het voor-handen-zijn: de mens is een religieus wezen. Heel duidelijk blijkt dat bij primitieve volken in hun religieus-bestempelde cultuur. Vanuit de Bijbel bezien christenen zichzelf, de mensheid en de wereld - en dus ook cultuuruitingen - anders dan niet-christelijke tijdgenoten. De geschiedenis leert hoe het Evangelie in het leven der volkeren cultuurstimulerend en cultuurvormend heeft gewerkt.

Fundering van de christelijke roeping

Tegenwoordig spreekt men vaak van een anthropocentrische of kosmische manier van denken (Conciliair Proces, New Age, e.d.). Dan staat òf de mens òf de kosmos in het middelpunt. Dat zijn onjuiste typeringen voor ons staan in de wereld.

De visie op de cultuur hangt ten nauwste samen met de visie op de plaats van de schepping, zondeval en verlossing. Een verschillende waardering van cultuur is daartoe te herleiden. Bevindelijke kennis van zonde en genade brengt tot de juiste waardering van de schepping en stempelt de omgang daarmee.

Bouwen en bewaren van de aarde

Een christelijke visie op de cultuurtaak van de mens kan dan ook alleen worden ontleend aan de Bijbel. In dit verband wordt vaak gewezen op Genesis 1:28. Daar wordt gesproken over het vervullen van de aarde en het hebben van heerschappij over het geschapene. We komen Gods opdracht aan de mens ook tegen in Genesis 2:15: 'Zo nam de HEERE God de mens en zette hem in de hof van Eden, om die te bouwen en die te bewaren.' Het gaat hier vóór de zondeval om de bescherming van de goede schepping tegen de macht van de boze.

Dat is de meest oorspronkelijke betekenis van het begrip 'cultuur'. Deze opdracht hangt ermee samen dat de mens is geschapen naar 'het beeld van God' (Gen. 1:26,27). In Genesis 3:23 staat dat God de mens - nadat deze in zonde is gevallen - de opdracht geeft tot het bebouwen van de aarde, waaruit hij is genomen. Deze opdracht verschilt van Genesis 2:15, omdat het bewerken van de aarde nu gepaard gaat met bijkomende moeiten en tegenslagen; die zijn de gevallen mens opgelegd (Gen. 3:16-19).

Na de zondeval wordt dus alleen gesproken van het bewerken van de aarde. Daarmee is het bewaren geenszins overbodig geworden! God blijft zorgvuldigheid van ons vragen, omdat het geschapene ons eigendom niet is. De zonde doet nooit iets af van Gods goede gebod (Rom. 7:12). Door de zondeval is het bewaren des te meer van kracht, omdat de

verwoestende macht van het kwaad zich in alles manifesteert. Voor cultuuroptimisme is geen plaats.

De mens waant zich autonoom en ziet de aarde niet meer als 'depositum' (= toebetrouwd goed), maar als 'dominium': zijn domein, waarmee hij doet en laat zoals het hem goeddunkt. De mens heeft de schepping evenwel van God ontvangen in bruikleen. God blijft de Eigenaar, de rechtmatige Bezitter van alles (vgl. Ps. 24:1).

Wie let op de Hebreeuwse woorden die worden gebruikt voor 'onderwerpen' en 'heersen' (Gen. 1:28), zal ontdekken dat het in de Bijbel altijd gaat om mens of dier. Het gaat bijvoorbeeld niet om het beheersen van materie, het scheppen van kunst of het bedrijven van wetenschap en techniek. Die cultuuraspecten behoren evenwel net zo goed tot onze cultuurtaak als de oorspronkelijke cultuur die Genesis 1:28 bedoelt.

In stand houden en ontwikkelen

Wie artikel 20 nauwkeurig leest, stuit op de woorden 'dienen' en 'kunnen': de instandhouding dient te worden bevorderd en nieuwe uitingen kunnen worden bevorderd. Daar komt nog iets bij: in de eerste zinsnede gaat het om monumenten van cultuur en natuur (vgl. art. 22); daarbij gaat het om monumenten, om inmiddels door de samenleving als waardevol en onvervangbaar gewaardeerde overblijfselen van vroeger.

Een volk moet zijn cultuur(goederen) in ere houden. Daardoor blijft er binnen de geschiedenis van een volk continuïteit gewaarborgd. De overheid heeft hier vooral een conserverende taak. De zorg voor het bewaren en in goede staat houden van cultuurmonumenten (historische kerken en gebouwen, natuurmonumenten en zo meer) en andere historisch waardevolle zaken behoort tot de cultuurtaak van de overheid. Bibliotheken en musea genieten in principe dan ook steun, tenzij het gaat om zaken die strijdig zijn met Gods Woord.

Ten aanzien van nieuwe cultuuruitingen is de waardering veel minder vanzelfsprekend; het antwoord op de vraag of ze cultuurmonument zullen worden, is moeilijk met zekerheid te geven. Daarom is de tweede zinsnede van artikel 20 minder stellig geformuleerd dan de eerste. Deze afweging is mede bepalend voor de reservering van financiële middelen: subsidiëring van kunstenaars en organisaties die cultuur- en natuurmonumenten beheren (vgl. art. 27).

De overheid kan nieuwe cultuuruitingen bevorderen. De overheid moet voorwaardenscheppend optreden vanuit een normatief kader. De voorkeur dient daarbij uit te gaan naar ondersteuning van het particulier initiatief.

In onze samenleving komen christelijke waarden en normen namelijk

steeds meer in het gedrang. Wetenschap en techniek spelen vanuit een materialistische levensbeschouwing een overheersende rol binnen onze dynamische massamaatschappij.

Daarbij is er een spanningsveld tussen ethisch en esthetisch gehalte. Het is van belang niet te spoedig uit de weg te gaan voor de klacht, dat er ongenoegzame eerbied aan de dag wordt gelegd voor de kunst. Die klacht wordt bijvoorbeeld ten onrechte geuit wanneer bezwaar wordt gemaakt tegen zinnenprikkelende en grove uitingen. Dat geldt voor (televisie)reclame en mediaprogramma's, moderne romans en literatuur, beeldende kunst, speelfilms, teksten van popsongs en andere muziek en culturele vorming. De overheid heeft hier naar christelijke beginselen een normerende taak.

Juist daarom dient de overheid meer bezielende belangstelling voor het gehele cultuurleven te bevorderen. Ook de overheid moet steeds meer leren de dingen werkelijk te schouwen vanuit de bijbelse grondlijnen voor de ethische beoordeling en ook normerend optreden. God moge ons geven goede schrijvers, componisten, schilders, beeldhouwers, solisten, musici, knappe wetenschappelijke denkers, architecten en andere specifieke cultuurbouwers, die hun eigen weg gaan in gebondenheid aan Zijn Woord. In deze lijn is de overheid als Gods dienaar het volk ten goede. Zo wordt Zijn lof vergroot.

9. Gezondheidszorg en milieu

Artikel 21

Op de overheid rust de zorg voor de openbare gezondheid van het volk.

Hoezeer het menselijk leven ook lichamelijk en psychisch is geschon- den, het behoort vanaf de conceptie geëerbiedigd en beschermd te worden totdat de dood onmiskenbaar is ingetreden. Het levenseinde mag door medisch handelen niet opzettelijk worden vervroegd.

De overheid kan niet tot vaccinatie verplichten of dwingen. Zij heeft tot taak het misbruik of gebruik van middelen die de geestelijke en/of lichamelijke gezondheid schaden en aantasten, tegen te gaan.

Lijkverbranding moet worden verboden.

Toelichting

Hoofdstuk 9 heeft betrekking op de taak van de overheid op het terrein van de gezondheidszorg (art. 21) en het milieu (art. 22). Artikel 21 gaat om een bezinning op de roeping en taak van de overheid ten aanzien van de gezondheid van het volk.

Opdracht

De Bijbel zegt ons dat God ziel en lichaam heeft geschapen en Hij ook het lichaam aan onze zorgen heeft toevertrouwd. Paulus omschrijft het lichaam als 'een tempel van de Heilige Geest' (1 Kor. 6:19). Elk mens heeft dan ook de opdracht zijn lichaam te verzorgen en te onderhouden. Die zorg is geboden naar Gods Woord. Ook voor de overheid is een taak weggelegd.

Normatief kader

De Bijbel geeft uitgangspunten voor een visie op gezondheid, op naastenliefde, gelijkwaardigheid en beschermwaardigheid. Daar staat dat God de mens heeft geschapen naar Zijn beeld. Dit betekent dat de mens in onderscheid van de andere schepselen zijn waardigheid direct ontleent aan zijn Schepper. Als het in Gods Woord gaat over de beschermwaardigheid van de mens, vindt altijd een beroep plaats op dit beelddrager-van-God-zijn.

De Bijbel plaatst de mens in gemeenschap met zijn naaste. Huwelijk, gezin, familie en andere verbanden vormen de kaders waarbinnen de individuele mensen in relatie staan tot elkaar. Binnen deze verbanden

wordt in de eerste plaats de zorg gedragen voor elkaar. Naast de zorg op grond van bloedverwantschap gebiedt God in Zijn Woord in het bijzonder zorg te dragen voor de kwetsbare naaste. Barmhartigheid en naastenliefde kunnen zo gestalte krijgen.

Een belangrijk facet in verband met ziekte en gezondheid moet nog genoemd worden. Hoewel de mens door God goed geschapen is, is hij in zonde gevallen en zodoende onderworpen aan de lichamelijke en geestelijke dood. Deze notie is bepalend voor de visie op ziekte en gezondheid.

In de Bijbel zijn lichamelijke, psychische en geestelijke gezondheid niet van elkaar te scheiden. Alle ongezondheid vindt zijn oorzaak in de zonde. Om die reden is gezondheid uiteindelijk niet te vatten in psychische of lichamelijke termen. Wie gezond is, kan door genade komen tot zijn bestemming in dit leven, te weten het liefhebben van God en de naaste als zichzelf. In deze visie krijgen lichamelijke en psychische ziekten een relatiever karakter. De wetenschap van de zonde en de dood als straf daarop doet de gezondheid ervaren als een onverdiend voorrecht en niet als iets waar men recht op heeft. Deze relativering zal ook doorwerken in de manier waarop gebruik gemaakt wordt van de medische voorzieningen.

Taak van de overheid

Het valt op hoe positief over deze verantwoordelijkheid gesproken wordt in dit artikel. Er staat dat op de overheid de zorg 'rust' voor de openbare gezondheid van het volk. Het welzijn van de burgers moet de overheid ter harte gaan.

De overheid draagt immers mede-verantwoordelijkheid voor de gezondheid van het volk. De taak van de overheid is overigens beperkt van karakter, want naast en tegenover de overheid staat de roeping van de burgers zorg te dragen voor de eigen gezondheid en voor wie ze in directe zin verantwoordelijkheid dragen.

De overheid heeft met inbegrip van het bovenstaande de taak om:

- de zorg te respecteren en aan te moedigen die verleend wordt door familie en particuliere instanties;
- het geven van voorschriften met betrekking tot de hygiëne;
- te waarborgen dat een ieder financieel en qua bereikbaarheid toegang heeft tot de zorgvoorzieningen;
- een gezonde leefomgeving te bevorderen en te weren al wat de openbare gezondheid kan aantasten;
- de beschermwaardigheid van het leven te bewaken;
- de kwaliteit van de zorg te bewaken.

Ook kan nog gewezen worden op de taak van de overheid ten aanzien

van de werkers in de gezondheidszorg. Zo moet er toezicht zijn op de werkomstandigheden van het verplegend personeel. De overheid is ook verplicht om de gewetensvrijheid te garanderen, opdat er geen medewerking behoeft te worden verleend aan handelingen, die uitdrukkelijk strijden tegen Gods geboden. Terwille van werkers en patiënten zal de taak van de overheid gericht zijn op een bijbels-geestelijk klimaat in geheel de gezondheidszorg, waarin Gods eisen en beloften zichtbaar zijn. Tot de taak van de overheid op het gebied van de volksgezondheid behoort in geen geval een bevolkingspolitiek.

Eerbied voor het leven

In de Bijbel wordt het leven gezien als een geschenk van God. Hij is de Schepper van ons aller leven en geeft de mens van moment tot moment de levensadem. Omgekeerd geldt: als God de levensadem van iemand wegneemt, dan is daar het sterven en de dood. Het is God die beslist over leven en dood.

Omdat het leven een bijzondere gave van God is, door Hem gewild en gegeven, staat het de mens niet vrij daar naar eigen goeddunken over te beschikken (vgl. abortus provocatus en euthanasie). Die eerbied voor het leven wordt naar twee kanten bepaald. Die eerbied is geboden ook als het menselijk leven lichamelijk of psychisch geschonden is. Die eerbied moet er ook zijn vanaf de conceptie totdat de dood onmiskenbaar is ingetreden. Elk mens heeft eerbied voor het leven te hebben. Dat betreft zowel het leven van anderen als voor eigen leven. De levenstijd die de mens wordt gegeven, is genadetijd.

Hoezeer ook het leven wordt beleden als een unieke gave van God, het is voor degene die waarlijk in God gelooft en leeft bij het Woord van God niet het één-en-het-al. Het leven mag niet 'eindeloos gerek't' worden. De Bijbel spreekt niet over absolute eerbied voor het leven. Er dient plaats te zijn voor het sterven. God vraagt dat ieder mens in grote voorzichtigheid met zijn eigen leven en met het leven van anderen omgaat.

De mens is beeldrager Gods en dat blijft hij zolang hij leeft.

Het houdt ook in dat de mens niet echt kan leven zonder zich de relatie tot zijn Schepper en Herschepper bewust te zijn en zonder de leefregels (geboden) in acht te nemen. Het leven heeft bovenal een eeuwigheidsdoel, waarbij de dood niet slechts als een natuurverschijnsel, maar als een vijand en als een gericht verstaan wordt. Een christen leeft niet van wat hij - in zichzelf - hééft, maar van wat hij ontvangt en dit ontnemt hem het recht over zijn leven te beschikken.

Dat houdt onder andere in dat het geschapen leven, hoe geschonden of gehavend het ook moge zijn, een gave en een opgave is. De waarde en waardigheid van de menselijke persoon zijn niet afhankelijk van de

situatie waarin de persoon zich bevindt, maar zijn gegeven met de persoon zelf. De menswaardigheid heeft een normatief karakter, zoals het leven van de mens zou moeten zijn. Het leven wordt dan ook beschermd door Gods geboden; en Jezus Christus heeft met de daad bewezen, door Zijn liefde voor het verbrokene en het gehavende leven, dat het waardevol is.

In nauw verband met het voorgaande staat het denken over de taak van de overheid om mensen tegen zichzelf en tegen elkaar te beschermen. De overheid kan en mag niet werkloos toezien wanneer het door God gegeven leven wordt bedreigd, evenmin mag ze regels maken of toelaten die aan dit absolute gebod van bescherming afbreuk doen.

De overheid, als dienaar van Gods gerechtigheid, die tevens de rechtsstaat wil dienen, heeft de dure plicht om het leven van haar burgers naar vermogen zowel tegen aanranding door medeburgers - tevens hulpverleners en vertrouwenspersoon - als tegen eigenmachtige aantasting te beschermen.

Geen verplichte vaccinatie

In het algemeen heeft de overheid maatregelen te nemen tot preventie van ziekten. De overheid ziet vaccinatie als een preventief middel. Zolang de SGP bestaat, is ze tegen verplichte vaccinatie. De SGP is principieel tegen het feit dat de overheid burgers tot vaccinatie dwingt. De overheid dient de vrijheid en verantwoordelijkheid van haar onderdanen te erkennen, zowel wat betreft het eigen lichaam als dat van de kinderen die aan de zorgen van de ouders zijn toebetrouwd. De verplichting tot vaccinatie brengt hen die principieel bezwaar tegen vaccinatie hebben, in gewetensnood.

Verslaving

Artikel 21 ziet ook een werende taak voor de overheid tegen het misbruik van middelen die de gezondheid aantasten. De zinsnede 'zij heeft tot taak het misbruik of gebruik van middelen, die de geestelijke en/of lichamelijke gezondheid schaden, tegen te gaan', verwijst daarnaar. We moeten hier het meest denken aan verslaving aan bepaalde genotmiddelen, zoals drugs, alcoholische dranken en roken. Het ondermijnt de gezondheid van velen.

Overeenkomstig Gods geboden en uitspraken van het Evangelie bepleit de SGP een duidelijk beleid van de overheid. Zo is de overheid verplicht om op dit gebied voorlichting te geven, vooral onder de jongeren. Vanuit de normen van Gods Woord moet in die voorlichting tegen verslaving op elk gebied worden gewaarschuwd. Het gebruik van en de handel in drugs, het overmatig gebruik van alcohol en tabak moet worden tegen-

gegaan. Anderzijds moet de overheid in christelijke bewogenheid de opvang van verslaafden bevorderen.

Geen lijkverbranding

Het onderwerp lijkbezorging raakt eveneens de volksgezondheid. In het belang van de volksgezondheid heeft de overheid een taak in het toezicht houden op de bezorging van lijken door familieleden. Wanneer de nabestaanden in gebreke blijven, mag de overheid, uit eerbied voor de mens als beelddrager Gods, zich niet aan haar plicht onttrekken om voor een teraardebestelling zorg te dragen.

De overheid dient niet toe te staan dat het dode lichaam van de mens naar willekeur vernietigd wordt. Hoewel de Heilige Schrift geen uitdrukkelijk gebod van begraven kent, kent Gods Woord de begrafenis als de normale, gebruikelijke wijze van lijkbezorging. Lijkverbranding wordt in de regel als een aparte straf vermeld. Daarbij is het feit dat Christus Zelf is begraven naar de profetie een sprekend getuigenis. Het christendom heeft zich ondubbelzinnig ten gunste van de begrafenis uitgesproken en met de heidense gewoonte van lijkverbranding gebroken. Crematie is opgekomen uit onchristelijke gedachten over dood en eeuwigheid. Zo is de crematie onbijbels te noemen en een teken van de ontkerstening van Nederland.

De SGP is dan ook tegen lijkverbranding en herinnert de overheid aan haar roeping om in wetgeving en beleid de crematie te verbieden. Het is belangrijk dat bij de vertolking van deze visie de volgende boodschap meesprekt: 'Want de bezoldiging van de zonde is de dood, maar de genadegift Gods is het eeuwige leven door Jezus Christus onze Heere' (Rom. 6:23). Ook een ontkerstende samenleving moet weten van het uitzicht op de opstanding des vleses tot volkomen heerlijkheid naar ziel en lichaam.

Artikel 22

De overheid is geroepen zorg te dragen voor een verantwoord milieu-beheer. Daarin moet het bijbels 'rentmeesterschap' een centrale plaats innemen. Het milieu omvat het totaal aan levensomstandigheden waarin mens en dier leven en zich bewegen.

Toelichting

Het onderwerp in artikel 22 is de zorg van de overheid voor het milieu. De aandacht van de SGP voor het milieu dateert vanaf de oprichting van de partij in 1918. De zorg voor het milieu werd toen gezien als een aspect

van de gezondheidszorg. Het milieubederf had in die tijd nog niet zo'n omvang als thans.

Het 'milieu'

Artikel 22 omschrijft het begrip milieu als 'het totaal aan levensomstandigheden waarin mens en dier leven en zich bewegen'. Het gaat dan om de natuur en de cultuur, om de woon- en werkomgeving van de mens. De omstandigheden van de natuur en van de cultuur beïnvloeden elkaar (zie art. 20).

Er is uitputting van het milieu en vervuiling van het milieu. Diverse rapporten en nota's wijzen daar op. De diagnose van deze publikaties rekent niet met de persoonlijke schuld van de mens in bijbelse zin en betreft God niet bij de oplossing. Dat neemt niet weg dat er werkelijkheden worden aangewezen op het terrein van lucht-, water- en bodemverontreiniging die onmiskenbaar zijn. De veroorzaker van het milieubederf is de mens, die in kortzichtigheid, vaak blind voor de gevolgen, in vermeend eigenbelang verkeerd omgaat met het milieu. Ook daarin komt de 'ongebondenheid der mensen' openbaar.

Als onderdeel van de schepping dient de natuur te worden gezien als een gave van Gods hand. De mens oefent hierover het rentmeesterschap uit. Dit leidt tot een verantwoorde opstelling van de mens zowel tegenover God als de Schepper van alle dingen als tegenover onze medemens. De mens is niet ondergeschikt aan de natuur, maar heeft van Godswege als pronkjuweel van de schepping de heerschappij over de natuur gekregen.

Bijbels rentmeesterschap

Artikel 22 onderstreept de gedachte van het rentmeesterschap. Een rentmeester is geen eigenaar. Hij heeft tot taak de goederen van de eigenaar te beheren, overeenkomstig de regels van de eigenaar. De hem toebetrouwde goederen mag hij niet uitbuiten. Die rentmeester moet daarom met wijsheid en voorzichtigheid handelen. Hier passen enkele bijbelse lijnen.

Genesis 1: God schiep de mens naar Zijn beeld en naar Zijn gelijkenis. Hij kreeg heerschappij over de dieren, bomen en planten. Die schepping heeft God gegeven tot eer van Zichzelf, maar ook tot nut van de mens. Die kreeg een bijzondere positie binnen Gods schepping. Elke gedachte aan de heiligheid van de natuur, heilige bomen, heilige koeien, enzovoort - zoals bij de heidenen - moet worden verworpen.

Genesis 2: God stelde de mens in de hof van Eden om die te bouwen en te bewaren. Het gaat hier al om 'cultuur': werken tot eer van God en tot nut van de mens. God heeft gewild dat de mens in dat 'ambt' de door God gegeven schepping zou gebruiken met wijsheid en voorzichtigheid,

zonder uitputting en uitbuiting.

Genesis 3: De mens is als rentmeester door eigen schuld mislukt. Hij heeft zich in de zondeval vergrepen aan wat God had verboden. Hij heeft de vloek over zich gebracht, waardoor de aarde doornen en distelen voortbrengt. Die vloek werkt door in de mens zelf die de schepping verkeerd gebruikt ten eigen bate en daar vervolgens zelf de rekening van krijgt gepresenteerd in het bedorven milieu. In Romeinen 8:22 staat: 'Want wij weten, dat het ganse schepsel te zamen zucht en tezamen als in barensnood is tot nu toe'.

Toch ziet de Heere niet af van Zijn eis. Hij blijft eisen dat ieder mens rentmeester zal zijn naar Zijn gebod. Hij ziet ook niet af van Zijn schepping. Zo gaf Hij aan Israël het sabbatsjaar. Om het volk te bepalen bij de roeping om op de rechte wijze om te gaan met het gegeven land der belofte. Het sabbatsjaar diende ook als een profetie van de rust op de nieuwe aarde. Christus is het enige antwoord op het mislukte rentmeesterschap. In Hem is er uitzicht op de vernieuwde schepping en een verwachting van een beter Vaderland.

Verantwoord milieubeheer

Vaak gaat men in het milieubeheer voorbij aan de bijbelse uitgangspunten van het rentmeesterschap. Milieubeheer dient geen doel in zichzelf te zijn. Overigens kan er ook sprake zijn van een christelijk activisme dat de schepping wil redden en dat voorbijgaat aan de wezenlijke elementen van zonde en genade.

Aan de andere kant moet gewaakt worden voor een versmalling van de boodschap van Gods Woord alsof de vreze des Heeren niets te maken zou hebben met het zich inzetten voor een beter milieu. Godskennis en zelfkennis zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de rechte beleving van de christen zijn zelfkennis over eigen aandeel in het milieubederf en een betrachten van het bijbels rentmeesterschap nauw verweven. Dan is er bewogenheid met de nood van anderen en de nood van Gods schepping. Dan zoekt de mens voor zichzelf geen leven in overdaad. Zo gaat er kracht uit van het leven uit Christus door de Heilige Geest. Wie zelf zo royaal mogelijk leeft, verstaat weinig van de soberheid naar de Schriften. Dan gaat er geen werkkracht uit van degenen die gerekend worden tot het christelijk volksdeel.

Milieubeheer door de overheid

De overheid heeft een taak als het gaat over het voeren van een verantwoord milieubeheer. Zij bewaakt als mede-rentmeester de rechten van de Schepper op Zijn schepping en brengt dat tot uitdrukking in goede wet- en regelgeving.

Binnen de grenzen van haar bevoegdheid heeft zij de belangen van het milieu te behartigen overeenkomstig haar roeping:

- de overheid beteugelt, bestraft de ongebondenheid van de mens, die zich uit in een te grote druk op het milieu door uitputting van grondstoffen en vervuiling van lucht, water en bodem (zie ook art. 23);
- de overheid treedt opvoedend en stimulerend op door burgers aan te spreken op hun verantwoordelijkheid voor het milieu, als zijnde Gods schepping;
- de overheid dient 'regelend' op te treden door duidelijke normen te stellen en die te handhaven. Dat geldt voor de burgers in het algemeen en bepaalde groepen in het bijzonder;
- de overheid dient, waar nodig, overleg te voeren met bepaalde doelgroepen. Niettemin moet bij dat overleg de eigen verantwoordelijkheid van de overheid overeind blijven;
- de overheid dient bij het te voeren milieubeleid steeds een gewetensvolle afweging te maken tussen de milieubelangen en andere belangen. De bedrijfsbelangen mogen niet per definitie de doorslag geven, maar de roeping om de schepping te bewaren dient zwaar te wegen;
- de overheid moet zich vooral richten op bestrijding bij de bron van milieubederf, niet van de effecten alleen;
- de overheid maakt in het belang van een goed milieubeheer afspraken met andere landen;
- de overheid heeft een strafrechtelijke taak tegenover alle milieudelicten.

De SGP beseft dat de overheid staat voor een zware opgave ten aanzien van het milieu. Het lijkt zelfs een onmogelijke taak. Daarbij zal de overheid zich moeten wachten voor al-te-gemakkelijk uitgesproken verwachtingen. De SGP betreurt het als de overheid in haar milieudoelstellingen niet rekent met de eisen van Gods Woord en het niet verwacht van Hem, Die alles regeert. Hij alleen heeft de schepping in handen.

10. Bestaan en economische bedrijvigheid

Artikel 23

De aard en het resultaat van de maatschappelijke bedrijvigheid moeten beantwoorden aan de eisen van Gods Woord. De overheid dient te helpen bij het verwerven van een behoorlijk bestaan en de maatschappelijk zwakke delen en personen van ons volk te beschermen.

De overheid dient het particulier initiatief en het verantwoordelijkheidsbesef van ondernemingen en organisaties, gericht op een rechtmatig en niet-verspillend optreden in het maatschappelijk leven, te stimuleren.

Zij ga daarin voor met en in haar eigen instellingen.

Toelichting

Artikel 23 is het eerste artikel onder het hoofd 'Bestaan en economische bedrijvigheid'. Het behandelt de maatschappelijke bedrijvigheid, inclusief het stimuleren van het particulier initiatief en het verantwoordelijkheidsbesef van ondernemingen, organisaties en overheid. In artikel 24 worden vooral de bevordering van de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden besproken. In artikel 25 gaat het over de arbeidsverhoudingen. De hulpverlening aan burgers, die niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, wordt behandeld in artikel 26 onder het hoofd 'Sociale zorg'.

De maatschappelijke bedrijvigheid getoetst

Uit de praktijk van de maatschappelijke bedrijvigheid blijkt, dat de mens veelal denkt dat hij een vrij heer is in zijn dagelijks werk of in zijn bedrijf. Meer nog dan op andere levensterreinen meent hij dat hij daar vrij zijn gang kan gaan, zonder te beseffen dat God Eigenaar is van alle produktiemiddelen en opzicht heeft over elk terrein van het leven, en dat hij als leenman of rentmeester verantwoordelijk is voor het eigendom van de Leenheer (vgl. art. 22). Ook op het maatschappelijk terrein gelden Gods geboden en God wil ook daar worden gediend. Terecht en noodzakelijk begint dit artikel ons Gods Woord als toetssteen voor de maatschappelijke bedrijvigheid voor te houden. Daarbij gaat het om drie zaken: om het doel of beter gezegd de bestemming, om de aard en om het resultaat van de economische bedrijvigheid.

Doel/bestemming

De maatschappelijke of economische bedrijvigheid moet beantwoorden aan het doel van de schepping, namelijk tot eer van God. Dit is in fundamentele tegenspraak met de gangbare gedachte dat economische activiteiten primair gericht zijn op winst, inkomen en consumptie. De hoge bestemming die het economische op grond van de Bijbel heeft, kan uitgewerkt worden aan de hand van het liefdegebod: God liefhebben boven alles en de naaste als zichzelf.

Op grond hiervan kan doel en bestemming van de maatschappelijke of economische bedrijvigheid als volgt worden onderverdeeld:

1. het voorzien in levensonderhoud voor mensen afzonderlijk maar ook voor de samenleving als geheel (anderen meedelen);
2. het produceren van zinvolle goederen en diensten (bouwen);
3. het doorgeven van de schepping en van het verkregene aan de volgende generaties (bewaren);
4. het samenwerken en verantwoordelijkheid dragen van mensen in bedrijven en organisaties (sociaal aspect).

Aard

De aard van het economisch handelen kan omschreven worden als het aanwenden en combineren van middelen voor de produktie van goederen en diensten. Het particulier initiatief heeft daarbij een spilfunctie. De SGP is op grond van de Bijbel van mening dat het van groot belang is dat de burger zoveel als mogelijk is zelf het initiatief en de verantwoordelijkheid neemt in het maatschappelijk leven. In dit artikel wordt daarom gesproken over de stimulering van het particulier initiatief en verantwoordelijkheidsbesef van ondernemingen.

In bovenstaande omschrijving van het economisch handelen is sprake van middelen (of produktiefactoren), produktieprocessen en ruilrelaties, als ook geproduceerde goederen en diensten. Al deze aspecten moeten de toets van Gods Woord kunnen doorstaan.

Met betrekking tot de middelen kan gedacht worden aan de bijbelse normen voor de omgang van ondernemers met arbeid (zie de artt. 24 en 25), natuur en kapitaal alsmede de produktiefactor tijd.

Bij natuur kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het gebruik van dierlijk materiaal in produktieprocessen (bijv. genetische manipulatie bij dieren), en aan de intensieve bevissing van de zee die mede het gevolg is van de aanwending van hoogwaardige technologieën (kapitaal) in de visserij. De produktiefactor tijd wordt meer en meer belangrijk. Denk in dit verband aan continue-arbeid en toenemende zondagsarbeid.

Ook de tijd is een gave van God, waarbij het economisch handelen niet alle tijd mag opslokken en de grens die God in Zijn Woord aangeeft 'zes

dagen zult gij arbeiden en al uw werk doen, maar de zevende dag is de sabbat des HEEREN uws Gods, dan zult gij geen werk doen' voor alle tijden en plaatsen geldig blijft.

Met betrekking tot de produktieprocessen wordt in artikel 23 gesproken over een rechtmatig en niet verspillend optreden. Via ruilakties treden bedrijven in contact met de buitenwereld. Voor deze relaties gelden eerlijkheid en 'recht door zee' als normen die gegrond zijn op Gods Woord. Rechtvaardige prijzen, eerlijke concurrentiepraktijken en een zuivere belastingmoraal vervullen daarbij een centrale rol.

Het is opmerkelijk dat Calvijn bij de reformatie in Genève nadrukkelijk aandacht besteedde aan het gewicht en de kwaliteit van het dagelijks brood.

Vervolgens kan ook gedacht worden aan reclame-uitingen en bepaalde vormen van voorlichting. Deze mogen niet Godslasterlijk, onzedelijk of kwetsend zijn. Ook dienen advertenties eerlijke informatie te bevatten en mogen ze niet inspelen op de begerigheid van de consument.

Resultaat van de economische bedrijvigheid

De economische bedrijvigheid resulteert in een pakket goederen en diensten en in een verdeling van de welvaart over de bevolking. Dit goederen- en dienstenpakket valt onder de toets van Gods Woord. Vele produkten en diensten kunnen deze toets niet doorstaan en dienen daarom verboden te worden.

Gedacht kan worden aan grote delen van de amusementsindustrie met gokautomaten, films en kansspelen, maar ook aan 'medische diensten' als abortus provocatus en euthanasie.

Algemeen gesteld is de SGP van oordeel dat de markt en de wensen van de bevolking (koopkrachtige vraag) wel in eerste instantie, maar niet in laatste instantie mogen bepalen welke produkten en diensten worden aangeboden. De verantwoordelijkheid van de overheid kan meebrengen dat op grond van Gods Woord bepaalde activiteiten, produkten of diensten moeten worden tegengegaan en verboden.

Tot het resultaat van de economische bedrijvigheid wordt ook de verdeling van de welvaart gerekend. Ook op deze uitkomst van het economisch handelen zijn bijbelse normen van toepassing. In artikel 26 worden deze uitgewerkt.

De SGP wil de verdere ontwikkeling van globalisering, grootschaligheid en de steeds meer overheersende en dwangmatige rol van de (consumptie-)economie zeer kritisch volgen.

Tenslotte heeft het economisch handelen ook een aantal onbedoelde resultaten. Deze staan bekend als externe effecten. Bekend zijn de schadelijke gevolgen die het economisch handelen op het natuurlijk

milieu kan hebben (zie art. 22). Hiervoor is echter ook reeds gewezen op het geestelijk welzijn. Het kan voorkomen dat bepaalde economische activiteiten schadelijk zijn voor het 'geestelijk milieu', dan heeft de overheid de taak deze tegen te gaan.

Overheidstaak

De overheid heeft de belangrijke taak om op grond van Gods Woord bepaalde economische ontwikkelingen af te remmen en tegen te gaan. De overheid dient in te grijpen in het economisch proces als zich ontwikkelingen voordoen die ingaan tegen de inzettingen des HEEREN. Dit is echter niet de enige overheidstaak. In zijn algemeenheid kunnen nog vier andere belangrijke overheidstaken worden onderscheiden.

In de eerste plaats is dat een voorwaarden scheppende taak. De overheid dient de voorwaarden te scheppen voor een gezonde landseconomie. Zij dient zorg te dragen voor een gunstige concurrentiepositie van ons land door een niet te hoge belastingdruk voor het bedrijfsleven vergeleken met het buitenland. Ook dient zij door overeenkomsten met andere landen de positie van het Nederlandse bedrijfsleven te verbeteren. De overheid dient zorg te dragen voor een infrastructuur, waarbinnen het particulier initiatief goed en verantwoordelijk kan gedijen. In het bijzonder dient de overheid goede rechtsregels voor een economisch verkeer te geven, waaronder maatregelen tegen concurrentievervalsing. Verder gaat het ook om de infrastructuur voor verkeer en vervoer, om de beschikbaarheid van terreinen voor bedrijven, om een monetaire infrastructuur, om (beroeps)onderwijs, om een gunstig belastingklimaat, en om goede diplomatieke relaties met het buitenland.

In de tweede plaats heeft de overheid een stimulerende en sturende taak. De overheid moet wenselijke ontwikkelingen bevorderen, en ongewenste afremmen of bijsturen. Verschillende soorten maatregelen kunnen getroffen worden. Juridische maatregelen, maar ook economische via subsidies, kredieten en heffingen. Zwakke regio's en sectoren kunnen zo met overheidssteun geholpen worden. De SGP is niet zonder meer een voorstander van het subsidie-instrument, en pleit daarom voor een voorzichtig gebruik, met aandacht voor de onbedoelde effecten die kunnen optreden. Verder is de SGP van mening dat overheidsregelingen het particulier initiatief in het midden- en kleinbedrijf kunnen ontmoedigen. Waar dit het geval is, dienen regels vereenvoudigd te worden en moet het bureaucratisch gehalte in de besluitvorming worden teruggebracht.

In de derde plaats heeft de overheid een uitvoerende taak. Hoewel naar de mening van de SGP het primaat van het economisch leven bij het particulier initiatief ligt, zijn er productieprocessen die alleen door de overheid kunnen worden uitgevoerd. Gedacht kan worden aan de

openbare nutsbedrijven, aan het openbaar vervoer, en andere. De scheidslijn tussen privaat en publiekelijk maatschappelijke bedrijvigheid is overigens niet scherp te trekken. Waar het particulier initiatief de overheidstaak kan overnemen is de SGP voor privatisering, met inachtneming van de overheidstaak zoals hierboven is omschreven. Waar de overheid een uitvoerende taak op zich neemt, vervult zij een belangrijke voorbeeldfunctie. Belangrijk is in dit verband dat de overheid rechtmatig en niet verspillend omgaat met belastinggeld en een hoge moraal ten toon spreidt in het bijzonder ook ten aanzien van steekpenningen en pogingen tot omkoperij.

In de vierde plaats heeft de overheid een beschermende taak.

Bescherming maatschappelijk zwakke delen en personen

Allereerst wordt hierbij gedacht aan de minder-validen. In zover dit mogelijk is, moet de overheid stimuleren dat deze bevolkingsgroep aan een passende werkkring komt. Hiervoor kan ze afspraken maken met bedrijfsleven en organisaties, zodat zij genegen zijn een bepaald deel van de arbeidsplaatsen te reserveren voor deze minder-validen.

Eveneens behoort er speciale aandacht te worden gegeven aan langdurige werklozen. De overheid heeft de taak instrumenten aan te reiken door middel waarvan deze groep praktische herscholings- en werkervaringsprojecten kunnen volgen.

Een derde groep van 'de zwakke delen en personen' betreft de allochtonen (buitenlanders, die zich in ons land bevinden), waarover in de toelichting op artikel 30 wordt gesproken.

Nadrukkelijk worden in dit artikel ook 'zwakke personen' genoemd. Hiermee wordt onderstreept dat in veel gevallen een persoonlijke en individuele aanpak gewenst is.

Artikel 24

De overheid moet zodanige voorwaarden scheppen dat de gelegenheid tot het verrichten van betaalde arbeid wordt bevorderd respectievelijk in stand gehouden. Op het gebied van de arbeidsomstandigheden heeft de overheid een regelende, beschermende en controlerende taak.

Toelichting

Dit artikel handelt over het verrichten van betaalde arbeid en de taak van de overheid daarbij. Ook op dit terrein geldt dat de overheid moet functioneren als Gods dienaar.

Arbeid in bijbels licht

Al direct in het begin van het boek Genesis staat de roeping tot arbeid centraal. In Genesis 1:28 staat: 'En God zegende hen en God zeide tot hen: Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt en vervult de aarde en onderwerpt haar, en hebt heerschappij over de vissen der zee en over het gevogelte des hemels en over al het gedierte dat op de aarde kruipt'. In Genesis 2:15 staat: 'Zo nam de HEERE God de mens en zette hem in de hof van Eden om die te bouwen en die te bewaren'.

De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis en heeft in die hoedanigheid de opdracht gekregen als rentmeester de aarde te beheren; God gaf hem macht over al het geschapene. Vóór de zondeval kon de mens op de rechte wijze aan deze opdracht voldoen; na de zondeval gaat de arbeid gepaard met moeite (Gen. 3:19). De opdracht is overigens niet veranderd. Arbeid is op zichzelf een zegen en God wil onze arbeid zegenen. Ondanks de verdorvenheid van de mens en de vervloeking van de aardbodem heeft God de mens de opdracht gegeven met de aarde bezig te zijn.

Waarom te arbeiden?

Op grond van de Bijbel kunnen vier doeleinden van arbeid worden onderscheiden:

- 1) arbeid is de weg waarlangs aan de roeping tot rentmeesterschap inhoud wordt gegeven;
- 2) door de arbeid kan de mens in zijn levensonderhoud voorzien;
- 3) anderen in zijn welvaart laten meedelen; en
- 4) arbeid brengt mensen met elkaar in contact en laat hen in een arbeids-situatie gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen.

Deelname aan het arbeidsproces is één van de mogelijkheden waarop aan deze roeping gestalte kan worden gegeven. De SGP is van opvatting dat iedereen moet werken als men daartoe in staat is. Hier geldt dat 'de arbeider zijn loon waardig is'. Onze werkelijkheid is door de zonde een gebroken werkelijkheid. Velen kunnen, door welke oorzaak dan ook, niet actief deelnemen aan het arbeidsproces.

Wanneer iemand de mogelijkheid heeft om weer aan het arbeidsproces deel te nemen, dient hij die zo ruimhartig mogelijk tegemoet te treden. Dit betekent dat het begrip passende arbeid niet zo eng mag worden opgevat dat met een beroep daarop gemakkelijk werk wordt geweigerd. Het is overigens af te keuren als iemand geen werk wil aanvaarden en naast die uitkering 'zwart' gaat werken. Hierop dient strenge controle en straf te staan.

Gods Woord laat er ten aanzien van hen die niet kunnen werken geen twijfel over bestaan dat ook zij recht hebben op een volwaardig bestaan.

Er dient, naar bijbelse opdracht, recht gedaan te worden aan armen en verdrukten, aan de wees en de weduwe (zie art. 26). In de toelichting op artikel 23 is er reeds op gewezen dat de overheid voor deze zwakkeren in de samenleving moet opkomen.

Hoe te arbeiden?

De mens heeft de bijbelse opdracht om zo getrouw mogelijk te arbeiden. Dit betekent echter niet dat de arbeidstijd niet aan grenzen gebonden is. De mens mag geen slaaf worden van zijn werk, alsof arbeid het een en het al in zijn leven is, zoals het marxisme wil doen geloven. Er is een periode om te rusten van de arbeid. Op de zondag dient men niet te werken (zie art. 5).

Arbeid op zichzelf is een zegen. In Prediker 2:24 wordt de zegen verwoord die de mens mag genieten van zijn arbeid: 'Is het dan niet goed voor de mens dat hij ete en drinke, en dat hij zijn ziel het goede doe genieten in zijn arbeid? Ik heb ook gezien, dat zulks van de hand Gods is'. Werken is meer dan geld verdienen, werk is het middel om de roeping tot rentmeesterschap te vervullen.

De verantwoordelijkheid van de overheid

In artikel 24 worden twee overheidstaken genoemd. In de eerste plaats is de overheid gehouden om de werkgelegenheid te bevorderen en in de tweede plaats draagt zij zorg voor goede arbeidsomstandigheden.

Naar het standpunt van de SGP moet de overheid zich op dit terrein terughoudend opstellen. Dit betekent dat de werkgelegenheid allereerst uit het particulier initiatief dient te ontstaan. In een hoog-technologische samenleving met een hoge arbeidsproductiviteit en dito lonen kan echter laaggeschoolde arbeid verdwijnen omdat deze te duur wordt. Zo kunnen er groepen op de arbeidsmarkt ontstaan die door het particuliere bedrijfsleven niet aan werk geholpen (kunnen) worden.

Het is een belangrijke verantwoordelijkheid van de overheid voor een goed functionerende arbeidsmarkt. Mede door het goed doen functioneren van een arbeidsvoorzieningsorganisatie en een goede afstemming tussen onderwijs en arbeidsmarkt.

In de arbeidsomstandigheden gaat het allereerst om de duur van de arbeidsdag en de rusttijden. Het is duidelijk dat wettelijke voorschriften noodzakelijk zijn. De recente arbeidsomstandighedenwetgeving vormt een eigentijds voorbeeld van een overheidsmaatregel om de arbeidsomstandigheden en de veiligheid van de werkomgeving te regelen, te beschermen en te controleren.

Artikel 25

De overheid dient de rechten van de arbeid zowel voor werkgever als voor werknemer te beschermen. De verhouding van werkgever en werknemer behoort overeenkomstig de regelen van Gods Woord te zijn. Derhalve moeten staking en uitsluiting worden geweerd.

Toelichting

Dit artikel verwoordt de principiële staatkundig gereformeerde beginselen betreffende de arbeidsverhoudingen.

Rechten van de arbeid

De mens heeft direct na de schepping van God de opdracht en de plicht ontvangen om te werken (zie art. 24). Door de zondeval is het werken bemoeilijkt, maar arbeid blijft een zegen en wordt gezegend. In dit artikel wordt gesproken over de 'rechten' van de arbeid. Hier wordt het woord 'rechten' bedoeld in de zin, zoals beschreven in bijvoorbeeld Deuteronomium 5:1 : 'Hoor, Israël! de inzettingen en rechten, die Ik heden voor uw oren spreek, dat gij ze leert en waarneemt, om dezelve te doen.' Als er over 'recht' wordt gesproken, gaat het niet over arbeidsrecht of 'het recht hebben op', maar om 'het recht doen'.

In dit Program van beginselen wordt de taak van de overheid bij de diverse onderwerpen specifiek en op verschillende wijze beschreven: strafbaar stellen, waken, waarborgen, verbieden en helpen.

Op het terrein van de rechten van de arbeid wordt het woord 'beschermen' gebruikt in de betekenis van behoeden, beveiligen en bevorderen. Hieruit spreekt een zekere beduchtheid om de eigen verantwoordelijkheid van de werkgever en werknemer aan te tasten. Een arbeidsverband tussen werkgever en werknemer heeft zijn eigen specifieke problemen en mogelijkheden. Bovendien zijn werkgever en werknemer allereerst samen verantwoordelijk voor de rechten van de arbeid in hun specifieke situatie. Zij dienen samen tot een overeenstemming te komen.

Er staat in dit artikel dat de overheid de rechten van de arbeid dient te beschermen 'zowel voor de werkgever als voor de werknemer'. De SGP legt niet een eenzijdig accent op de werkgever. Ze betreft er ook de werknemer bij.

In al haar geledingen heeft de overheid zelf een voorbeeldfunctie als grote werkgever. Met een zakelijke benadering dient zij de arbeidsstructuren, met de daarbij behorende gezagsstructuren, zeer duidelijk te definiëren. De verantwoordelijkheid van de medewerkers dient duidelijk te worden omschreven. Uiteindelijk moet dit er toe leiden dat werknemers en leidinggevenden gemotiveerd en met voldoening kunnen

werken. Dat heeft een goede en snelle dienstverlening ten opzichte van de burgers tot gevolg.

Arbeidsverhoudingen

In de tweede zin van artikel 25 wordt aandacht gevraagd voor de arbeidsverhouding tussen werkgever en werknemer. Op talrijke plaatsen geeft Gods Woord belangrijke regels, die ook in onze tijd als richtsnoer toepasbaar zijn. Deze regels benadrukken dat het allereerst gaat om goede verhoudingen op het terrein van de arbeid. Daarbij doet de werkgever recht aan de werknemer en de werknemer is getrouw en loyaal tegenover zijn werkgever. De werknemer dient daarbij te bedenken dat de werkgever van Godswegen boven hem is gesteld. In een goede arbeidsverhouding is er overleg en heeft de werknemer zijn inbreng betreffende zaken, waarvan hij kennis en ervaring bezit.

Voor een onderneming, overheidsinstelling of instituut is het een uitdaging om in samenwerking met het personeel een gezonde arbeidsverhouding op te bouwen, zodat een organisatie een levendig en efficiënt organisme kan worden.

De gewenste arbeidssituatie is moeilijker realiseerbaar in grote ondernemingen, overheidsinstellingen en instituten. De SGP heeft voorkeur voor kleinschaligheid en is van oordeel dat de overheid het ontstaan van kleine ondernemingen moet bevorderen.

In de grote ondernemingen en instituten dient decentralisatie en delegatie van verantwoordelijkheden en van bevoegdheden bevorderd te worden. Hierdoor wordt de overzichtelijkheid voor de medewerkers vergroot. Regels van buitenaf of overeenkomsten gemaakt ver weg van de werkplek kunnen deze verhouding verstoren. De vakbonden en het overleg tussen de vakbonden en ondernemingen/organisaties hebben in het verleden door middel van stakingen en andere acties verstoringen van de arbeidsverhoudingen tot gevolg gehad. Dat betekent niet dat ze alleen slechte dingen hebben gedaan. Mede door hun inzet zijn op het terrein van de arbeidsomstandigheden ook veranderingen ten goede gekomen.

De ondernemingsraden en overlegorganen hebben voor een deel de functie van de vakbonden overgenomen. De SGP beoordeelt deze ontwikkeling in beginsel positief. De beslissingsverantwoordelijkheid ligt immers bij de leiding van de onderneming of het instituut. De werkgever is tevens in principe gehouden tegemoet te komen aan gewetensbezwaren van de werknemer tegen bepaalde arbeidshandelingen danwel arbeidstijden. Bij dit laatste gaat het dan vooral om vrijstelling voor zondagsarbeid.

Tot arbeidsrelatie worden ook het loon en andere arbeidsvoorwaarden

gerekend. De SGP is van mening dat primair de werkgever en de werknemer verantwoordelijk zijn voor het overeenkomen van goede arbeidsvoorwaarden. Eventuele meningsverschillen dienen via bemiddeling of arbitrage opgelost te worden.

De overheid heeft de taak om harmonisatie van arbeidsvoorwaarden over de verschillende bedrijven, sectoren en regio's in het land te bevorderen. De overheid dient voorwaarden te scheppen waardoor een klimaat kan ontstaan, waarin een goede samenwerking tussen werkgever en werknemer mogelijk is.

Staking en uitsluiting

De laatste zin van dit artikel spreekt zich beslist uit tegen staking en uitsluiting. Van een stakingsrecht mag in de visie van de SGP geen sprake zijn. Werkweigering in loondienst is evenmin geoorloofd. Eventuele geschillen kunnen worden opgelost door bijvoorbeeld bemiddeling of arbitrage.

Er kunnen uitzonderlijke omstandigheden zijn waarbij staking is geoorloofd. Die situatie doet zich voor wanneer mensen gedwongen worden handelingen te verrichten die strijdig zijn met Gods geboden. Een voorbeeld van een dergelijke uitzonderlijke omstandigheid is de Spoorwegstaking tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In één adem met de werkstaking wordt in dit artikel ook de uitsluiting genoemd. De werkgever en werknemer worden weer beiden aangesproken. De werkgever mag niet zondermeer een werknemer zijn baan en arbeid ontnemen.

11. Sociale zorg

Artikel 26

De christelijke naastenliefde gebiedt de hulp aan de behoeftige medemens.

De overheid behoort de hulpverlening in de eerste plaats over te laten aan kerkelijke en particuliere instanties.

Zij is wel geroepen hulpverlening aan burgers, die niet in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, te stimuleren. In het uiterste geval moet zij rechtstreeks hulp verlenen.

Verplichte verzekeringen en sociale verzekeringswetten met een dwangmatig karakter worden afgewezen.

Toelichting

Artikel 26 gaat over het terrein van de sociale zorg. De kerk en particuliere instanties hebben hier in de eerste plaats een taak. De overheid ook.

Bijbelse gedachten over het materiële bestaan

Het is waar dat de Bijbel geen wetboek is, geen handleiding voor staatsrecht of sociale politiek. Wel bevat zij grondlijnen voor onze standpuntbepaling.

De Bijbel zegt dat God de volstreckte Eigenaar van alles is (Lev. 25:23). God schiep de mens naar Zijn beeld (Gen. 1:27). Krachtens zijn schepping moet de mens altijd in persoonlijke verantwoordelijkheid kiezen en handelen. Daarom gaf Hij de mens eigendom in beheer. Eigendom is geschenk.

De HEERE gaf Zijn volk zùlke wetten dat armoede van grote omvang niet zou voorkomen. Hierbij is te denken aan het sabbatsjaar en het jubeljaar, aan de lossing van het land, de schuldslavernij, de 'bijstand' in Israël (Lev. 25:35-38) en het verbod tot woekeren. De nooddrufte moet zijn loon hebben vóór de avond daalt. Weduwen en wezen mogen aanzitten aan de dankmaaltijden voor de oogst. De rand van het veld, achtergebleven halmen of vruchten en val-vruchten waren bestemd voor de armen: de vreemdeling, de weduwe en de wees .

Deze innerlijke 'afstand' tussen de mens en zijn eigendom krijgt in het Nieuwe Testament een nog nadrukkelijker karakter (vgl. Matth. 6:33). Een materialistische levensinstelling, het gericht zijn op steeds mooier dingen blijkt allerlei andere zonden met zich mee te brengen, zoals

sociaal onrecht en afgodendienst. Verknochtheid aan het zien- en zinnelijke is wereldgelijkvormigheid. Het overnemen van een van God vervreemde levensopenbaring komt voort uit een van God vervreemd innerlijk.

Een gebod om te streven naar een voor ieder gelijke levensstandaard lezen we nergens in de Bijbel. De voorbeelden van vermogende mensen zijn in het Oude Testament ruim voorhanden: Abraham, Isaäk, Jakob, Job, Boaz, Salomo en Daniël. In het Nieuwe Testament ontmoeten we Jozef van Arimathea en vrouwen die Jezus dienen van hun goederen, de kamerling van de Ethiopische koningin, Lydia, de purperverkoopster uit de stad Thyatira, Aquilla en Priscilla en Erastus, beheerder van financiën van de stad Korinthe en vriend van Paulus.

Ten aanzien van het eerste levensonderhoud moet er wél gelijkheid ontstaan. Voor een juiste waardering van onze materiële omstandigheden moeten we uitgaan van het bestaansminimum. Het bestaansminimum duidt erop dat we genoeg levensonderhoud, voldoende kleding en een degelijk onderdak hebben. De armen kunnen nauwelijks of niet toekomen aan het eerst-nodige. We kunnen dan denken aan de bedelaars in het Nieuwe Testament en de tientallen miljoenen in de Derde Wereld. Mensen die zich boven het bestaansminimum allerlei extra's kunnen veroorloven, zijn bijbels gezien allemaal rijke mensen. Een verantwoorde levensstandaard heeft alles te maken met het christelijk rentmeesterschap. God Zelf onderstreept het rentmeesterschap van Israël bij de verdeling van het land Kanaän. Naar Gods gemaakt bestek deelt Jozua het land toe aan de stammen.

Barmhartigheid in dienst van de gerechtigheid

Mensen moeten het recht onderhouden en gerechtigheid doen, omdat er een Goddelijke en eeuwigdurende gerechtigheid is. Gods gerechtigheid wordt onthuld in de Bijbel. Gerechtigheid heeft vaak de betekenis van heil. In de verdrukking is de vraag om recht te doen dan ook hetzelfde als de vraag om hulp en uitredding. Zo wordt 'het recht der armen' ons duidelijker. Het ideaal van Gods verbond is dat er geen bedelaars meer zullen zijn. Als ze er wel zijn, hebben ze recht op hulp. Dat recht komt voort uit de rechte verhoudingen, die de HEERE wil hebben.

Christus brengt niet alleen een geestelijke verlossing. Fundamenteel is de gerechtigheid die Hij tot stand bracht door lijden en kruis, de verzoening door voldoening. Het evangelie voor de armen is het evangelie van het kruis. Hij wordt als degenen die Hij kwam verlossen. Hij verlost door Zelf arm te worden, terwijl Hij rijk was. Zo begint Gods verlossende gerechtigheid met geven (Rom. 5; 8:32) en onze gerechtigheid voor God met ontvangen: gerechtigheid is genade (vgl. HC, antwoord 21; 64; 86).

Beslissend voor de sociale aspecten van het nieuwtestamentische ethos zijn ondermeer de zogeheten huisregels. Die zijn te vinden in Kolossensen 3:18-4:1; Efeze 5:22-6:9 en 1 Petrus 2:13-3:7. Ook in 1 Timotheüs 2 en Titus 2 treffen we nog enkele fragmenten ervan aan. De drie eerstgenoemden zijn het belangrijkste. In Kolossensen 3 is het treffend dat het gaat om drie kringen: de verhouding van man en vrouw, van ouders en kinderen en van heren en slaven. Uit de huisregels is duidelijk dat het geloof in Jezus Christus inwerkt op de sociale verhoudingen. Barmhartigheid en rechtvaardigheid komen in de Bijbel naast elkaar voor. God doet verdrukten recht, geeft hongerigen brood en maakt gebonden los. Wie barmhartig is, is dat omdat hij gerechtigheid liefheeft. Barmhartigheid is een levenshouding, die gepaard gaat met bewogenheid en trouw. Christus dóét niet alleen barmhartigheid, Hij léért ook aan anderen dat te doen. Barmhartigheid is een genade-recht. Hoe noodzakelijk barmhartigheid is, blijkt uit de beschrijving van het laatste oordeel.

Nodig binnen elk maatschappelijk systeem

Barmhartigheid is een kenmerkend woord: omzien naar het zwakke, naar hen die in een achterstandspositie verkeren. Solidair zijn: het zich één weten met het lot van anderen. 'Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf'. Barmhartigheid is geen goedgunstige of neerbuigende liefdadigheid, maar een christelijke plicht. Het is geen recht om op te stáán en de vuisten te ballen, maar om bij te knielen en de handen te vouwen. Opdat de hulpbehoevende weer kan komen tot vervulling van zijn roeping. Het eigene van de bijbelse barmhartigheid is dat ook binnen onjuiste maatschappelijke verhoudingen echte barmhartigheid mogelijk is. Ze streeft naar verandering van het zondige hart, zoals ook Christus' barmhartigheid er ten diepste één is voor zondaren. Die verandering van het hart, zich uitend in een christelijke manier van omgaan met rijkdom, armoede, eenzaamheid, handicap en dergelijke, heeft wel gevolgen voor het maatschappelijk leven (vgl. Luk. 19:1-10). Christelijke barmhartigheid blijft nodig in elk maatschappelijk systeem. Die barmhartigheid is uniek in de wereld. Ze staat in dienst van de gerechtigheid.

De meeste mensen moeten voor hun dagelijks levensonderhoud werken. Wie niet wil werken, zal ook niet eten, die verdient de kost niet. We mogen niet parasiteren op de samenleving, noch de ander misbruiken. Denk aan de geschiedenis van Achab en Naboth (1 Kon.21). De profeten hekelen dergelijke praktijken (Amos 3:9 e.v.; 4:1-3; Hos. 12:8 e.v.). Er is niets beters dan dat de mens zich verheugt in zijn werken. Te mogen werken is een voorrecht en een opdracht. Jezus ging hierin voor, Hij schuwde 'gewoon' werk niet. Sinds de zondeval (Gen. 3:1-15) gaat het

dagelijks werk gepaard met zwoegen, zweet, doornen en distelen (Gen. 3:18,19). Door middel van onze inspanning moet een ieder iets bijdragen aan de samenleving. Voor deze dienstbaarheid aan de samenleving gebruikt Paulus zelfs het woord 'roeping'.

Stimulerende overheid

We moeten allereerst bedenken dat de Heere via drieërlei gemeenschap voor ons wil zorgen: allereerst de eigen familie, dan het particulier initiatief en daarna de kerkgemeenschap. Intussen zijn er na de tijd van Paulus grote veranderingen opgetreden.

Zonder overheidsbemoeienis laat de zorg voor minder bedeelden veel te wensen over. Ook onder Israël waren er van Godswege overheidsbemoeienissen rond sociale zorg, zo zagen we. De overheid mag niet onverschillig zijn voor de stoffelijke en zedelijke welvaart van de burgers (vgl. art. 36 NGB). Daarom moet zij het werk van particuliere en kerkelijke barmhartigheid gemakkelijk maken, steunen en zonodig zelf aanvullend werken. Immers, hulpverlening is in de eerste plaats een taak voor familieleden, kerkelijke en particuliere organisaties.

De overheid kan de taak van kerk en particulieren op verschillende manieren verlichten. Te denken valt aan maatregelen ter verhoging van de levensstandaard, sociale wetgeving en het waarborgen van een goede gezondheidszorg. Het bijzondere diakonale ambt is ouder dan de verzorgingsstaat, die veel te ver is doorgeschoten en mitsdien is vastgelopen. Het sociale-zekerheidsstelsel is al maar uitgebreid. De staat heeft steeds meer verantwoordelijkheden op zich genomen om de burgers een minimum aan sociale en economische zekerheid te garanderen. De SGP heeft zich altijd hiertegen gekeerd en ziet voor de overheid de taak als vangnet.

Wellicht heeft het diakonale ambt in bepaalde opzichten aan functie verloren, maar het is niet ondergegaan in een soort overheidsdiakonie. De van overheidswege verleende barmhartigheid is altijd beperkt; zij raakt slechts de uiterlijke levenssituatie van de mens. Daarmee is de nood niet opgelost. Billijke structuren zijn geen garantie. Christelijke barmhartigheid blijft nodig, ook in een zorgzame samenleving.

De mogelijkheden van de kerk om afdoende hulp te verlenen in alle stoffelijke nood zijn beperkt. Velen hebben zich afgekeerd van de kerk en worden dus niet door de kerk bereikt. Daarom zijn er sociale wetten en particuliere verzekeringen. De naam verzekering is een ongelukkige. Een pretentie in de zin van 'verzekerde garantie voor de toekomst' is naar bijbelse normen onaanvaardbaar. Het verdelen van financiële lasten over veel schouders is overigens een aanvaardbare activiteit.

Verzekering is feitelijk een collectieve opvang van risico's. De principiële

beslissing over de verplichte verzekering is in feite niet gevallen bij de Ongevallenwet (1901), maar bij de behandeling van de Invaliditeitswet-Talma (1912/1913). Daartegen heeft de SGP-voorman ds G.H. Kersten zich destijds bij herhaling grondig verzet.

Verplichte verzekeringen worden nog steeds afgewezen, omdat ze de eigen verantwoordelijkheid van de burger miskennen en gewetensconflicten kunnen veroorzaken. Hier ligt ook de grond voor erkenning van gewetensbezwaren.

12 Financiën

Artikel 27

Ten aanzien van de overheidsuitgaven moet een zuinig en doelmatig beheer worden gevoerd, zodat de lasten voor burgers en ondernemingen beperkt blijven. Gestreefd moet worden naar een evenwichtig samengestelde betalingsbalans.

De staatsschuld wordt zoveel mogelijk beperkt.

Toelichting

Hoofdstuk 12 van het Program van beginselen is gewijd aan de financiële aspecten van het overheidsbeleid. Artikel 27 richt zich op de uitgavenkant en artikel 28 op de inkomstenkant van het overheidsbudget.

Zuinig en doelmatig beheer

Tussen de uitgaven- en inkomstenkant bestaat een nauwe samenhang. Naarmate de overheid door een sober beleid haar uitgaven weet te beperken, kunnen de lasten voor burgers en ondernemingen minder zijn. In de eerste volzin van artikel 27 wordt deze relatie nadrukkelijk gelegd. Het belangrijkste uitgangspunt dat in artikel 27 wordt verwoord, is dat de overheid haar taken op sobere en doelmatige wijze dient te vervullen. In dit verband zijn drie punten van belang.

1. De overheid dient slechts die taken te vervullen die 'des overheids' zijn. Over de omvang van de taak van de overheid is in de voorgaande artikelen en de daarbij behorende toelichting reeds het nodige gezegd. Hier zij slechts gewezen op het feit dat uiteraard geen overheidsgelden dienen te worden besteed aan taken die niet aan de overheid toekomen. Voor zover de overheid in het verleden taken op zich heeft genomen die niet tot haar eigenlijke overheidstaak behoren, dienen deze op zorgvuldige wijze te worden afgestoten. Aan de andere kant dient te worden gewaakt voor de situatie waarin de overheid taken die zij behoort te vervullen, verzuimt om op deze wijze de lasten voor burgers en ondernemingen te beperken.
2. De overheid dient de door haar te vervullen taken op sobere en doelmatige wijze te vervullen. Deze wijze van taakvervulling houdt in dat ten behoeve van een bepaalde taak niet meer middelen mogen worden besteed dan voor de vervulling van die taak strikt nodig is. Dit

houdt niet alleen in dat de te verrichten taken op eenvoudige wijze, zonder overbodige luxe, dienen te worden uitgevoerd, maar dat hierbij ook een doelmatig en efficiënt beheer dient plaats te vinden. Iedere vorm van bureaucratie dient te worden vermeden en de vraag of de overheidstaak op efficiënter wijze kan worden uitgevoerd, verdient voortdurend de aandacht.

3. De overheid dient periodiek op heldere en duidelijke wijze verslag te doen van het door haar gevoerde financiële beheer. De financiële middelen voor het vervullen van de overheidstaken zijn voor een groot deel afkomstig van de belastingen, geheven van burgers en ondernemingen. De overheid dient periodiek verantwoording af te leggen van de wijze waarop zij deze middelen heeft besteed.

Staatsschuld

Zo enigszins mogelijk, dienen de uitgaven van de overheid haar inkomsten niet te overschrijden. Er dient derhalve te worden gestreefd naar een sluitende begroting. Dit neemt echter niet weg dat in sommige omstandigheden een begrotingstekort tijdelijk aanvaardbaar is. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan een situatie van economische teruggang, waarin een economische stimulans via overheidsuitgaven wenselijk kan zijn, of aan een situatie waarin de noodzaak bestaat om grote investeringen in de infrastructuur te verrichten.

Het bestaan van een staatsschuld houdt in dat er lasten naar de toekomst zijn verschoven. Dit is slechts verantwoord als met de staatsschuld uitgaven zijn gefinancierd die hun baten in de toekomst afwerpen. Omdat de omvang van deze baten onzeker is, past een terughoudende opstelling ten opzichte van het fenomeen staatsschuld.

De huidige staatsschuld is zodanig van omvang dat de rente- en aflossingsverplichtingen een grote druk op de overheidsbegroting leggen. Het is dan ook noodzakelijk om de omvang van de staatsschuld -langs de weg der geleidelijkheid- substantieel te verminderen.

Artikel 28

Als belangrijkste uitgangspunt voor de verdeling van de belastingdruk over de burgers dient het draagkrachtbeginsel te fungeren.

Bij de invulling van het draagkrachtbeginsel behoort het gezin centraal te staan.

De overheid moet op haar hoede zijn voor opzettelijke bevoorrechtiging van de ene bevolkingsgroep ten koste van de andere.

Toelichting

Het grootste deel van de overheidsuitgaven wordt gefinancierd met de opbrengst van belastingen. Zoals reeds blijkt uit artikel 27, is het de plicht van de overheid om de omvang van de te heffen belastingen zoveel mogelijk te beperken.

Heldere en duidelijke wetgeving

Belastingen dienen te worden geheven uit hoofde van een wet. Voor een goed uitvoerbare belastingwetgeving is noodzakelijk dat belastingwetten zo eenvoudig mogelijk van opzet zijn en dat de verplichtingen van burgers en bedrijven helder en duidelijk zijn geformuleerd. Administratieve verplichtingen van burgers en bedrijven ten behoeve van de belastingheffing dienen tot een minimum beperkt te blijven. Verder is van groot belang dat voor burgers en bedrijven een adequaat stelsel van rechtsbescherming beschikbaar is. Belastingfraude dient met kracht te worden bestreden.

Draagkrachtbeginsel

Als belangrijkste uitgangspunt voor de verdeling van de belastingdruk over burgers dient de draagkrachtbenadering te gelden. Deze benadering houdt in dat belastingplichtigen in gelijke omstandigheden gelijk moeten worden behandeld en dat belastingplichtigen in ongelijke omstandigheden moeten worden behandeld conform het principe dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen.

Bij de invulling van het draagkrachtbeginsel dient inhoud te worden gegeven aan het feit dat het gezin de hoeksteen van de samenleving vormt. Daarbij dient te worden voorkomen dat de fiscale wetgeving een stimulans kan vormen voor samenlevingsvormen die als alternatief voor het huwelijk worden beschouwd.

Om een betere effectuering van het draagkrachtbeginsel te bereiken, zijn onder andere de volgende maatregelen wenselijk:

- aanpassing van de inkomstenbelasting waarbij echtparen gezamenlijk in de heffing worden betrokken, hetzij via het samenvoegings-

stelsel, hetzij via het splitsingsstelsel;

- aanpassing van het inkomensbegrip in de inkomstenbelasting om een betere draagkrachtmeting mogelijk te maken.

Verder is van belang dat de belastingwetgeving zodanig is ingericht dat door inflatie geen sluipende lastenverzwaring kan optreden.

Belastingheffing

De belastingheffing mag niet te zwaar op ondernemingen drukken, zodat deze zich, binnen de grenzen van de noodzakelijke wet- en regelgeving, vrij kunnen ontplooien en een goede internationale concurrentiepositie kunnen bereiken. Anderzijds dient te worden gewaakt voor een situatie waarin ondernemingen worden 'overvoerd' met fiscale lastenverlichtingen die aan niet-ondernemers voorbijgaan. De binnenlandse markt en koopkracht is immers voor veel ondernemers van groot belang. Het vinden van het juiste evenwicht bij de verdeling van lasten en lastenverlichting over ondernemers en niet-ondernemers is bovendien een eis van maatschappelijke rechtvaardigheid.

Bij het gebruik van de belastingheffing als instrument van economische politiek past grote terughoudendheid, omdat het economische effect van veel fiscale maatregelen dubieus is, het draagkrachtbeginsel van de belastingheffing in de knel kan komen en de belastingwetgeving hierdoor aanzienlijk ingewikkeld wordt.

13. Buitenlandse zaken

Artikel 29

Gelet op de bijzondere (ontstaans-)geschiedenis van ons land dient de zelfstandigheid van ons land gehandhaafd te blijven.

Er zal geen overdracht van de bij Nederland als zelfstandige natie behorende bevoegdheden aan bovennationale organisaties of gemeenschappen plaatshebben. Derhalve wordt het streven naar Europese eenwording onder een bovennationale regering afgewezen, temeer omdat daardoor de invloed van het rooms-katholicisme en het humanisme sterk wordt bevorderd, het werk van de Reformatie al meer wordt afgebroken en het koningschap dreigt te worden gedegradeerd. Overigens wordt hiermee samenwerking op verschillende niveaus met andere landen niet uitgesloten.

Toelichting

Hoofdstuk 13 gaat over buitenlandse zaken. Artikel 29 handelt over bovennationale organisaties of gemeenschappen in relatie met de zelfstandigheid van ons land. In artikel 30 staat het vreemdelingenvraagstuk centraal.

Betekenis ontstaan van de natie

Het artikel opent met een verwijzing naar de bijzondere (ontstaans-) geschiedenis van ons land. Voor het verstaan van een sterk aan de Bijbel en de gereformeerde belijdenis genormeerde politiek is de periode van het ontstaan van de natie van groot belang. Ons land heeft zich met steun van het Huis van Oranje vrijgevochten uit de Roomse macht van de Habsburgers en heeft in de tijd van de Reformatie een protestants-calvinistisch karakter gekregen. Nederland wilde een protestantse natie zijn, in gereformeerde zin.

Hoe belangrijk het werk van met name Willem van Oranje ook geweest is, de vestiging van de Gereformeerde Kerk is belangrijker. Het gereformeerde karakter van onze staat zou zonder de kerkhervorming nimmer tot stand zijn gekomen. Door en om haar heeft God ons weldaden geschonken. Groen van Prinsterer geeft hierover een kernachtige beschrijving:

'De Hervormde Kerk was het middelpunt en de kern van het Gemeenebest. Elders is de Kerk opgenomen door den Staat; hier is de Republiek

niet slechts met de Kerk vereenigd, zij is geboren uit de belijdenis der Kerk. Elders is de bevolking Protestantsch geworden; hier is, door het zamenvloeijen van verdrijvingen uit vele Natiën, eene Protestantsche Natie gevormd en het volkskarakter, niet verloren gegaan, dat zij verre! maar in christelijke zin veredeld en vernieuwd.

De Staat onderworpen, niet aan de Kerk, maar aan het Hoofd der Kerk, Jezus Christus, wien alle magt gegeven is in Hemel en op aarde, wiens Rijk, niet van of uit, maar over de wereld, en wiens gezag, als van den Koning der koningen, verbindend ook voor de hoogste aardsche magten en overheden is.

In Nederland was de Hervormde Kerk de bevoorregte en heerschende Kerk. De Overheid, voor de uitoefening van haar wettig gezag verantwoordelijk alleen aan God, was verplicht zorg te dragen voor het regt en de belangen van de kerk. - Gods Woord, naar de leer der Hervormde Kerk, was de grondwet van den Staat.

Dit rusten op Gods Woord treffend afgebeeld op de munt, waar de Nederlandse Maagd met de eene hand leunt op de H.Schrift, in de andere de speer met de vrijheids-hoed houdt: 'dewijl wij op den Bijbel steunen, wordt de Vrijheid door ons beschermd'.

Daar komt bij dat in ons land fel verzet was tegen een te grote plaats van de overheid. In tegenstelling tot veel andere Europese landen heeft Nederland nooit een absolutistisch en centralistisch bewind gekend. De Opstand was voor een belangrijk deel verzet tegen een overheid (koning Filips II) die de rechten en vrijheden van het volk aantastte. Deze koning was een slaafse dienaar van de Roomse Kerk en vormde een grote belemmering om in vrijheid God naar Zijn Woord te kunnen dienen.

De wordingsgeschiedenis van onze natie stelt de SGP voor de bijzondere roeping en opdracht als politieke partij op te komen voor de handhaving van de zelfstandigheid van ons land en het behoud en bevorderen van het gereformeerde karakter van onze staat. Groen van Prinsterer heeft de betekenis van de Reformatie voor ons land kernachtig als volgt verwoord: 'Er staat geschreven! en Er is geschied!'. Uit de ontstaansgeschiedenis van onze natie blijkt dat de soevereiniteit van ons land als gave is ontvangen en daarom ook als opgave dient te worden aanvaard en beleden.

Internationale samenwerking

Er zijn sinds de tweede helft van de twintigste eeuw veel nieuwe staten bijgekomen als gevolg van het dekolonisatieproces. De betrekkingen tussen de staten zijn in de loop van de twintigste eeuw bovendien in een stroomversnelling geraakt. Tal van problemen op het gebied van econo-

mie, vrede en veiligheid, milieubeheer e.a. krijgen een bovengevoerde dimensie.

Daarnaast zijn er in de internationale politiek ook andere actoren, zoals bijvoorbeeld transnationale organisaties en multinationale ondernemingen, gekomen die door hun invloed de speelruimte van de nationale staat beperken. Hun aanwezigheid heeft geleid tot een enorme verdichting van de internationale betrekkingen. Over nationale grenzen heen worden allerlei samenwerkingsverbanden gevormd zodat het voor de regeringen steeds moeilijker wordt om vast te stellen wat nationaal belang is. In de praktijk blijkt dit te bestaan uit twee centrale elementen: nationale veiligheid en de bescherming van de eigen economische belangen.

Het internationale systeem is in de loop van deze eeuw structureel gewijzigd als gevolg van de toegenomen internationalisering, de toetreding van tal van nieuwe actoren in de internationale politiek en het ontstaan van contouren van een internationale rechtsorde. Een gevolg van deze fundamentele wijziging is dat de onafhankelijkheid van de nationale staat aan betekenis heeft ingeboet.

Motieven en karakter van samenwerken

Nationale staten zijn gehouden op bepaalde terreinen samen te werken om problemen op te lossen. De motieven voor internationale samenwerking kunnen overigens zeer verschillend zijn. Internationale samenwerking kan zelfs in organisatorische zin vorm worden gegeven.

Het overleg kan informeel en formeel van aard zijn. Informeel overleg is veelal zonder vaste regelmaat; bij formeel overleg is vaak sprake van regelmaat en van een aparte organisatie die het werk voorbereidt en uitvoert. Het bekendste voorbeeld is het secretariaat van de Verenigde Naties.

Met betrekking tot het karakter van de internationale samenwerking moet onderscheid gemaakt worden tussen intergouvernementele samenwerking en supranationale samenwerking. Bij intergouvernementele samenwerking maken de nationale staten gezamenlijke afspraken over een gemeenschappelijke beleidslijn die zij in de toekomst zullen volgen. Elke staat behoudt dus zijn zeggenschap over het betreffende beleids-terrein. Een voorbeeld van zo'n organisatie is de NAVO.

In geval van supranationale samenwerking dragen nationale staten hun nationale soevereiniteit over een bepaald terrein over aan een bovengevoerd orgaan. Dat orgaan krijgt dan het recht om op dat terrein beslissingen te nemen die bindend zijn voor de samenwerkende staten. De Europese Gemeenschap is een voorbeeld van een organisatie die supranationale trekken vertoont.

Internationale samenwerking kan volgens de SGP noodzakelijk zijn om bepaalde vraagstukken te kunnen oplossen. Die samenwerking kan zich begeven op verschillende terreinen, maar mag er niet toe leiden dat Nederland zijn eigen soevereiniteit en identiteit inlevert. Daarom zal op zichzelf gerechtvaardigde internationale samenwerking slechts via intergouvernementele samenwerking tot stand dienen te komen. Verdere overdracht van nationale bevoegdheden aan supranationale organisaties, met name de Europese Gemeenschap, wordt principieel afgewezen.

De Nederlandse geschiedenis is altijd gekenmerkt geweest door internationale betrekkingen. Wij menen dat wij onder andere in internationaal verband het meest dienstbaar kunnen zijn wanneer dat gebeurt vanuit onze positie als zelfstandige natie. Ons land is niet te verontschuldigen als het zijn geschiedenis en erfenis naast zich neerlegt en zich overlevert aan een Verenigd Europa.

Geestelijk klimaat

De SGP is in het algemeen geen tegenstander van internationale samenwerking. Voor een deel is internationale samenwerking een noodgedwongen feit geworden, maar deels wordt ze ook aangegaan om beter het eigen belang te dienen.

Met bepaalde vormen van samenwerking heeft de SGP principieel moeite. Voor de Tweede Wereldoorlog was dat de Volkenbond en na de Tweede Wereldoorlog waren de Verenigde Naties en de verschillende Westeuropese samenwerkingsverbanden, zoals de Raad van Europa en de Europese Gemeenschap, voorwerp van kritiek. Het optimistisch mensbeeld, het ongebreidelde vertrouwen in de internationale samenwerking dat bijna religieuze vormen aanneemt, deelt de SGP niet.

Het geestelijk klimaat waarin de internationale samenwerking tot stand komt, wordt te zeer bepaald door de hoogmoed van de mens om, zonder rekening te houden met God en Zijn geboden, zijn bestaan op te bouwen. Het is de mens die in groot optimisme zijn eigen toekomst verwerkelijkt.

Daar komt nog iets bij. Waar in het artikel de zinsnede staat: 'temeer omdat daardoor de invloed van het rooms-katholicisme en het humanisme sterk wordt bevorderd, het werk van de Reformatie al meer wordt afgebroken en het koningschap dreigt te worden gedegradeerd.'

Bij het aantreden van de SGP als partij is de aandacht sterk op de Roomse Kerk gericht. Deze aandacht is in de loop der decennia onder invloed van de secularisatie, die ook de Roomse Kerk niet ongemerkt voorbij is gegaan, verflauwd. De realiteit gebiedt echter de ogen niet te sluiten voor de macht en invloed van de Roomse Kerk. Er is zelden een gelegenheid

voorbijgegaan, waar ze niet op de een of andere wijze gebruik heeft gemaakt van de omstandigheden om haar eigen macht en invloed te vergroten.

Koningschap

Niemand hoeft de rol van de Oranjes te overschatten om vast te stellen dat de betekenis van het Huis van Oranje voor ons land groot is. Oranje geldt als de constante factor: koning(in) bij de gratie Gods (zie de toelichting bij art. 9).

Artikel 29a

De Nederlandse overheid heeft de roeping om niet alleen op nationaal, maar ook op internationaal niveau de bijbelse gerechtigheid te bevorderen. Het doen voortgaan van de verkondiging van het Evangelie, het zorgdragen voor de ontwikkeling en instandhouding van de internationale rechtsorde, het bevorderen van de internationale veiligheid en het samenwerken in grensoverschrijdende milieuzorg zijn wezenlijke elementen van die opdracht.

Toelichting

De eerste zin van het artikel spreekt over bijbelse gerechtigheid als taak van de overheid op zowel het nationale als het internationale vlak. Het begrip gerechtigheid is het meest compact uitgewerkt in de Tien Geboden, die een samenvatting vormen van Gods wil en de verhouding tot God en tot de naaste uitdrukken. Het gezag en de macht van de overheid in het openbare leven worden door deze Tien Geboden genormeerd. Op het internationale vlak betekent de opdracht om bijbelse gerechtigheid te beoefenen dat de overheid, die zich door Gods Woord laat normeren, geen buitenlands beleid kan voeren dat louter gebaseerd is op machtsdenken, maar de bijbelse normen moet voorleven. De normen voor het handhaven van bijbelse gerechtigheid, zoals die voor de nationale overheid gelden, hebben óók betrekking op de gemeenschap der volkeren. Dit om de volgende redenen:

1. De aarde is Gods schepping en aan heel die schepping gaf God Zijn wetten. Heel die schepping behoort de Schepper daarom te eren.
2. De ongebondenheid der mensen doet zich ook in internationale verhoudingen gevoelen. Ook daar is beteugeling (preventief en repressief) nodig. De visie op de overheidstaak, zoals verwoord in artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, heeft ook consequenties voor internationale organisaties die over afgeleide bevoegdheden van de

Nederlandse overheid beschikken. Hiermee wordt natuurlijk niet gepleit voor een wereldregering.

3. Het is de taak van iedere nationale overheid om niet alleen te zorgen voor de interne veiligheid van de eigen burgers, maar ook voor bescherming tegen het kwaad van buitenaf.

Vervolgens wordt in artikel 29a het uitgangspunt van bijbelse gerechtigheid verder uitgewerkt in een aantal meer concrete opdrachten.

Voorop moet staan het bevorderen van de verkondiging van het Evangelie. De overheid moet zich inzetten voor de vrijheid voor christelijke zendelingen en hun organisaties om overal ter wereld de bijbelse boodschap uit te kunnen dragen, mondeling of in geschrifte. Ook inzet voor christenen die beperkt worden in de vrijheid om God te dienen naar Zijn Woord, of die vanwege hun christelijke belijdenis en levenswandel zelfs vervolgd worden, is een uitwerking van dit uitgangspunt.

Vervolgens is aan de orde het zorgdragen voor de ontwikkeling en instandhouding van de internationale rechtsorde. Die rechtsorde bestaat uit verdragen, gewoonterecht en algemene rechtsbeginselen; soevereine staten geven zelf vorm aan dat recht, en tegelijk zijn ze ook zelf daaraan onderworpen. Het internationale recht, waarvan nationale soevereiniteit, het zelfbeschikkingsrecht van volken, gelijkheid tussen zelfstandige staten en gemeenschappelijke inzet voor de internationale rechtsorde de belangrijkste beginselen zijn, geeft structuur aan de betrekkingen tussen staten en beteugelt de chaos die er is of anders kan ontstaan. Het is de taak van elke overheid om in het internationale verkeer niet naar willekeur, maar ordelijk te handelen, en dat met naleving van de genoemde beginselen van het internationale recht. De Nederlandse regering dient zich in het bijzonder in te zetten voor de internationale erkenning van die rechten die gegrond zijn op de Schrift, zoals bijvoorbeeld de vrijheid om God te dienen naar Zijn Woord, het recht van de weduwe, de wees en de vreemdeling en het recht van het ongeborn kind op leven. De SGP neemt verder een eigen positie in op het punt van de mensenrechten. De seculiere, humanistische fundering van deze rechten moet op bijbelse gronden worden afgewezen: aan de mens komen geen rechten toe vanwege zijn intrinsieke waardigheid, maar alleen ten opzichte van de naaste én omdat hij een schepsel van God is. Als ordenende principes kunnen mensenrechten wel een functie vervullen in het buitenlands beleid, bijvoorbeeld bij het aan de kaak stellen van dictatoriale regimes.

Een derde opdracht die de overheid heeft, is het bevorderen van de internationale veiligheid. Die taak kan de Nederlandse overheid niet zelfstandig op zich nemen. Internationale veiligheid is een zaak van

internationale samenwerking en bondgenootschappen, dus van intergouvernementele verbanden (zie de toelichting op de artikelen 29 en 31).

Tenslotte is er de opdracht om samen te werken in grensoverschrijdende milieuzorg. Nederland dient in zijn milieubeleid uit te dragen dat ook overheden een belangrijke taak hebben als rentmeesters: zij dienen zich in te zetten voor het behoud van de schepping en voor het terugdringen van allerlei vormen van milieuvervuiling en natuurvernietiging. Uit de aard der zaak zal hierin samengewerkt moeten worden met andere landen.

Twee andere taken, namelijk de bescherming van het eigen territorium en de bestrijding van de armoede wereldwijd, zouden ook bij dit artikel genoemd kunnen worden. Aangezien zij echter aan de orde gesteld worden in de artikelen 31 en 32, wordt hier verwezen naar die artikelen met de bijbehorende toelichting.

Nederland is een klein land. Hoe moet onze overheid in een wereld die overladen is met problemen, waar legio opdrachten liggen om de bijbelse gerechtigheid op het internationale niveau te bevorderen, haar prioriteiten stellen? De SGP hanteert daarvoor vier criteria die een gelijke prioriteit hebben. Deze criteria kunnen helpen bij het maken van de afweging in hoeverre bepaalde taken tot de verantwoordelijkheid van Nederland gerekend kunnen worden. Een belangrijk criterium is *verbondenheid*: de SGP wil de overheid ertoe oproepen zich met name in te zetten voor die naties en groepen waarmee wij ons verbonden voelen, zoals bijvoorbeeld Israël, de Papoea's, de Molukkers, en vervolgde christenen. Vervolgens noemen we *gebondenheid*: door het lidmaatschap van organisaties en bondgenootschappen is Nederland verplichtingen aangegaan die nagekomen moeten worden. De *nood in de wereld* is een derde maatstaf: wanneer zich noodsituaties voordoen, zoals hongersnoden, aardbevingen en oorlogen, mag de overheid zich niet achter criteria of andere verplichtingen verschuilen, maar moet zij met de daad betonen een christelijke overheid te zijn. Tenslotte is *nabijheid* van belang: het Nederlandse buitenlandse beleid dient zich in de eerste plaats te richten op regionale vraagstukken.

Artikel 29b

Gods hand leidt het wereldgebeuren, en daarmee ook het ontstaan, voortbestaan en verdwijnen van volken. Israël, als volk van het oude verbond, neemt daarbij een bijzondere plaats in: de Joden zijn de 'beminden om der vaderen wil', die door de HEERE hun land toebedeeld kregen, zoals beschreven is in het Oude Testament. De meest wezenlijke belofte van het genadeverbond is, dat Christus de Enige Naam tot zaligheid is voor Jood en heiden. Daarom is er een diepe verbondenheid met het volk Israël, waaruit de Christus is voortgekomen. Dit alles brengt met zich mee dat de Nederlandse regering streeft naar goede diplomatieke betrekkingen met de staat Israël. Mede met het oog op het welzijn van het Joodse volk en veilige en erkende grenzen voor de staat Israël, zet zij zich in voor vrede en stabiliteit in het Midden-Oosten.

Toelichting

Artikel 29b begint met de geloofsbelijdenis dat God alles regeert, ook het volkerenleven. De Bijbel laat zien dat het ontstaan, voortbestaan en verdwijnen van volken niet buiten Zijn bestuur omgaat. Dat er volken zijn, heeft alles te maken met de zondeval en met de poging van de mensheid om door de bouw van een toren zónder God de hemel te willen bereiken.

We zien echter ook dat God met het volk Israël een bijzondere weg gaat. Met de stamvaders van dit volk, Abraham, Izak en Jakob, bekrachtigt Hij het genadeverbond waarin de belofte gegeven wordt dat uit hun zaad een groot volk, en uiteindelijk de Messias, Jezus Christus, voortkomen zal. Ook geeft de Heere aan dit volk het beloofde land, Kanaän. Het Nieuwe Testament toont ons dat, hoewel de Joden het Evangelie verworpen hebben en het Evangelie nu naar de heidenen gebracht wordt, God Zijn volk Israël niet verworpen heeft. Integendeel, uit Romeinen 9-11 blijkt dat in het genadeverbond, bij het komen van het heil over alle volken, Israël een bijzondere plaats blijft behouden. Alleen al daarom behoort Nederland zich diep verbonden te weten met het volk Israël.

Daarnaast moeten we opmerken dat de Joden in de eerste eeuwen na Christus over de gehele wereld verstrooid zijn. In de vorige eeuw kwam, wonderlijk genoeg, de terugtocht van Joden naar het oude land Israël op gang. Deze ontwikkeling culmineerde in de stichting van de staat Israël in het jaar 1948. De opmerkelijke gang van de geschiedenis, niet alleen vóór de stichting van de staat Israël in 1948 (denk aan de Holocaust), maar ook daarna (denk aan de verschillende oorlogen), wettigt de conclusie dat het Joodse volk - in Gods handelen met de volken - een bij-

zondere plaats inneemt. De wereld kan niet om Israël heen. Ook wordt het Bijbelwoord bevestigd dat Jeruzalem een 'steen des aanstoots' zal blijven voor alle volken.

Wegens de bijzondere leiding van God met Israël dient de Nederlandse staat goede diplomatieke betrekkingen met Israël te onderhouden, het welzijn van het volk Israël te beogen en zich in te zetten voor veilige en erkende grenzen voor deze staat.

In het Israël-beleid past tevens nuchterheid. Immers, ook Israël is als staat aan de regels van het volkenrecht onderworpen. Daarom dienen Nederland en de internationale gemeenschap te bevorderen dat, in erkenning van de leiding van de Heere met Zijn bondsvolk, gezocht wordt naar een rechtvaardige oplossing voor politieke problemen als de Palestijnse kwestie, het vraagstuk van erkende grenzen, een oplossing voor het terrorisme en alles wat daarmee samenhangt. Het vredesproces en het streven naar stabiliteit in het Midden-Oosten verdienen de volledige steun van de Nederlandse overheid.

Tenslotte: overspannen verwachtingen omtrent de politieke toekomst van Israël zijn niet gepast. De betekenis van Gods beloften voor het volk Israël is ons lang niet altijd duidelijk, maar God zal ze op Zijn tijd en wijze vervullen.

Artikel 30

Overeenkomstig de bijbelse eis behoort de overheid allereerst een plaats te bieden aan hen die om hun christelijk geloof vervolgd worden en vanwege lijfsbehoud hun land van herkomst moesten verlaten.

Op grond van de traditie van ons land dient de overheid een ruimhartig beleid te voeren ten aanzien van werkelijke noodgevallen.

In alle andere gevallen moet de overheid, gelet op de beperkingen van een klein en dichtbevolkt land, een terughoudend toelatingsbeleid voeren.

Toelichting

Dit artikel gaat over de visie van de SGP op het vreemdelingen- en vluchtelingenvraagstuk.

Christelijk geloof

Verschillende groepen vreemdelingen hebben door de eeuwen heen in ons land een plaats gekregen. Over de omvang van het aantal vreemdelingen dat naar ons land kwam, moet men niet gering denken.

Vanaf de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zijn grote groepen vreemdelingen gekomen en hebben ze onderdak gekregen. Het waren toen veelal geloofsgenoten. Voor een niet onbelangrijk deel hadden de mensen in ons land zelf onder de vervolging geleden en hadden ze moeten vluchten. Ze konden daarom meevoelen met hen die vanwege hun geloof en leven moesten vluchten. Deze vreemdelingen werden dan ook niet als echte vreemdelingen gezien.

Zo moesten de Hugenoten in grote aantallen vluchten. Een groot deel van de vluchtende Hugenoten kwam in ons land terecht. Ze waren hier welkom en kregen burgerrecht en bescherming als ingezetenen. Er werd zelfs een nationale bededag uitgeschreven met daarbij een nationale collecte.

Ook de Joden kunnen worden genoemd als 'vreemdelingen' die hier een thuis vonden. Grote groepen kwamen naar ons land. Als mensen van het Oude Verbond bestond er sympathie voor hen.

Er zijn meer signalen die aangeven dat onze bevolking een samensmelting is van vele vreemdelingen. Die hebben hier - om de één of andere reden maar meest vanwege vervolging om het christelijk geloof - een veilig thuis gevonden.

Men kan stellen dat de Nederlanden een Arke des Behouds waren voor veel groepen vreemdelingen die om hun geloof het in hun land(streek) niet konden uithouden. Ds Bernardus Smijtegelt geeft in een van zijn preken aan dat het niet meeleven met de noden van geloofsgenoten, God bidden is om zèlf in deze noden te komen.

Bijbelse visie op de vreemdeling

In de Bijbel wordt ook over 'vreemdelingen' gesproken. Binnen de grenzen van het land kwamen ook vreemdelingen voor, zowel individuele personen als groepen. Daarin zijn drie soorten 'vreemdelingen' te onderscheiden.

- a. Er waren vreemdelingen die door het land trokken. Handelaren en reizigers bijvoorbeeld. Ze golden als echte vreemdelingen en hadden geen speciale rechten. Zij werden tijdelijk gedoogd.
- b. Er waren ook vreemdelingen die voor een lange(re) tijd in Israël verbleven. Ze waren in meerdere of mindere mate zelfstandig, werden gedoogd en ook door voorschriften beschermd. Duidelijk wordt voorgeschreven dat ze niet slechter mochten worden behandeld dan het volk van Israël in Egypte behandeld wilde worden. Dienaangaande golden voor hen speciale wetten, maar ze hadden niet alle rechten van de Israëlieten.
- c. Dan waren er vreemdelingen in Israël die de status van 'bijwoner' hadden. Ze waren minder zelfstandig dan de onder 'b' genoemde

groep. Tot deze groep behoorden vaak personeelsleden. De kans dat ze weer weg zouden gaan, was gering. Het streven was deze groep in de samenleving en in de godsdienst van Israël te integreren.

Hiermee is echter niet alles gezegd. Er wordt van de vreemdeling in de Bijbel ook wat gevraagd. In grote lijnen kan men stellen dat in Israël het vreemde - in de betekenis van de vreemde gewoonten en godsdienst - resoluut werd veroordeeld, terwijl de vreemde 'als mens' diende te worden opgenomen en beschermd. Want het volk van Israël mocht naar Goddelijk bevel niet verdrukken zoals hetzelf in Egypte was verdrukt.

Evenwel geeft de Bijbel duidelijk aan dat ook de vreemdeling zich moest onderwerpen aan Gods instellingen en voorschriften. Hij moet zich gedragen overeenkomstig Gods wet. Het vierde gebod, het sabbatsgebod noemt de 'vreemdeling' nadrukkelijk. Ook zij mogen geen werk doen op de door God geheiligde dag. Vreemde slaven moeten zich laten besnijden en mogen dan aan het Pascha deelnemen (Ex. 12:44, vgl. Gen. 17:12). Zo zijn er meer wetten te noemen waarmee zij te maken hebben.

In het gebed van Salomo bij de inwijding van de tempel wordt ook aan de vreemdeling gedacht. Daaruit blijkt dat Israël de vreemdeling tot jaloersheid moet verwekken. Men moet kunnen zien in handel en wandel welk een uitnemend God Israël dient.

Ook in het Nieuwe Testament wordt over de vreemdeling gesproken. Het zendingsbevel en de apostolische zendingspraktijk geven vele voorbeelden van vreemdelingen die tot geloof komen. Bij de Heere Jezus Christus is er plaats voor vreemdelingen. De zaligheid geldt niet alleen de Jood. De Heere gebiedt de liefde tot de vreemdeling (Matth. 25:35, Rom. 12:13 en 1 Petr. 4:9).

Ons land

De bijbelse lijnen vormen een toetsingskader. Ook al is er onderscheid tussen een kerkelijke en nationale gemeenschap. Door de jaren heen zijn er verschillende groepen vreemdelingen naar ons land gekomen en hebben in ons land een plaats verworven.

Over de herkomst van deze vreemdelingen in ons land wordt in deze toelichting niet verder uitgeweid. Genoemd willen zijn met name de Zuid-Molukkers, die vanwege tragische gebeurtenissen een plaats in ons land hebben gekregen. In 1950 proclameerden de Zuid-Molukkers de onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken. Zij werden door allen, met inbegrip van ons land, in de steek gelaten. Daardoor kregen de Indonesische legers alle kansen hen te onderwerpen en de eilandengroep in te lijven bij Indonesië. Deze groep heeft zich nooit willen vermengen met de Nederlanders, maar blijft een geïsoleerde zelfstandige groep. De

SGP heeft vanuit het verleden altijd sympathie voor deze ontheemden gehad en vindt dat Nederland een ereschuld heeft in te lossen, ook met betrekking tot hun nageslacht.

Verder zijn er Surinamers, Antillianen, buitenlandse werknemers en economische en politieke vluchtelingen naar ons land gekomen. Door de komst van deze groepen mensen door de jaren heen is Nederland een multiculturele en multiraciale samenleving geworden. De problemen die daarmee gepaard gaan, zijn groot. Op verschillende gebieden, te denken is aan werkgelegenheid, huisvesting en onderwijs, is er nog altijd sprake van een achterstand, soms ook van achterstelling.

Restrictief

De overheid moet volgens dit artikel 'een ruimhartig beleid voeren ten aanzien van werkelijke noodgevallen'. De overheid moet er alles aan gelegen zijn ook hier recht te doen, overeenkomstig de bijbelse eis en de nationale traditie. Van de vreemdelingen mag worden verwacht dat ze zich voegen naar de Nederlandse rechtsorde.

De komst van vreemdelingen of vluchtelingen moet niet worden geïdealiseerd. Er komen niet alleen mensen om levensbeschouwelijke redenen naar ons land, of mensen die vanwege hun geloof worden vervolgd of onderdrukt. Ook om materiële redenen komen mensen naar ons land om zich er te vestigen.

In dit opzicht past zonder meer een restrictief beleid. In de eerste plaats is Nederland een klein en dichtbevolkt land. Ten aanzien van economische migranten dienen duidelijke regels te worden gehanteerd. Dat is naar beide zijden verhelderend. Toelating tot ons land kan alleen wanneer dit duidelijk in het belang van onze samenleving is. Er dient bij de economische migrant een duidelijke aanvaarding en bereidheid tot assimilatie aanwezig te zijn. Voorkomen moet worden dat een grote groep, niet aangepaste, tweederangs ingezetenen, dat wil zeggen mensen zonder stemrecht en zonder participatie, in onze samenleving verkeert. Dat is zowel voor betrokkenen als voor onze samenleving funest.

Aan de andere kant dient het vluchtelingenbeleid van de Nederlandse overheid de echte vluchteling te helpen. Ten opzichte van hen die om het geloof vervolgd worden dan wel aantoonbaar gevaar lopen voor hun leven, past een royale houding. Dat past in de rijke traditie van ons land. Een complicerende factor is dat krachtens de gereformeerde politieke overtuiging die de SGP voorstaat de overheid niet neutraal mag zijn ten opzichte van godsdienstige en zedelijke vragen. Nederland heeft de naam een gastvrij land te zijn, maar gastvrijheid mag niet betekenen dat door vreemde invloeden het protestantse karakter van de staat en/of het rechtssysteem worden aangetast. Het door de SGP voorgestane uitgangs-

punt -Nederland een protestants-christelijke natie in gereformeerde zin
- ontmoet veel onbegrip maar is waard blijvend verdedigd te worden.
Waar ruimte wordt gelaten voor het bewaren van de eigen culturele identiteit mag dit niet ten koste gaan van het door de historie gestempelde karakter van de Nederlandse natie. Nimmer mag de overheid financieel of anderszins bijdragen aan de verbreiding van anti-christelijke opvattingen. Maar vreemdelingenhaat en racisme zijn lijnrecht in strijd met de Bijbel en worden derhalve zonder meer afgewezen.

14. Defensie

Artikel 31

De overheid heeft de plicht zorg te dragen voor een goed uitgeruste en opgeleide krijgsmacht, bestaande uit dienstplichtige en beroepsmilitairen. De taak van de krijgsmacht is de doeltreffende verdediging van 's rijks territorium en belangen waarbij de overheid in bewapening en strategie van oorlogvoering gebonden is aan de in Gods Woord vervatte normen.

Toelichting

Hoofdstuk 14 van het Program van beginselen gaat over een wezenlijke taak van de overheid: defensie.

Noodzaak krijgsmacht

Regeren is gezag uitoefenen. Dat houdt in: zo nodig met geweld gehoorzaamheid afdwingen. Om de orde te kunnen handhaven tegen kwaadwillenden in de binnenlandse verhoudingen, zal als regel de politie voldoende zijn. Tegen agressieve machten die van buiten onze landsgrenzen onze vrede en veiligheid kunnen bedreigen, is een solide krijgsmacht noodzakelijk. Zo werkt de overheid eraan mee, 'dat de ongebondenheid der mensen bedwongen worde en het alles met goede ordinantie onder de mensen toega' (art. 36 NGB).

De vrijheid om God te kunnen dienen naar Zijn Woord en te leven volgens Zijn inzettingen is een groot goed. Daarvoor is nodig dat veiligheid en vrede worden bewaard. Daartoe is de overheid van Godswege bekleed met de zwaardmacht: 'Zij draagt het zwaard niet tevergeefs, want zij is Gods dienaar' (Rom. 13:4).

De overheid kan nooit haar betrouwen stellen op haar krijgsmacht. Toen David tegen Goliath ten strijde trok, zei hij: 'Gij komt tot mij met een zwaard en met een spies en met een schild, maar ik kom tot u in (er staat daar in het Hebreeuws eigenlijk hetzelfde voorzetsel 'met') de Naam van de HEERE der heirscharen, de God der slagorden van Israël' (1 Sam. 17:45).

Van diezelfde Naam mocht hij ook als koning in oorlogssituatie gewagen. In Psalm 20 zegt hij: 'Dezen vermelden van wagens en die van paarden; maar wij zullen vermelden van de Naam des HEEREN, onzes Gods' (vs 8).

Mijn Schilt ende betrouwen
Sijt ghy, O Godt mijn Heer.

Ook in ons defensiebeginsel zien we de noodzaak van de doorwerking van ons hoofdbeginsel: een staat met de Bijbel, zoals artikel 36 NGB verwoordt.

In Romeinen 13:4 ligt het recht van elke wettige overheid onder meer om te beschikken over een krijgsmacht. Tegelijk ligt in deze woorden de beperking van dat recht. Voor de uitoefening van die zwaardmacht is het namelijk van essentieel belang, dat de overheid zich daarbij bewust is Gods dienaars te zijn.

Ter bescherming

Oorlog is één van de bittere gevolgen van de boosheid van het menselijk hart. Geweld kan nodig zijn ter bescherming van recht en gerechtigheid tegen de duistere machten van geweld, wreedheid en onderdrukking. De Bijbel keurt het oorlogsgeweld dan ook niet af, maar stelt er wel duidelijke beperkingen aan.

De zwaardmacht wordt in Gods Woord uitdrukkelijk voorbehouden aan wettige overheden. En ook mag niet meer geweld worden geoefend dan nodig is ter bescherming van het te verdedigen goed.

Op Gods zeer speciaal bevel voerde Israël verdelgingsoorlogen tegen de Kanaänitische volken, omdat deze de maat der zonde hadden volgezondigd (Deut. 20:16-18; vgl. Gen. 15:16). De koningen van het huis van Israël stonden bekend als goedertieren koningen (1 Kon. 20:31). Typerend is ook wel, dat het de Israëlieten verboden was, bij de belegering van een stad de vruchtbomen van die stad om te hakken, want die zijn 'des mensen spijze' (Deut. 20:19, 20).

Denkers over oorlog

Voor het denken van christenen over oorlog is de kerkvader Augustinus (354-430) richtinggevend geworden. Hij introduceerde het begrip 'bellum iustum' (rechtvaardige oorlog). Hij stelde daarvoor drie voorwaarden. Alleen een 'legitima auctoritas' (wettige macht) mag oorlog voeren; er moet een 'causa iusta' (rechtvaardige aanleiding) zijn, alsmede een 'intentio recta' (oprechte bedoeling) (De Civitate Dei XIX, 7).

Thomas van Aquino (1225-1274) geeft deze bondige samenvatting van de gedachten van Augustinus over een rechtvaardige oorlog aan. Zelf voegt hij er nog een vierde voorwaarde aan toe: ook de wijze van oorlogvoeren moet rechtvaardig zijn 'iustus agendi modus' (Summa Theologica II, 40).

Johannes Calvijn (1509-1564) heeft in dezelfde lijn gedacht. Ook hij nam zijn uitgangspunt in Romeinen 13. 'Soms is het noodzakelijk voor koningen en volken, om tot het oefenen van een openbare straf de wapenen op te nemen. Daarom kan men uit deze redenering ook

opmaken, dat de oorlogen die zo gevoerd worden rechtmatig zijn. Want indien hun de macht is gegeven om de rust van hun heerschappij te beschermen, om oproerige bewegingen van onrustige mensen te onderdrukken, om hen, die door geweld verdrukt worden te helpen en boze daden te bestraffen, dan kunnen zij hun macht bij geen geschiktere gelegenheid laten blijken, dan in het bedwingen van de woede van hem die niet alleen de rust van de afzonderlijke burgers maar ook de gemeenschappelijke vrede van allen verstoort en die opstandig oproer veroorzaakt en door wie gewelddadige onderdrukking en eerloze misdaden worden begaan. Wanneer zij beschermers en verdedigers van de wetten behoren te zijn, dienen zij op gelijke wijze de pogingen van allen tegen te gaan door wier misdaad de tucht van de wetten vernietigd wordt. Ja, wanneer zij naar recht die struikrovers straffen, die met hun boze handelingen slechts weinigen treffen, zouden zij dan toelaten dat het hele land ongestraft door roverijen wordt geteisterd en verwoest? Want het maakt geen verschil of het een koning is, of iemand uit de onderste laag van het volk, die in een vreemd land waarover hij in het geheel geen recht heeft, binnendringt en het vijandig kwelt - zij moeten allen op gelijke manier als rovers beschouwd en bestraft worden. En daarom vereist de natuurlijke billijkheid en de aard van het ambt, dat de vorsten gewapend zijn, niet maar alleen om de misdaden van enkelingen met gerechtelijke straffen te bedwingen maar ook om de gebieden die hun zijn toevertrouwd door de oorlog te beschermen wanneer ze vijandig worden aangevallen. De Heilige Geest verklaart door vele getuigenissen van de Schrift dat zulke oorlogen wettig zijn.'

Tegelijk bindt Calvijn oorlogvoerende partijen aan normen: 'Maar alle overheden moeten zich hier ten eerste er voor hoeden, dat ze aan hun begeerten ook maar het minste toegeven. Zij moeten veeleer - als er straffen geoefend moeten worden - zich niet door haastige toorn laten drijven, niet door haat laten meesleuren, niet branden van onverzoenlijke barsheid. Zij moeten zelfs, gelijk Augustinus zegt, medelijden hebben met de algemene menselijke natuur in degene wiens eigen misdaad ze straffen. Als de wapens tegen een vijand - dat is een gewapend rover - moeten worden aangegord, dan moeten ze niet een lichtvaardige oorzaak tot reden daartoe nemen, ja zelfs ook een hun aangeboden reden niet aannemen, tenzij in de grootste noodzakelijkheid. Want indien wij veel meer moeten doen dan die heiden [namelijk Cicero] heeft geëist - die wilde, dat de oorlog zou zijn het zoeken van de vrede - moet ongetwijfeld alles eerst worden beproefd, voordat men door de wapens beslist' (Institutie IV, XX, 10-12).

Latere gereformeerde theologen gaan in ditzelfde spoor. Zo neemt Petrus van Mastricht (1630-1706) letterlijk de vier vereisten voor een rechtvaar-

dige oorlog van Thomas van Aquino over (*Theologia ascetica* III, VIII, 1195).

Oorlogsmiddelen

Naarmate de wapens in de twintigste eeuw steeds schrikwekkender worden, groeit de huiver voor en de afkeer van de oorlog. Een realistisch beleid kan onder Gods zegen dienen om oorlogen te voorkomen; de SGP heeft zich evenwel steeds gekeerd tegen louter afkeer van de oorlog. We hebben de oorlogsmiddelen te toetsen. Het artikel zegt dat 'de overheid in bewapening en strategie van oorlogvoering gebonden is aan de in Gods Woord vervatte normen'. Hierboven zagen we hoe Augustinus, Thomas van Aquino en Calvijn deze normen hebben verwoord.

Zeker zijn niet alle middelen geoorloofd. De vraag wat ethisch wel of niet aanvaardbaar is, is niet eenvoudig te beantwoorden. Dat geldt ook als het om kernwapens gaat. Het is niet verstandig om te snel met een oordeel klaar te staan. Het is geen simpele kwestie van 'goed' of 'slecht'. Kernwapens zijn niet 'goed', want het zijn en blijven massavernietigingswapens. Evenmin zijn ze zonder meer 'slecht', want kernwapens vervullen een oorlog-voorkomende functie. De SGP ziet kernwapens in de eerste plaats als een politiek wapen, want ze dwingen regeringen tot de grootst mogelijke behoedzaamheid. De neiging tot overheersing, gepaard aan het risico van onjuiste militaire kansberekeningen en het gevaar van nationalisme of ideologie, die tot geweld kunnen leiden, worden door de kernbewapening beteugeld. Daar komt bij dat de aanwezigheid van kernwapens een conventionele oorlog eveneens moeilijker maakt.

De beoordeling van kernwapens en van de politiek van afschrikking mag niet los staan van overwegingen van internationaal-politieke aard en van de rol van militaire macht. Zo kan het bezit en desnoods het gebruik van kernwapens, in uiterste noodzaak en bij agressie van de tegenstander, onvermijdelijk zijn om onrecht en tirannie te voorkomen of er een eind aan te maken.

Het is een gevaarlijke illusie te denken dat vrede blijvend wordt gevestigd wanneer de kernwapens verdwijnen. Al zou een kernwapenvrije wereld tot de mogelijkheden behoren, dan is daarmee nog niet het verschijnsel oorlog uit de wereld. Hoewel het afschaffen op zichzelf geen waarborg voor vrede kan geven, dient het streven naar een tweezijdige ontmanteling van kernwapens ondersteund te worden.

Wat hiervoor staat over kernwapens, kan in zijn algemeenheid ook worden gezegd van chemische wapens. Overigens kan men zich - zeker in een dichtbevolkt werelddeel als Europa - geen voorstelling maken van

de uitwerking van conventionele wapens. Bacteriologische wapens worden door de SGP zonder meer afgewezen.

Voor het gebruik van militair geweld gelden de volgende zeven criteria:

1. als uiterste middel;
2. uitsluitend ten dienste van de verdediging;
3. met aan de agressor aangepaste militaire middelen;
4. met inspanning de schade tot het uiterste te beperken;
5. met duidelijke kans op goed gevolg;
6. met het oogmerk te komen tot herstel van de vrede;
7. en met voortdurende bereidheid tot onderhandelen.

Vredestaken

Het artikel formuleert als taak van de krijgsmacht 'de doeltreffende verdediging van 's rijks territorium en belangen'. Hiertoe behoren dus ook de Koninkrijksdelen de Antillen en Aruba. Dit sluit niet uit, dat de Nederlandse krijgsmacht ook vredestaken elders in de wereld kan uitoefenen. Calvijn geeft reeds aan, dat uit het recht om oorlog te voeren volgt dat ook verdragen en overeenkomsten mogen worden gesloten door overheden van verschillende landen. Daarin mag worden bepaald dat ze elkaar hulp zullen bieden wanneer er in hun gebied zich ongeregeldheden voordoen 'en hun macht verenigen om de gemeenschappelijke vijanden van het menselijk geslacht te onderdrukken' (Institutie, IV, XX, 12). Voor Nederland is dit internationale militaire bondgenootschap nog steeds de Noord Atlantische Verdrags Organisatie (NAVO).

Tegen uitoefening van vredestaken elders in de wereld heeft de SGP geen principieel bezwaar, maar kiest ze wel voor een terughoudende opstelling. Dat geldt zeker in het kader van de Verenigde Naties (VN). De inzet van individuele militairen buiten het gebied van de NAVO-bondgenoten dient, zeker als het om dienstplichtigen gaat, op vrijwillige basis te gebeuren.

De internationale verhoudingen zijn vanaf het eind van de jaren tachtig sterk veranderd. De wijze waarop dat is gebeurd, heeft nog weer eens duidelijk gemaakt, dat de Heere niet van onze militaire krachtsinspanningen afhankelijk is. Dat mocht ons maar tot ootmoed brengen. Toch mag het uiteenvallen van het communistisch oostblok (het zgn. Pact van Warschau) de militaire waakzaamheid van de overheid niet doen verslappen. Ook al heeft het communisme als agressieve macht zeer sterk aan dreiging ingeboet, de dreiging die uitgaat van de verdorvenheid van de gevallen menselijke natuur, blijft onverminderd aanwezig.

Dienstplicht als regel

Het artikel spreekt van 'een goed uitgeruste en opgeleide krijgsmacht, bestaande uit dienstplichtige en beroepsmilitairen'.

De technische ontwikkeling heeft met zich gebracht, dat de krijgsmacht steeds minder behoefte kreeg aan het klassieke type van de dienstplichtige. Sinds de oproep voor eerste oefening is verdwenen, heeft ons leger helemaal het karakter van een louter beroepsleger gekregen. De basisopleiding, het 'in dienst zijn', zoals onze jongens van om de twintig die sinds mensenheugenis kenden, is in 1996 afgeschaft. Maar de dienstplicht is als wettelijke verplichting wel gebleven. Daardoor kan de overheid in tijd van nood de mannen oproepen bij rampen of calamiteiten, tot verdediging van het vaderland. Dat is een goede zaak. Het gevaar van een zuiver beroepsleger is, dat de krijgsmacht in een maatschappelijk isolement kan komen. Handhaving van de dienstplicht kan ertoe bijdragen dat ieder zich betrokken blijft weten bij de verdediging van vrede en vrijheid van volk en vaderland.

De SGP heeft verder steeds groot belang gehecht aan een goed geestelijk klimaat in de krijgsmacht. De overheid moet daarvoor zorgen. De discipline binnen de krijgsmacht (de krijgstucht) dient strikt te worden gehandhaafd. De lastering van Gods Naam mag er niet worden getoleerd. Op de zondagsrust mag geen inbreuk worden gemaakt door activiteiten of regelingen die niet absoluut noodzakelijk zijn voor de nationale veiligheid. De individuele militair mag nooit en zeker niet op Gods dag worden gedwongen tot gedragingen die hij voor zijn geweten niet kan verantwoorden of overeen kan brengen met het karakter van de dag des Heeren. Ook dient de overheid de materiële voorzieningen te treffen die nodig zijn voor de geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht, gegrond op Gods Woord.

15. Ontwikkelingssamenwerking

Artikel 32

Terwijl de Kerk haar eigen zendingstaak heeft, dient de overheid in overleg met de Kerk, middelen en wegen te zoeken voor een bijbels gefundeerde en duurzame ontwikkelingssamenwerking met andere landen. Het resultaat van dit overleg zal een verantwoorde uitgangsbasis bieden voor de particuliere hulpverleners en hun organisaties. Noodhulp moet zonder onderscheid worden gegeven.

Toelichting

Hoofdstuk 15 gaat over ontwikkelingssamenwerking. Het leven en welzijn van miljoenen mensen wordt dagelijks bedreigd door armoede, honger en ziekte. In dit artikel geeft de SGP haar visie op de samenwerking met of ten behoeve van ontwikkelingslanden.

Schril contrast

Op deze wereld zijn grote verschillen in welvaart; rijkdom en armoede staan in schril contrast. We kennen onder de arme landen de zogeheten Derde Wereld, de landen die niet behoren tot de westerse beschaving. Binnen deze ontwikkelingslanden tekent zich inmiddels een Vierde Wereld van zeer arme landen af. Die hebben in het geheel geen uitzicht op eigen economische groei of stijging van het inkomen per hoofd van de bevolking; daar ontbreken de primaire levensbehoeften (voedsel, kleding en een redelijk onderdak). Wil een rechtvaardiger balans kunnen ontstaan in de verdeling van rijkdom en armoede, dan vereist dat een aanpak van het totale cultuurpatroon ver weg en dichtbij. Daarbij is de basis van de culturen een onmiskenbaar gegeven.

Armoede

De Hebreeuwse woorden *ʿani* (= arm, erbarmelijk, ellendig, ongelukkig; iemand in een toestand van verminderd vermogen, kracht en waarde) en *ʿanaw* (= arm, nederig, gering, onderworpen, onderdanig, zachtmoedig) verschillen niet veel en hun betekenis en afleiding zijn nauw verwant. Beide woorden worden vaak in één adem genoemd (vgl. Ps. 9:13,17; Hab. 3:14; e.a.).

Het begrip 'arm' heeft in het Oude Testament een belangrijke en brede betekenis. Het heeft te maken met materieel of economisch arm (Ex. 22:24 e.v.). Dit is noch een voorwaarde, noch een verhindering om het

heil in Christus te ontvangen (vgl. Matth. 5:3). Wel is het een noodsituatie, die moet worden verholpen; hier ligt immers een voorwerp van Gods bijzondere zorg (Spr. 13:18; 22:22). Dat komt al in de wetgeving uit. In het woord ligt ook het sociale aspect van het zwakke, het vervolgte, het zieke. Bovendien zit er een religieuze kant aan, als wordt gesproken over schuldig zijn of over ootmoed en nederigheid (vgl. Ps. 74:19).

Het is opmerkelijk dat Christus geestelijke en materiële armoede aan elkaar verbonden ziet. Gods bijzondere zorg gaat uit naar stoffelijk misdeelden in deze wereld. Wee daarom, wie hen vergeet of zelfs kwalijk behandelt. De doelgroep voor deze diakonale taak bestaat uit christenen en niet-christenen, waarbij eerst moet worden gedacht aan de huisgenoten van het geloof (vgl. Gal 6:10).

In artikel 30 van de NGB wordt gesproken over het helpen en troosten van de armen en bedrukten, wanneer het gaat over het ambt van de diakenen. De christelijke gemeente maakt deel uit van de samenleving (Tit. 2:11,12; e.a.). Die samenleving zucht onder de gevolgen van de zonde (Rom. 8:19-21). In deze gebroken samenleving hebben leden van de christelijke gemeente zich betrokken te gevoelen bij de noden die daar zijn. Ze moeten zich inzetten voor mensen en groepen die hoe dan ook bekneld raken, die om welke reden dan ook geen raad weten.

Zending en ontwikkelingssamenwerking

De diakonale taak van de christelijke gemeente betreft ook de verre naasten. Schril is het contrast tussen het gemiddelde inkomen in de rijkste en in de armste landen. In die armste landen zijn er bovendien enorme inkomensverschillen. Als we letten op de inkomenssituatie of op de cijfers betreffende de gezondheidszorg, dan zien we soortgelijke flagrante verschillen tussen rijk en arm. Honderden miljoenen mensen verkeren in een leefsituatie die zo gekenmerkt is door ondervoeding, analfabetisme, ziekte, verkrotting, hoge kindersterfte en lage levensverwachting. Ze verkeren in omstandigheden die ver achterblijven bij de menselijke waardigheid.

De verre naasten moeten worden bereikt door zending en ontwikkelingssamenwerking. Het meest fundamentele aspect van de bijbelse opdracht is de gehele wereld te bereiken met het Evangelie (Matth. 28:18-20). Er zijn nog duizenden culturen waar de meerderheid van de bevolking nimmer de christelijke boodschap van zonde en genade vernam. Ontwikkelingssamenwerking tussen 'rijke' donorlanden en ontwikkelingslanden is een betrekkelijk recent verschijnsel. Die hulp kan bilateraal (= tussen twee landen) en multilateraal (= waarbij diverse landen zijn betrokken) worden gegeven. Hierbij valt te denken aan een aantal van de VN afgeleide specialistische organisaties, zoals de Wereld

Voedsel Organisatie, het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldbank.

Het religieuze is een fundamenteel gegeven voor elke cultuur. Daarop en daaromheen is heel het gebouw van gewoonten en instellingen opgetrokken. Het christendom heeft een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van de westerse cultuur. Een grondhouding van het christendom is de 'ontgoddelijking' van natuur en cultuur geweest. Dit in tegenstelling tot andere beschavingen, die elementen uit het menselijk milieu verhieven tot voorwerpen van verering. Bovendien vinden wij in de meeste beschavingen het verschijnsel van de toverkunst. In zijn religie zoekt de mens geluk in de zin van heil, terwijl hij in de toverkunst zijn geluk zoekt in de zin van succes.

Met het in de vorige alinea gestelde is overigens geen waarde-oordeel uitgesproken over alle produkten van de westerse cultuur, zowel materieel als geestelijk. Toch biedt het christelijk geloof alleen houvast voor religie en cultuur (vgl. HC, antwoord 1 met verwijsteksten). Daarom dienen zending en ontwikkelingssamenwerking niet van elkaar te zijn gescheiden, al worden ze onderscheiden uitgevoerd. Christelijke barmhartigheid en rechtvaardigheid zijn nauw aan elkaar verbonden en dringen tot hulp. De christelijke levenshouding kenmerkt zich door zowel een getrouw rentmeesterschap (Luk. 16:2) als een bijbels vreemdelingschap (Hebr. 11:13). Vreemdelingschap betekent onderweg zijn; daarom legt met name de apostel Petrus nadruk op het vreemdelingschap van de gelovigen (1 Petr. 1:1,2). Binnen deze context is het hulpverleningswerk niet uitzichtloos, maar gericht op duurzaamheid.

Samenwerking in de breedste zin

Ontwikkeling kan alleen via samenwerking in de breedste zin. Veel projecten uit het verleden waren prestigeprojecten, waarbij de economische belangen van de donorlanden een grote rol speelden. Daarbij is het 'platteland' (waar het voedsel wordt geproduceerd) veelal vergeten. De ontwikkeling van (kleine) landbouw en bescherming van het milieu zijn belangrijker dan voedselhulp. Hulp - ook voedselhulp - in geval van nood (noodhulp) moet zonder onderscheid worden gegeven. Binnen het onderwijs dient het beroepsonderwijs te worden bevorderd. Bij de ontwikkelingssamenwerking dient er vooral oog te zijn voor niet-totalitair of niet-dictatoriaal bestuurde landen, al mag ontwikkelingssamenwerking geen politiek pressiemiddel zijn. Medische zorg is een belangrijk aspect van ontwikkelingssamenwerking. Ook moeten we denken aan bijbelse normen voor gezinsvorming, voedsel, de schuldenlast en andere aspecten van het maatschappelijke en economische leven. De bereidheid

om goederen uit de Derde Wereld (zoals koffie, rietsuiker en tal van andere levensbehoeften) te kopen - eventueel tegen een iets hogere prijs - dient te worden bevorderd, opdat ook daar in het levensonderhoud kan worden voorzien.

Het is de vraag of er dan volledige gelijkheid van bezit moet ontstaan. Het antwoord op deze vraag is ontkennend. Als Paulus in 2 Korinthe 8:12-15 de Korinthische gelovigen stimuleert om te collecteren voor de gemeente in Jeruzalem, dan moeten ze geven van hun overvloed (2 Kor. 8:14). In Korinthe blijft dus een 'meer' bestaan tegenover het 'mindere' van de Jeruzalemse gelovigen. Wel moet er gelijkheid ontstaan ten aanzien van het eerste levensonderhoud (2 Kor. 8:14,15; vgl. Ex. 16:18). Vanuit deze overweging is er nog veel werk te verzetten.

Op de Nederlandse overheid rust mede daarom een plicht om de noden die elders in de wereld zijn te lenigen. Die plicht moet omgezet worden in daden door het verstrekken van noodhulp daar waar het direct nodig is en door een zodanige hulpverlening dat de ontwikkelingslanden op den duur een volwaardige plaats kunnen innemen in de wereldeconomie. De overheid dient daarbij vooral te zoeken naar wegen en middelen om particuliere hulpverleners en hun organisaties te steunen, met name die op bijbels genormeerde basis werken.

Literatuuropgave per hoofdstuk

De volgende uitgaven kunnen worden geraadpleegd bij de toelichting op de artikelen van het Program van beginselen.

Algemene werken (op alfabetische volgorde)

H.F. Massink (e.a.), *Dienstbaar tot gerechtigheid. SGP-visie op de aard en omvang van de overheidstaak*, Houten 1993.

H.F. Massink (e.a.), *Theocratische politiek. Principes, geschiedenis en praktijk*, Houten 1994.

J. Mulder (e.a.), *Van Goedertierenheid en Trouw. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Partij. (1918-1993)*, Houten 1993.

J. Mulder (e.a.), *Kan een SGP-er nog raadslid zijn? Over het dragen van bestuurlijke verantwoordelijkheid*, Houten 1995.

D. Nieuwenhuis, 'Tekst van ons beginselprogramma', 1-6, *De Banier*, 23 juli 1992, 20 augustus 1992, 3 en 17 september 1992 en 1 en 15 oktober 1992.

ds P. Zandt (bijgewerkt door ir C.N. van Dis), *Uiteenzetting van de artikelen van het beginselprogram der Staatkundig Gereformeerde Partij*, Den Haag 1965.

1. Algemene beginselen

J. Mulder/L.M.P. Scholten, *37 artikelen...min één?*, LVSGS, Den Haag 1988.

L.M.P. Scholten, 'Om een staat met de Bijbel', in: J. Mulder (e.a.), *Van Goedertierenheid en Trouw*, 81-102.

2. Overheid, mens en maatschappij

H.F. Massink, 'Het subsidiariteitsbeginsel. Herleving van een oud principe voor de organisatie van staat en maatschappij', *Zicht*, 1991-3, 82-88.

J. Mulder (e.a.), *Gelijkheid als dwang, Emancipatie en overheidsbeleid*, Houten 1992.

J. Mulder/A. Weggeman, *Trouw moet blijken. Over registratie alternatieve samenlevingsvormen*, Den Haag 1993.

J. Mulder (e.a.), *Kan een SGP-er nog raadslid zijn? Over het dragen van bestuurlijke verantwoordelijkheid*, Houten 1995, 32-42.

M. Sinke (e.a.), *Van medelanders naar Nederlanders. Staatkundig gereformeerde visie op de migrantenproblematiek in Nederland*, Den Haag 1988.

K. van der Zwaag (e.a.), *Gewetensvrijheid. Bijbelse en staatkundige aspecten van een grondrecht*, Houten 1994.

K. van der Zwaag (e.a.), 'Theocratisch vuur SGP ligt onder de sintels', *Zicht* 1994-4/5 (themanummer theocratie).

3. Overheid en bestuursvorm

H. van Rossum, 'Het recht van initiatief', *Zicht*, 1992, 75-86.

4. Overheid, rechtspraak en openbare orde

I. Bakker, 'Het dilemma van de constitutionele toetsing', *Zicht*, 1994, 123-132.

J.T. van den Berg, 'Beleidsmarges voor gemeentebesturen op het gebied van de openbare orde', *Zicht*, 1988-5, 141-148.

G. Holdijk, 'Nieuw wettelijk kader voor de uitoefening van vrijheid van godsdienst en levensovertuiging van vergadering en betogingen', *Zicht*, 1987-6, 170-177.

G. Holdijk, 'De WOM en enkele andere wetten. Gevolgen voor de Zondagswet, de Wet op de kerkgenootschappen en de Wet vereniging en vergadering', *Zicht*, 1988-1, 21-27.

G. Holdijk, 'De WOM op zijn weg door het parlement', *Zicht*, 1988-4, 99-106.

G. Holdijk, 'Recht in beweging', in: J. Mulder (e.a.), *Van Goedertierenheid en Trouw*, 273-294.

A. Weggeman, 'Een rechter in het nauw maakt rare sprongen', *Zicht*, 1991-3, 93-99.

A. Weggeman, 'Rechterlijke toetsing', *Zicht*, 1993-4, 145-152.

5. Binnenlands bestuur

I. Bakker, 'Een sterke gemeente als partner voor het rijk', *Zicht*, 1994-1 (themanummer over de gemeente).

J.T. van den Berg, 'Botsing van grondrechten een steeds actueler probleem', *Zicht*, 1987-3, 71-76.

H. Freeke, *Gemeentelijke herindeling. Middel tot ...of doel op zich?*, Den Haag 1984.

W. Fieret (e.a.), 'Heeft de overheid het altijd voor het zeggen?', *Zicht*, 1992-1 (themanummer).

B. Grisnich, *Grootstedelijk beleid. Van provincie-arm naar provinciaal?*, Den Haag 1992.

P. Hoek, *De provincie in de toekomst*, Den Haag 1994.

J. Mulder (e.a.), 'Waar blijven de gemeenten?', *Zicht* 1995-3, (themanummer over binnenlands bestuur).

J. Mulder/C.G. van der Staaij, *Bestuurlijke vernieuwing*, Den Haag 1991.

6. Onderwijs

C. Bregman, 'Wat willen we met ons onderwijs bereiken?', *Zicht*, 1980-1, 2-18; 1982-2, 16-267.

P. van de Breevaart, 'De verantwoordelijkheid van het SGP-raadslid ten aanzien van het openbaar onderwijs', *Zicht*, 1986-1, 2-12.

A. de Jong, 'Recht, plicht of dwang. De houding van de SGP tegenover de leerplicht', *Zicht*, 1989-4, 113-116.

J. Mulder, *Basisvorming in het onderwijs*, Den Haag 1988.

B. Stolk, 'Onderwijs in beweging', in: J. Mulder (e.a.), *Van Goedertierenheid en Trouw*, 235-258.

7. Wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling

H.F. Massink (e.a.) *Genen in het geding. SGP-visie op genetische manipulatie*, Houten 1994.

8. Welzijn, recreatie en cultuur

H. Freeke, 'De SGP en het cultuurmandaat', *Zicht*, 1987-3, 85-89.

9. Gezondheidszorg en milieu

FW. den Boef, 'Milieu en economische orde', *Zicht*, 1992-4, 159-164.

G. Holdijk/J. Mulder/W.L.H. Smelt, *Euthanasie. Staatkundig gereformeerde visie op een levensprobleem*, Den Haag 1987.

G. Holdijk/J. Mulder/W.L.H. Smelt, *Levensbeëindigend handelen door artsen!?*, Den Haag 1990.

G. Holdijk/J. Mulder/W.L.H. Smelt, *Levensbeëindigend handelen bij langdurig comateuze patiënten*, Den Haag 1992.

H.F. Massink/J.J. Polder, *Keuzen in de zorg*, Den Haag 1992.

H.F. Massink (e.a.), *Verouderend Nederland. Aspecten van vergrijzing en ontgroening*, Houten 1993.

H.F. Massink, *Tussen thuis en tehuis*, Den Haag 1994.

H.F. Massink/A. Weggeman, *Zorgvernieuwing*, Den Haag 1991.

J.J. Polder, 'Organisatie en financiering van de gezondheidszorg', *Zicht*, 1992-5, 24-31; 1992-6, 51-60.

A. Weggeman, *Toekomstig ouderenbeleid*, Den Haag 1991.

10. Bestaan en economische bedrijvigheid

A. Geurtsen (e.a.), *Werkloosheid. SGP-nota over het probleem van de werkloosheid*, Den Haag 1986.

G. Holdijk (e.a.), *Bijbelse ethiek en economische ordening*, Den Haag z.j.

H.F. Massink (red.), *Hervorming van het EG-landbouwbeleid*, Den Haag 1991.

H.F. Massink (e.a.), *Met zorg boeren. SGP-visie op de landbouw*, Houten 1995.

J.H.W. van der Schild (e.a.), *Agrificatie*, Den Haag 1995.

11. Sociale zorg

H. Freeke (e.a.), *Sociale zorg....onze zorg! SGP-visie op sociale zekerheid*, Den Haag 1986.

12. Financiën

13. Buitenlandse zaken

A. Bloed, 'Oost-Europa en het Westen. Een onzekere toekomst', *Zicht*, 1990-4, 103-112.

C.S.L. Janse, 'De SGP en Europa', *Zicht*, 1992-3, 91-96.

H. Lenselink, 'Buiten onze grenzen', in: J. Mulder (e.a.), *Van Goedertierenheid en Trouw*, 259-272.

M. Sinke (e.a.), *Nationale soevereiniteit. Gave en opgave*, Den Haag 1991.

J.J. Verboom (e.a.), *Europa in beweging. De plaats van de Europese Gemeenschap in het nieuwe Europa*, Houten 1992.

J.J. Verboom, 'Onze taak in Straatsburg', in: J. Mulder (e.a.), *Van Goeder-tierenheid en Trouw*, 213-220.

L. van der Waal, 'De positie van de EG in het nieuwe Europa', *Zicht*, 1992-3, 114-129.

14. Defensie

H.A. Hofman (e.a.), *Aspecten van vrede, vrijheid en veiligheid*, Den Haag z.j.

15. Ontwikkelingssamenwerking

M.M. Grauss, 'Ontwikkelingssamenwerking met de daad en waarheid', *Zicht*, 1979-6, 3-9

M.M. Grauss, 'Rijk-arm, noord-zuid', *Zicht*, 1981-3/4, 28-39.

G. Nieuwenhuis, 'Zending, werelddiakonaat en ontwikkelingssamenwerking', *Zicht*, 1983-5, 21-25.